

► EDITORIAL

Dan Pavel

► CRIZE INSTITUȚIONALE
PUTEREA EXECUTIVĂ

Bogdan Dima

Raluca Mariana Negulescu

Andrei Stan

Cosmin Dima

Sabin Drăgulin

► CRIZE INSTITUȚIONALE
ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

Anca Alexandru

Bogdan Ghenea

► 20 DE ANI DE LA
CĂDEREA
COMUNISMULUI

Emanuel Copilaș

Valeriu Antonovici

Ileana Mădălina Racheru

► SEMN DE ÎNTREBARE

Interviu cu
Gisèle Sapiro

► ARHIVA

Zoltán Sipos

► ESEU

Tom Rockmore

► RECENZII

Ioana Cristea Drăgulin

Silviu Petre

► SEMNALE

NUMĂRUL 139
ANUL XVII
2009

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE ȘI DE TEORIE POLITICĂ
EDITATĂ DE FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

Crize
instituționale

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

Revistă editată de:

Fundația
Societatea Civilă

Apare lunar

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu
Daniel Chirot
Dennis Deletant
Anneli Ute Gabanyi
Gail Kligman
Steven Sampson
Lavinia Stan
Vladimir Tismăneanu
G. M. Tamas
Katherine Verdery

DIRECTOR

Stelian Tănase

REDACTOR ȘEF

Dan Pavel

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Sabin Drăgulin

REDACȚIE

Cecilia Tohăneanu
Alexandru Radu
Aurora Martin
Nicolae Drăgușin
Ioana Paverman
Camelia Runceanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

sferapoliticii@rdslink.ro
redactia@sferapoliticii.ro
<http://www.sferapoliticii.ro>

Sfera Politicii

NUMĂRUL 139, ANUL XVII, septembrie 2009

Editorial

- Criza executivului, criza democrației.....3
Dan Pavel

Crize instituționale – puterea executivă

- Semiprezidențialismul românesc postdecembrist..... 14
Bogdan Dima
Reflecții – Semiprezidențialismul în România.....29
Raluca Mariana Negulescu
Conflictul dintre președinte și premier 37
Andrei Stan
Conflictul intraexecutiv în regimul semiprezidențial românesc44
Cosmin Dima
Conflicte și convergențe politice în societatea italiană în a-II-a jumătate
a secolului XX.....55
Sabin Drăgulin

Crize instituționale în Uniunea Europeană

- Tratatul Instituind o Constituție pentru Europa și Tratatul de la Lisabona69
Anca Alexandru
Guvernul britanic și Tratatul de Reformă.....78
Bogdan Ghenea

20 de ani de la căderea comunismului

- Confiscarea lui Dumnezeu și mecanismul inevitabilității istorice (II)82
Emanuel Copilaș
Piața Universității - loc memorial?.....94
Valeriu Antonovici
Teme de politica externă a României. Relațiile bilaterale
România-Georgia (2004-2009)..... 100
Ileana Mădălina Racheru

- Semn de întrebare: Gisèle Sapiro**..... 106
Camelia Runceanu

Arhiva

- Arhivele Sfera Politicii - Masă rotundă - Economie și moralitate: Factori care
influențează conflictele interetnice din Secuime (I).....110
Zoltán Sipos

Eseu

- Conceptul kantian de libertate.....119
Tom Rockmore

Recenzii

- Reinventarea lui Mișă..... 130
Ioana Cristea Drăgulin
Adrian Cioroianu, *Geopolitica Matrioșkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială*
Nimic personal, doar afaceri!.....132
Silviu Petre
Francis Fukuyama, *Virtuțile sociale și crearea prosperității*

- Semnale**..... 134

- Index de autori**.....135

Criza executivului, criza democrației

■ DAN PAVEL

The crisis of the executive power in Romania is an institutional crisis. The origins of this crisis can be explained by a path-dependency paradigm. The author used institutional analysis in order to identify the main dimensions of the executive power crisis: excess of legislative functions of the Cabinet and the subordination of the Parliament; political subordination of the executive; disfunctional executive coalitions; the lack of institutional performance of the Cabinet, ministries and governmental agencies; obstacles for administrative decentralization; the relationship between the President and the Prime Minister; the relationships of the President with the legislative power and the judicial power. Policies failed in critical areas: health; education; social protection; infrastructure; agriculture; public safety; integration of the Roma communities and so on.

Keywords:

crisis of the executive; disfunctional executive coalitions; democracy crisis; institutional performance; institutional analysis; policy & policies

- În relatările presei, criza executivului din România este
- curent legată de frecvența
- scandalurilor dintre premierul în funcție
- și președintele ales, abuzurile bugetare
- ale unor miniștri, salariile enorme și ne-
- justificate ale unor birocrăți ori de schim-
- bările operate în cadrul guvernului. De
- fapt, criza executivului este o trăsătură
- a sistemului, care durează de aproape
- două decenii și are dimensiuni institu-
- ționale care denotă încălcarea sistemati-
- că a principiului separării puterilor în
- stat, ineficiența politicilor promovate,
- neputința consensului, lipsa continui-
- tății, schimbarea priorităților. Criza in-
- stituționalizată a executivului este cri-
- za democrației. Criza executivului este
- cea mai importantă criză instituțională
- din arhitectura complexă a sistemului
- politic. Criza puterii executive din Ro-
- mânia este vizibilă în cele mai impor-
- tante dimensiuni ale funcționării sale:
- • *excesul legislativ al executivului și sub-*
- *ordonarea puterii legislative*
- • *subordonarea politică a executivului*
- • *disfuncționalitatea coalițiilor execu-*
- *tive*
- • *constanta lipsă de performanță insti-*
- *tuțională a Cabinetului, ministerelor și*
- *agențiilor guvernamentale*
- • *obstacolele puse descentralizării ad-*
- *ministrative a puterii executive*
- • *relația președinte-premier și raportu-*
- *rele președintelui cu Cabinetul*
- • *rolul președintelui în raport cu celelalte*
- *două puteri ale statului.*

Puterea executivă din România nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea specialiștilor în științe politice. Dovada cea mai concludentă vine din lipsa unor analize instituționale serioase. Majoritatea comentatorilor sînt preocupați obsesiv de relațiile interpersonale dintre ocupanții principalelor funcții executive în stat. Ei nu observă persistența crizei chiar și după schimbarea din funcție a respectivilor ocupanți. S-a scris enorm despre relația dintre președinte și premier, mai ales de relația conflictuală dintre Băsescu și Tăriceanu în trecutul apropiat, mai încoace de subordonarea absolută a lui Boc față de același Băsescu, iar mai în urmă de relațiile dintre Iliescu și Petre Roman ori dintre Constantinescu și Radu Vasile, dar au fost ignorate dimensiunile cruciale și funcțiile puterii executive. Prin urmare, deliberat în acest text voi da mai puțină atenție relațiilor personalizate dintre președinte-premier, precum și poziționării președintelui față de celelalte două puteri ale statului, care au variat de-a lungul timpului, în funcție de politicianul în funcție la Palatul Cotroceni¹.

Puterea executivă din democrațiile consolidate ale lumii sau din cele aflate în tranziție poate fi privită în mod tradițional sau din perspective moderne, reformatoare. Aceste perspective moderne nu au însă sens decît în cazul unor reforme generate tocmai de eficiența instituțională a celor trei puteri în stat, care permite și afirmarea unor raporturi mai subtile. Astfel, de pildă, forma americană de guvernămînt funcționează ca „a government of separated institutions *sharing* powers².” Cel puțin pînă înainte de 9/11 și de George Bush, jr.. După aceea, s-a vorbit despre modul în care hipertrofierea puterilor externe, militare, dar mai ales din domeniul securității naționale, ale președintelui singurei supraputeri a lumii a afectat echilibrul și separarea puterilor în stat, atît în sens tradițional, cît și modern. După instalarea lui Barack Obama la White House, sintagma lui Neustadt pare relevantă din nou. În cazul funcționării puterii executive din țara noastră nu se pune problema perspectivelor moderne.

Tradițional, principalele funcții ale puterii executive, așa cum arată și numele, sînt legate de exercitarea și administrarea puterii, de conceperea, managementul și impunerea politicilor, dar mai ales de „executarea”, punerea în practică a legilor votate de puterea legislativă, de Parlament. Aceeași funcție executivă se exercită și în (im)punerea hotărârilor luate de instanțele de judecată, de puterea judecătorească. Eficiența executivului provine întotdeauna din autoritatea exercitării funcțiilor enumerate și a încă unora. În practica ultimelor două decenii s-a observat că în ciuda problemelor serioase în impunerea autorității sale, în ciuda ineficienței „executive”, lipsuri care ar fi trebuit remediate prin soluții legate direct de acele funcții, puterea executivă, în particular guvernul, s-a concentrat excesiv pe arogarea unor funcții legislative. Statistica ordonanțelor simple și a ordonanțelor de urgență ale guvernului (OSG și OUG) atestă exagerările fiecărui cabinet în parte de după adoptarea Constituției din 1991. În mod obiectiv, au existat perioade în democrația postcomunistă, cînd nevoile generate de schimbarea de regim politic, de adoptarea Constituției democratice, iar apoi de prima alternanță guvernamentală, au pus Parlamentul în fața unor suprasarcini de legiferare. Primul Raport al Consiliului Legislativ (instituție care a început să funcționeze în 1996) către Parlament, din 1998, a conținut o sinteză a activității legislative din perioadele 1947-1989 și decembrie 1989-decembrie

1 Am acordat suficientă atenție relației dintre președinte și premier prin coordonarea unui proiect de cercetare al Fundației „Horia Rusu”, inițiat de președinta acestei fundații, Dorina Rusu, care se ocupă de relațiile premier-președinte din întreaga perioadă postcomunistă, de la cuplul „fondator” Ion Iliescu – Petre Roman la cuplul actual Traian Băsescu – Emil Boc. Proiectul are deja cîteva sute de pagini, iar dacă munca de editare și rescriere va fi finalizată cu succes, va deveni o carte.

2 Formula a fost folosită pentru a descrie structura democrației americane de către Richard E. Neustadt, *Presidential Power and the Modern Presidents. The Politics of Leadership from Roosevelt to Reagan* (New York: The Free Press, 1990), 29.

1997. În perioada 1947-1989, au fost emise 2.138 de acte normative (o medie de aproximativ 50 de acte normative pe an). Din raportul Consiliului Legislativ, opinia publică a aflat că în perioada comunistă existaseră sute de decrete ale Consiliului de Stat (mai exact, 312) și sute de hotărâri ale Consiliului de Miniștri (380) care nici măcar nu fuseseră publicate vreodată. Între 22 decembrie 1989 și noiembrie 1991, când s-a elaborat prima constituție democratică postcomunistă, au fost emise 939 de acte normative, adică aproximativ 500 de acte normative pe an. Comparativ, de 10 ori mai mult decât în perioada comunistă. Între decembrie 1991 și decembrie 1997, au fost emise 6.600 de acte normative, inclusiv actele normative de modificare (1.100 acte normative anual !!!). Această efervescență legislativă venea și din necesitatea abrogării unor acte normative din vremea comunistă, precum și a actelor normative emise înainte de votarea Constituției din 1991, după care stagnarea politică și economică i-a obligat pe cei aflați la guvernare și preocupați de reforme să accelereze ritmul. La vremea publicării aceluși raport, scorul abrogării era de 1.289 acte abrogate dintr-un total de 2.138.

Când s-a produs prima alternanță la putere din 1996, Cabinetele Ciorbea și Vasile au fost obligate să recurgă des la ordonanțele simple și de urgență, dată fiind „urgența” crizei de atunci, provocată în mare parte de politicile Cabinetului Văcăroiu. Iată și datele de atunci: în perioada noiembrie 1992-noiembrie 1996, Cabinetul Văcăroiu a emis „doar” 19 ordonanțe de urgență și 213 ordonanțe simple. În perioada decembrie 1996-septembrie 1999, Cabinetele Ciorbea și Vasile au emis 288 de ordonanțe de urgență și 322 de ordonanțe simple. Am analizat în altă parte care era ritmul mediu pentru votarea unei legi în Parlament în perioada 1996-2000, precum și câteva exemple cu privire la „recordurile” realizate de legi mai complicate în Parlament, pînă ajungeau să fie votate. Dintr-o multitudine, exemplul meu favorit este Legea de modificare și completare a Legii Învățămîntului, care a stat în Parlament 750 de zile (cu toate că inițial fusese o ordonanță de urgență a Cabinetului Ciorbea, mult apreciată, mai ales pe plan internațional, pentru că deschidea perspective atît majorității, cît și minorităților etnice). Un alt exemplu, pe care îl analizez într-o carte în pregătire, pentru că are multiple alte semnificații, este al unei inițiative legislative de notorietate, la nesfîrșit tergiversată, mutilată, subminată, cunoscută sub numele de „Legea Ticu”, cea cu deconspirarea Securității ca poliție politică, accesul la propriul dosar, înființarea CNSAS, și pe care a renegat-o chiar inițiatorul, din pricina numeroaselor deformări (în literă și spirit) la care fusese supusă. Detaliile menționate sînt extrem de semnificative pentru demonstrația de aici: exista un deficit legislativ enorm, funcționalitatea Parlamentului era cu mult sub cea de după anul 2000 (cînd s-au simplificat lucrurile în cele două camere parlamentare, datorită unor măsuri hotărîte luate de PDSR/PSD). În concluzie, au existat anumite cauze, motivații și contexte pentru sporirea atribuțiilor legislative ale puterii executive, a guvernului¹. Timpul a trecut, cauzele, motivațiile și contextele inițiale au dispărut, problema însă a devenit mult mai gravă decît inițial.

După 2000, cînd deja deficitul legislativ a scăzut, iar cele două camere ale Parlamentului au devenit mult mai eficiente, nu s-a mai justificat păstrarea ritmului sufocant al ordonanțelor simple și de urgență. Cu toate acestea, succesiv, de la Cabinetul Năstase la Cabinetul Tăriceanu, iar apoi la Cabinetul Boc, ritmul a crescut din nou². În repetate rînduri, rapoartele Comisiei Europene au atras atenția asupra aces-

1 Pentru toate aceste date (și pentru altele de acest tip), vezi Dan Pavel, „De ce nu s-a predat Coaliția?”, *Sfera Politicii*, nr. 78, anul VIII, 2000, precum și capitolul 7, consacrat guvernării CDR, din Dan Pavel, Iulia Huiu, „Nu putem reuși decît împreună.” *O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989-2000* (Iași: Polirom, 2003).

2 Amuzant este faptul că în perioada Cabinetului Tăriceanu II, după retragerea PD din coaliție, creșterea numărului de ordonanțe simple și de urgență față de perioada Cabinetului Năstase era pusă de presă pe seama caracterului minoritar al respectivului cabinet. Vezi, de pildă,

tor excese legislative ale executivului, dar cu toate că „au luat act” de respectivele avertismente, guvernele de diferite „coloraturi” nu le-au dat mare atenție. Ele au continuat cu excesele legislative. După 2008, în ciuda constituirii unei largi coaliții executive, dintre PSD și PD-L, care controla peste 70% din votul parlamentar, Cabinetului Boc nu i-au mai ajuns nici măcar excesele în domeniul ordonanțelor de urgență, astfel încât și-a asumat excesiv răspunderea în Parlament pentru „pachete de legi” care au fost votate în mare viteză, cu toate că se impunea trecerea lor prin comisiile de specialitate ale celor două camere, precum și parcurgerea circuitului legislativ obligatoriu pentru o legislație care se dorea reformistă. În septembrie 2009, în locul asumării răspunderii pentru un singur pachet legislativ, guvernul și-a asumat răspunderea pentru trei pachete legislative controversate (salarizarea unitară a tuturor categoriilor bugetare; educația națională, învățământul de toate gradele; reorganizarea agențiilor guvernamentale, cu reducerea cheltuielilor bugetare). Dincolo de alterarea principiului separării puterilor și al echilibrului dintre ele, problema este că respectivele „pachete” legislative au început să genereze dificultăți sociale și economice majore.

Cadrul conceptual conceput de Arend Lijphart pentru a sublinia diferențele dintre democrația majoritară și democrația consensuală conține zece diferențe în privința celor mai importante reguli și instituții democratice (concentrarea a puterii în cabinete monocolor vs. împărțire a puterii în coaliții largi multipartidice; relații legislativ-executiv în care executivul este dominant vs. echilibru între executiv și legislativ; sistem bipartidist vs. sistem multipartidist; centralizare a puterii legislative de către un parlament unicameral vs. separare a puterii legislative între două camere, cu puteri egale, dar constituite diferit; bănci centrale dependente de executiv vs. bănci centrale independente ș.a.m.d.). Prin cele mai multe dintre trăsăturile sale dominante, România se apropie de modelul consensualist al democrației, care este superior democrației majoritare. Însă trăsătura dominației executivului asupra legislativului este proprie democrațiilor majoritare. Dacă adăugăm la aceasta și propunerea președintelui Băsescu de trecere la parlamentul unicameral, inferior democratic celui bicameral, este clară opțiunea anumitor forțe politice pentru o democrație majoritară. În condițiile democrației deficitare din România, orice diminuare a principiilor separării puterilor și a controlului reciproc, a principiului separării puterii legislative în două camere, este un dezastru politic, rezultat din dorința unor actori politici de a „opera” mai ușor în controlarea puterii¹.

Dacă puterea legislativă este subordonată executivului, iar puterea juridică nu s-a emancipat de „influențe politice” și de dependența de anumite componente ale puterii executive, la rândul ei, puterea executivă este subordonată politic partidului aflat la putere sau coalițiilor de guvernare. Adică, se subordonează unei oli-

„Efectele guvernării minoritare: ordonanțe de urgență pentru orice”, *Financiarul*, 3 august 2008. După primele cinci luni de guvernare ale Cabinetului Boc, agenția Mediafax relata pe 4 iunie 2009 că „peste 50% din actele aprobate de Guvern au fost ordonanțe de urgență.” Astfel, „în perioada ianuarie-mai 2009, Guvernul a adoptat 110 proiecte de acte normative, dintre care 59 ordonanțe de urgență, 46 proiecte de legi și 5 ordonanțe simple emise în baza legii de abilitare.” Comparativ, Cabinetul Boc emisese mai multe ordonanțe de urgență decât Cabinetul Tăriceanu în primele cinci luni ale existenței sale, și de trei ori mai multe decât în perioada primelor cinci luni ale coaliției CDR-USD-UDMR, din ianuarie-mai 1997. Prin urmare, nu caracterul minoritar ori caracterul supramajoritar (cum era Cabinetul Boc) explică excesele de ordonanțe simple și de urgență, ci disfuncționalitățile puterii executive, precum și cele ale relației dintre executiv și legislativ.

¹ Pentru cadrul conceptual al celor zece diferențe, vezi Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, traducere de Cătălin Constantinescu, prefată de Lucian Dîrdală (Iași: Polirom, 2000), 25-30. Cartea merită citită integral, pentru că fiecare pereche conceptuală din cele zece este tratată pe larg în câte un capitol separat, după care urmează evaluarea comparativă a celor două tipuri majore de democrație.

garhii sau unor grupuri particulare de interese, nu interesului public. Dacă liderul formal sau informal al respectivului partid ori al coaliției este deosebit de puternic, puterea executivă ajunge să fie jucăria unui singur om. În loc să intre în mecanismul democratic al separării puterilor în stat, în loc să funcționeze și să se întărească principiile democratice *check and balances*, la noi puterea executivă este subordonată unor actori politici cu interese particulare, partidele și coalițiile. Exemplele sînt numeroase. De pildă, așa s-a hotărît pe vremea guvernului Roman și a președinției lui Iliescu intervenția „minerilor” și a „forțelor de ordine” împotriva manifestanților din Piața Universității, în iunie 1990. Pe vremea guvernului monocolor (care în concepția naivă a unora reprezintă idealul guvernării perfecte și eficiente) al lui Adrian Năstase, modul discreționar și abuziv în care PSD controla și folosea puterea executivă pentru interesele particulare ale partidului a ieșit la iveală din stenogramele secrete ale organismelor de conducere ale respectivului partid, care au apărut în presă¹. Lipsa oricărui control din partea unui aliat de coaliție a împins guvernarile monoculare la abuzuri inimaginabile, care se vor repeta ori de cîte ori se va mai încerca o asemenea experiență.

Funcționarea coalițiilor executive a scos în evidență alte fațete ale crizei puterii executive din România, însă într-un mod la fel de îngrijorător precum guvernarile monoculare. În perioada postcomunistă, doar coalițiile legislative au funcționat, în vreme ce nici una dintre coalițiile executive nu a funcționat normal pe perioada întregului mandat de patru ani al guvernului numit după alegeri. Coalițiile executive au eșuat parțial sau total în toate cele trei încercări majore din perioada postcomunistă:

– **în perioada noiembrie 1996- noiembrie 2000**, la guvernare s-a aflat „coaliția celor trei coaliții”, formată din Convenția Democratică din România (care cuprindea 18 formațiuni politice și civice, dintre care la acea dată funcționau ca partide PNȚCD, PNL, PNL-CD, PER, FER, PAR), Uniunea Social-Democrată (compusă din PD și PSDR, două partide membre ale Internaționalei Socialiste, lucru care trebuie mereu reamintit, pentru a contracara prejudecata unor jurnaliști sau adversari politici ai respectivei formațiuni că între 1996 și 2000 la putere ar fi venit „dreapta”) și UDMR – care „era o metaorganizație a societății civile, care includea partide și platforme politice diverse (liberală, creștin-democrată, social-democrată, reformistă, etc.), dar și asociații civice, ceea ce o făcea să funcționeze ca o coaliție politică și electorală”². Convenția Democratică obținuse în 1996 succese remarcabile în alegerile locale, cîștigînd alegerile parlamentare și alegerile prezidențiale, prin Emil Constantinescu, un profesor universitar în care multă lume investise încredere și speranțe. Cu toate că situația economică și politică era foarte dificilă, datorită șantajului cu părăsirea coaliției din partea PD, pe vremea aceea condus de Petre Roman și scandalului declanșat de ministrul pedist al transporturilor, Traian Băsescu, împotriva premierului Victor Ciorbea, coaliția executivă a fost pusă în mod serios sub semnul întrebării. Au

¹ Vezi cele trei volume *Secretele PSD. Stenogramele guvernării social-democrate* (București: Editura Ziua, 2004).

² Pentru abordarea UDMR ca o coaliție politică și electorală, precum și pentru paternitatea sintagmei „coaliția celor trei coaliții”, vezi Dan Pavel, „Politica de coaliție și potențialul de șantaj”, *Sfera Politicii*, nr. 50, 1997. Pentru analiza integrală a guvernării „coaliției celor trei coaliții”, vezi Pavel, Huiu, „Nu putem reuși”, în special capitolul 7, „Alternanța guvernamentală. CDR la putere. Coaliția celor trei coaliții”, 311-389. Pentru cei care se miră azi de faptul că în momentul cîștigării alegerilor din 1996 CDR cuprindea atîtea partide, trebuie reamintit că din Convenție se retrăseseră la acea oră patru formațiuni politice, dintre care trei fuseseră în 1991 „fondatoare” ale CDR (UDMR, PSDR, PAC), dar și PL’93. Lipsa de memorie ori poate necunoașterea istoriei recente a transformat o dezinformare în clișeu: ideea că UDMR a fost mereu la putere este falsă. UDMR s-a definit de la bun început împotriva FSN și a lui Iliescu, a participat la crearea Convenției Democratice și și-a adus un aport important la formarea primei coaliții democratice.

fost făcute atunci mari eforturi pentru salvarea coaliției, pentru că liderii unora dintre partidele aflate împreună considerau că respectiva coaliție era mai importantă decât partidele componente, și atunci au fost sacrificat persoane, iar primul a fost premierul țărănist Ciorbea, înlocuit de Radu Vasile, înlocuit și el după un an de Mugur Isărescu. Meritul acelei coaliții a fost de a fi încercat și chiar de a reuși să lupte cu o moștenire economică dezastruoasă din partea guvernării anterioare, însă pe fondul unei constante degradări a situației economice, care abia în ultimul an a fost stopată, ceea ce a permis pentru prima dată o creștere economică. Coaliția de atunci s-a confruntat și cu situații de o gravitate extraordinară, în timpul mineriadelor din 1999, când chiar regimul democratic a fost amenințat. Popularitatea coaliției și a Președintelui au puternic afectate de susținerea intervenției NATO împotriva Serbiei, datorită crizei din Kosovo, pe care PDSR și Iliescu au exploatat-o populist. Coaliția de atunci a avut însă rezultate remarcabile în planul demarării reformelor în toate domeniile sensibile, în apropierea de NATO și UE, dar toate acestea erau umbrite de situația economică grea, de conflictele sociale izbucnite și întreținute de forțe politice ostile, care au reușit chiar să genereze sentimente puternice antiamericane și anti-NATO, precum și simpatia față de regimul lui Miloșevici. A fost însă singura dată când o coaliție executivă a funcționat ca atare de la începutul și pînă la sfîrșitul mandatului, fără schimbări majore¹. Menținerea cu orice preț în stare de funcționare a coaliției respective s-a contabilizat ulterior negativ asupra principalilor actori politici din coaliție, adică asupra CDR, dar mai ales a PNȚCD, principala componentă a ceea ce mai rămăsese din Convenție, care nu a mai reușit să treacă în 2000 pragul electoral. Coaliția de atunci a rezistat pînă la capăt, însă modul în care a guvernat și anumite decizii ale ei i-a readus la putere în 2000 exact pe cei care îi înlăturase de la putere în 1996, PDSR și Ion Iliescu;

– **în perioada decembrie 2004- aprilie 2007**, la guvernare a fost o nouă coaliție, compusă din Alianța DA (PNL și PD) – UDMR – PUR/PC. Alianța DA a fost o variantă simplificată a Convenției Democratice, cu numai două partide, fiind animată de aceleași obiective, înlăturarea de la putere a PSD (noul nume al PDSR) și împiedicarea lui Adrian Năstase de a deveni succesorul lui Iliescu. Cu toate că PSD a cîștigat alegerile (împreună cu cu PUR/PC), partidul lui Iliescu și Năstase (care pe timpul precampaniei și campaniei electorale din 2004 ocupau posturile de Președinte al României și de Prim-Ministru al Guvernului României) nu a reușit să formeze o majoritate în parlament. În schimb, datorită cîștigării alegerilor prezidențiale de către Traian Băsescu, președintele PD, copreședintele și candidatul la prezidențiale al Alianței DA, s-a putut forma o altă majoritate, cu sprijinul a ceea ce Președintele României numea „soluția imorală”, partidul condus de Dan Voiculescu. Băsescu l-a nominalizat pe Călin Popescu Tăriceanu, președintele PNL și copreședintele Alianței DA, în funcția de prim ministru. Eșecul respectivei coaliții nu s-a datorat însă „soluției imorale”, ci incapacității conducătorilor politici ai țării și liderilor PNL și PD de a gestiona profesionist și în spirit democratic coaliția executivă. În loc să se concentreze pe reforme, pe prioritățile politice, economice și sociale, coaliția a fost subminată de certurile nesfîrșite dintre Băsescu și Tăriceanu, care au condus pînă la urmă la divorțul dintre PNL și PD. În aprilie 2007, PD și-a retras reprezentanții din Cabinetul Tăriceanu, dată care poate fi considerată și ca punct de referință pentru sfîrșitul Alianței DA. Cu toate că realizarea obiectivului esențial al integrării în UE s-a datorat partidelor aflate atunci la guvernare, dar și celor din guvernările precedente, care au făcut importante reforme politice, economice, sociale, realizări pentru care în mod logic a

¹ A existat însă și atunci un partid care a denunțat coaliția și Convenția Democratică, anume PAR, condus de Varujan Vosganian, Laurențiu Ulici, Adrian Iorgulescu. Retragera celui partid din coaliție nu a afectat însă coaliția. Ulterior, PAR a devenit Uniunea Forțelor de Dreaptă (UFD), însă în lipsa unor rezultate electorale, partidul s-a reorientat către fuziunea cu PNL.

plasat acele formațiuni în categoria de *policy-oriented parties*, într-o mulțime de alte împrejurări cruciale, dar mai ales în exercitarea puterii executive, ele au acționat în conformitate cu paradigma comportamentală a formațiunilor din categoria *office-seeking parties*. Deși coaliția și-a pierdut una din principalele componente, premierul Tăriceanu și-a dus la capăt mandatul, cu un cabinet minoritar, într-o formulă redusă de coaliție, PNL-UDMR, dar care a avut în PSD un sprijinitor în Parlament, chiar dacă formal nu se constituise o coaliție parlamentară. Supraviețuirea premierului și a guvernului său s-a datorat și unei extraordinare conjuncturi economice, creșterii economice constante, precum și accesului la prosperitate ori la o viață ceva mai decentă a mai multor categorii sociale și profesionale;

– **în perioada 22 decembrie 2008 – 1 octombrie 2009**, la guvernare a fost coaliția PSD-PD-L, „cea mai puternică coaliție din perioada postcomunistă”, după cum o caracteriza președintele Băsescu. A fost și cea mai scurtă coaliție executivă. Ca și precedentele două coaliții majore, și această coaliție s-a preocupat de reformele necesare, însă și existența ei a fost marcată de puternice conflicte între reprezentanții PSD și cei ai PD-L, de criza economică și financiară globală, care a impus pînă la un punct anumite eforturi comune. Conflictul politic dintre PSD și PD-L, care avea o istorie, mai ales după desprinderea din 1992 a celor două formațiuni din Frontul Salvării Naționale, a fost dat uitării în decembrie 2008, iar obiectivele comune de guvernare păreau mai importante decît orice altceva. Însă consensul nu a durat mult. Conflictul din interiorul coaliției a crescut pe măsura apropierii alegerilor prezidențiale din 2009, cînd Președintele Băsescu devenise din ce în ce mai contestat, fiind confruntat cu mai mulți contracandidați, dintre care unul era chiar Mircea Geoană, Președintele PSD și Președintele Senatului. După încheierea ei bruscă, dar de mulți anticipată, această coaliție merită analizată de sine stătător, ba chiar într-un număr separat din *Sfera Politicii*.

Dacă ne referim la ultima coaliție, trebuie separate aspectele superficiale de cele cu adevărat importante. Coincidența a făcut ca – exact în perioada pregătirii numărului tematic din *Sfera Politicii* despre „criza executivului” – executivul tocmai să treacă prin criza decesului coaliției PSD-PD(L), ale cărei consecințe nu le cunoaștem încă. Analiza semnificațiilor particulare ale noii crize poate fi însă finalizată abia după consumarea alegerilor prezidențiale. Coincidența este potențial derutantă, deoarece ar putea să inducă ideea că tema acestui număr este strict legată de sfîrșitul coaliției începute în decembrie 2008. Or, **criza executivului este o stare cronică**, peste care s-a suprapus ultima criză. Criza ultimei coaliții executive nu este decît un simptom al crizei executivului, care datează de fapt încă din decembrie 1989. Criza executivului este una dintre fațetele crizei democrației, care datează chiar de la început, din „momentul o” al schimbării de regim politic. Democrația românească a fost **prost așezată de la bun început**. Fundația acestei noi „Case a Poporului” a fost greșit pusă, iar stîlpii de rezistență (cele trei puteri ale statului) au fost așezați strîmb. Degeaba s-au chinuit cei de la PSD să schimbe tencuiala acestei construcții în 2003, cînd a fost revizuită Constituția, degeaba se chinuie Băsescu să schimbe țiglele de pe acoperiș, cu propunerea sa irațională de întărire a puterii legislative prin reducerea celor două camere parlamentare la una singură! De fapt, problemele adevărate ale democrației autohtone și ale puterii executive sînt fundația și stîlpii de susținere. Teza fundamentală a instituționalismului istoric se potrivește perfect pentru a descrie consecințele în timp ale modului greșit în care s-a procedat în „momentul o” al noului regim politic, cînd s-au pus bazele democrației românești, iar în particular ale fiecărei puteri în stat:

„Adepții instituționalismului istoric accentuează rolul alegerilor instituționale realizate în momentul apariției diferitelor sectoare de politici, sau chiar a sistemelor politice. Teoria sună astfel: alegerile inițiale (atît structurale, cît și normative) vor avea un efect general asupra alegerilor ulterioare privind politicile. Această aborda-

re adoptă principiile de bază ale instituționalismului și subliniază importanța alegerilor structurale realizate la inițierea unei politici. Astfel se argumentează că alegerile inițiale au un impact îndelungat, chiar dacă ulterior apar unele schimbări structurale”¹.

În această perioadă de criză a democrației, suprapusă crizei economice și financiare, peste care se suprapun precampania și campania electorală, spațiul public este dominat de tezele partizane ale luptătorilor, militanților și simpatizanților forțelor politice angajate în „războiul civil românesc”, care se învinovătesc reciproc pentru eșecul ultimei coaliții (precum și pentru eșecul penultimei coaliții) și pentru faptul că nu au gestionat profesionist tocmai politicul și politicile. De fapt, toți au dreptate când se învinovătesc unii pe alții, pentru că liderii celor două partide nu au învățat absolut nimic din experiența coalițiilor anterioare. Că nu au citit literatura de specialitate cu privire la domeniul numit teoria coalițiilor este o constatare ce poate părea deplasată, mai ales că politicienii „practicanți” de la noi ignoră și disprețuiesc studiile cu privire la coaliții. Este un paradox al vremurilor moderne, însă el a fost observat încă din antichitate, de către Socrate, care descria democrația ca fiind politica un mecanism de decizie, prin intermediul căruia iau decizii cei care sînt necalificați în domeniul respectiv. Nu poți practica la nivelul excelenței meserii practice precum medicina, ingineria, electronica, avocatura și altele, fără a cunoaște bine literatura de specialitate din domeniile respective, dar pot practica politica cei care habar nu au de literatura de specialitate cu privire la politică. Merită reținute însă anumite aspecte factuale. Dacă ne uităm la coalițiile de mai sus, ele încalcă logica instituțională obișnuită a coalițiilor². Observînd sute de coaliții din zeci de țări, specialiștii au ajuns la concluzia că durata unor coaliții este cu atît mai scurtă cu cît dintr-o coaliție fac parte mai multe partide. La fel, conflictele dintr-o coaliție sînt cu atît mai ușor de rezolvat cu cît din ea fac parte mai puține partide. Or, realitatea românească a fost exact de-a-ndoaselea: coalițiile au durat cu atît mai puțin cu cît au făcut parte din ele mai puține partide; iar relațiile au fost cu atît mai conflictuale cu cît din coaliții au făcut parte mai puține partide. Cea mai scurtă și cea mai conflictuală coaliție a fost cea dintre PSD și PD(L). Ea a durat doar nouă luni.

În politică sînt posibile două tipuri de învățare: cea din propria experiență, din propriile greșeli, reușite, și cea din experiența altora, din greșelile și reușitele altora. Dincolo de imperfecțiunile constituționale semnalate de atîția, care în toate celelalte perioade nu au afectat bicefalitatea executivă, eșecul exercitării puterii executive în coaliție s-a datorat parțial tipologiilor existente de cultură politică și cultură instituțională a liderilor marcanți ai respectivelor partide. În politica modernă, democrația se învață, guvernarea democratică se învață, guvernarea profesionistă se învață³.

1 Am selectat formularea de mai sus pentru că ea sintetizează într-o lucrare care nu-și propunea să fie originală, ci doar să dea seamă de starea diferitelor părți componente ale științei politice și ale disciplinei în ansamblul ei, în ultimul deceniu al Secolului XX, din B. Guy Peters, „Instituțiile politice: vechi și nou”, unul din cele patru capitole sintetice asupra instituționalismului, publicat în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coordonatori), *Manual de știință politică*, traducere colectivă (lași: Polirom, 2006), 193.

2 Din larga bibliografie a teoriei coalițiilor, merită consultate următoarele: Ian Budge and Hans Kenan, *Parties and Democracy. Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1990); Michael Laver and Norman Schofield, *Multiparty Government. The Politics of Coalition in Europe* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1992); dacă precedentele cărți trebuie citite integral, din Lijphart, *Modele*, merită citit în legătură cu acest subiect capitolul 6, „Cabinetele. Concentrarea puterii contra distribuției puterii executive”, 98-118.

3 Iată ce spune Giovanni Sartori, în prima frază din capitolul I al primului volum din *The Theory of Democracy Revisited* (Chatam, New Jersey: Chatam House Publishers, 1987), 3: „Among the conditions of democracy, the one recalled least is that wrong ideas about democracy make a democracy go wrong.”

În politica românească, calificarea politică și democratică „s-a făcut la locul de muncă”, iar studiile politice, democratice și de management politic ale celor mai mulți dintre liderii politici s-au făcut „prin corespondență”. Respectivul neajunsuri s-au manifestat în toate coalițiile executive din perioada postcomunistă, fiind mai vizibile decât în guvernările monoculare tocmai datorită conflictului politic permanent între diferiții participanți la actul decizional;

Dificultățile prelungite prin care trece democrația românească reprezintă obstacole uneori insurmontabile pentru cercetătorii care încearcă o analiză sistematică, consistentă, logică a acesteia, pe baza cadrelor conceptuale din teoria democrației. Iar analiza instituțională a componentelor instituționale ale democrației se confruntă cu provocări atât de spectaculoase încât chiar statutul epistemologic al disciplinei este pus sub semnul întrebării. Principalele disfuncționalități ale democrației autohtone provin din eșecul general, repetat, neasumat însă, de a constitui instituții autentice, instituții care să corespundă definițiilor acceptate și care să îndeplinească funcțiile obișnuite ale unor instituții politice, democratice. Chiar principalele instituții ale democrației autohtone sînt mărturii ale eșecului numit „*democracy building*” ori „*institutional building*”: Parlamentul, Guvernul, Justiția, Președinția, partidele politice, administrația, coalițiile de guvernare, poliția ș.a.m.d. În România postcomunistă, nici una dintre instituțiile democrației enumerate nu funcționează normal. Ca o consolă, dar care poate funcționa și ca o sugestie pentru politicienii preocupați de consolidarea democrației, au funcționat în schimb coalițiile legislative¹. Aceasta sugerează concentrarea mai mare asupra reformării Parlamentului, în sensul întăririi sale, al unui bicameralism asimetric.

Afirmația cu privire la disfuncționalitatea tuturor instituțiilor democratice pare să vină în contradicție atât cu teoria democrației, cât și cu practica politică. Astfel, conform teoriilor acceptate ale democrației, trecerea timpului (factorul *timing*) în condiții de stabilitate politică (fără războaie civile, fără lovituri de stat, fără „minerade”) conduce la întărirea instituțiilor și la consolidarea democrației. Iar în practica politică, atât integrarea României în NATO, cât și în UE a fost condiționată de realizarea unor criterii politice legate în mod particular de funcționarea anumitor instituții și norme, iar în general de anumiți parametri ai consolidării democratice. Democrația noastră contrazice atât teoriile democrației, cât și anumite „confirmări” internaționale primite din partea unor parteneri instituționali dintre cei mai credibili.

Exemplele și testele care ilustrează disfuncționalitatea instituțiilor și disfuncționalitatea democrației sînt numeroase. Există un exemplu de notorietate internațională: problemele justiției din România sînt atât de grave încât au provocat numeroase avertismente din partea Uniunii Europene, iar Comisia Europeană monitorizează cu atenție funcționarea justiției, care nu a reușit încă să se autoteformeze. Justiția din țara noastră funcționează adesea sub presiune politică, iar o parte a ei, partea care ține de diferitele „procuraturi” funcționează la comandă politică. U.S. State Department sau organizații nonguvernamentale internaționale (precum Amnesty International) confirmă rezervele factorilor europeni. Și cum să aplici ana-

¹ Exemple de coaliții parlamentare funcționale sînt următoarele: în perioada 1992-1996, în timpul Cabinetului Văcăroiu și al guvernării FDSN/PDSR, partidul aflat la putere s-a sprijinit pe partidele naționaliste, extremiste sau stîngist antireformiste (PUNR, PRM, PDAR); în perioada 2000-2004, PSD (fostul PDSR) s-a sprijinit inițial pe o coaliție legislativă cu PNL și UDMR, dar după cîteva luni, în 2001, Valeriu Stoica, președintele PNL din acea vreme, a denunțat protocolul de coaliție, pentru că PSD nu a ținut cont prioritatea liberalilor de reformare a Constituției. Cu toate acestea, în 2003, PSD a făcut reforma constituțională, pe care Convenția Democratică și președintele Constantinescu au evitat să o facă în ciclul anterior al puterii. După retragerea din aprilie 2007 a PD din coaliția cu PNL, liberalii au beneficiat de sprijinul parlamentar al PSD, cu toate că nu a existat un protocol formal al coaliției legislative. Oricît le-ar părea onura de ciudat, în toate aceste exemple de coaliții legislative reușite, a fost implicat FDSN/ PSDR/ PSD.

liza instituțională unei realități politice în care instituțiile nu sînt de fapt instituții? Pare un nonsens.

Dar la fel se petrec lucrurile pentru cine compară teoria democrației cu practica democratică sau pentru cei care aplică teoriile partidelor politice chiar organizațiilor intitulate partide politice. Lipsa de încredere a opiniei publice în instituțiile democrației este o confirmare la nivel perceptiv, intuitiv a disfuncționalității acestora. Oricine poate să facă un exercițiu simplu¹, pentru a verifica validitatea celor afirmate mai sus: se ia oricare partid din România postcomunistă și se verifică dacă îndeplinește funcțiile partidelor politice. Or, partidele politice reprezintă instituții indispensabile ale democrației. Analiza instituțională a celor trei puteri ale statului democratic scoate însă la iveală concluzii și mai șocante decît cele care decurg din disfuncționalitatea partidelor. Puterea executivă, puterea legislativă, puterea judecătorească – fiecare în parte este disfuncțională, fiecare în parte este în criză. Oare de ce? Disfuncționalitatea celor trei puteri în stat pune sub semnul întrebării atît statul de drept, cît și caracterul democratic al sistemului politic românesc.

Drama specialistului în științe politice din țările non-anglo-saxone este de a constata că mai nimic din ceea ce învață în țările anglo-saxone nu se aplică în afara ariei în care limba engleză este limbă maternă, iar democrația s-a născut firesc, de jos în sus. Exagerarea de mai sus trebuie corectată, însă. Pentru că democrațiile consolidate au apărut și au rezistat și în afara ariei lingvistice menționate, iar această invenție epistemologică anglo-saxonă numită *political science* se aplică și acolo. Desigur, părți din știința politică se aplică pe arii mult mai extinse ori chiar pentru perioade de timp care au precedat cu secole ori chiar milenii democrațiile moderne, însă cu amendamente serioase față de modelele conceptuale, metodologice și teoretice create pentru a analiza și explica rațional o realitate în care raționalitatea pare adesea prezentă, măcar în forma de „*rational choice*.” Dacă ne uităm însă la criza economică și financiară globală, economiștii și finanțiștii ne spun că s-a întîmplat orice altceva în afară de lucruri care pot fi explicate prin „teoria alegerii raționale”, a cărei sursă epistemologică este tocmai știința economică. Prin urmare, „ce se aplică”, „unde” și „cum se aplică” ipotezele și teoriile din știința politică vor fi mereu pentru specialistul lucid și creativ un fel de „întrebări ale Sfinxului.” De ce? Pentru că altminteri ar cădea în plasa concepției că lumea în care trăiește este la fel de uniformă precum teoriile care pretind că o explică.

Criza puterii executive este vizibilă în țara noastră mai ales cînd luăm în considerare activitatea Cabinetului, a ministerelor și agențiilor guvernamentale. Este vorba despre activitatea de fond a acestora, de continuitatea lor, care nu depinde de alternanțele la guvernare, de schimbarea premierului ori de modificările la nivelul coalițiilor executive, nici de înlocuirea din funcții a unor miniștri, secretari de stat și a altor burocrati. Lipsa de performanță instituțională a Cabinetului, ministerelor și agențiilor guvernamentale este cu atît mai flagrantă cu cît nu s-a schimbat nimic, în ciuda schimbărilor enumerate mai sus. Dacă studiem activitatea tuturor acestor instituții executive, începînd de la programele anunțate de diferite forțe politice sau lideri aflați la conducere, continuînd cu activitatea lor curentă și terminînd cu bilanțul respectivelor instituții, nici măcar nu întîlnim imperativul și standardul performanței instituționale. Cu alte cuvinte, dacă nici nu și-au propus realizarea performanței instituționale, dacă nu au definit-o, nu iau stabilit criteriile și standardele, cum să pretindem din partea politicianilor și a burocratilor performanță instituțională?²

1 Am făcut acest exercițiu cu studenții mei de la secția engleză a Facultății de Științe Politice, Universitatea București, în cadrul cursului și seminarului de „Political Parties & Ideologies.” Parțial cele scrise aici sînt o reflectare a aceluia exercițiu. Cînd spun că „oricine” poate să facă acest exercițiu, se subînțelege „oricine care a studiat bibliografia de specialitate din teoriile partidelor și coalițiilor.”

2 Tema performanței instituționale merită o abordare separată, detaliată, poate chiar un nu-

Opinia publică, presa și liderii politici aflați în opoziție, ba uneori chiar și cei aflați la guvernare, sînt la unison cînd subliniază de ani de zile falimentul „politicilor” (*policies*) din cele mai importante domenii care afectează viața cotidiană și existența indivizilor și a acestei națiuni. Falimentul politicilor de sănătate, învățămînt-educție, agricultură, protecție socială, siguranța cetățeanului, administrație publică, infrastructură, construcția de locuințe, investiții, protecția mediului, protecția copilului, integrarea romilor ș.a.m.d., sînt fiecare în parte, dar mai ales toate la un loc, de notorietate națională și internațională¹. Am pentru fiecare în parte numeroase exemple, iar dosarele de presă pentru neîmplinirile „politicilor” sînt consistente. Nu producerea dovezilor pentru susținerea tezelor de mai sus este problema. Eventual, devine o problemă cînd una dintre „politici” este transformată în subiect de controversă între reprezentanții diferitelor partide care au avut acces de-a lungul timpului la gestionarea „politicilor.” Adevărata problemă este însă cea a cercetării și înțelegerii cauzelor crizei executivului. După cum arătat de la bun început, criza executivului este criza democrației. Cercetarea și înțelegerea cauzelor crizei executivului este în mare parte legată de cercetarea și înțelegerea cauzelor crizei democrației.

Cauzele pentru care instituțiile democratice din țara noastră funcționează prost sau nu funcționează sînt multiple. În viziunea instituționalismului istoric, așa cum am arătat, principala cauză este legată efectiv de procedurile de început, „de punctul O”. În mitologia populară și mediatică cu privire la schimbarea de regim politic din decembrie 1989, la loc de cîste stă ideea că vechea nomenclatură, foștii securiști, vechii procurori și judecători, precum și alții ca ei, au rămas la putere și controlează totul. Fenomenul este doar parțial adevărat, pentru că lor li s-au alăturat numeroase alte grupuri sociale sau profesionale ori indivizi cu inițiativă, care în regimul comunist nu aveau nici oportunități, nici drepturi individuale. Schimbarea de regim politic din decembrie 1989 are caracteristicile formale ale unei revoluții, dar nu au existat actori politici care să fi acționat pentru a îndeplini explicit obiectivele unei „revoluții.” Ceea ce s-a petrecut poate fi povestit și repovestit într-o mie de feluri. Un alt factor important a fost natura actorilor politici implicați în inițierea reformelor democratice și în deschiderile către capitalism și economia de piață.

măr de sine stătător sau chiar o serie de numere, pentru a permite abordarea detaliată a temei, dar mai ales stabilirea unor criterii și standarde precise de măsurare a eficienței instituțiilor executive ale statului. Folosesc termenul de *performanță instituțională* așa cum a fost descris, definit și utilizat de către Robert Putnam în celebra sa carte despre disparitățile instituționale, de dezvoltare economică, consolidare democratică, societate civilă, dintre nordul și sudul Italiei, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993). Cu toate că există și o traducere în românește, fac referire la titlul din engleză – *Making Democracy Work* – care chiar „it means what it says, and it says what it means”, în vreme ce traducerea de la noi distorsionează grav sensul. Vezi Robert D. Putnam, *Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne*, traducere de Diana Istrășescu (Iași: Polirom, 2001), mai ales capitolele „Introducere: performanța instituțională ca obiect de studiu”, „Măsurarea performanței instituționale”, „Explicarea performanței instituționale”, 15-29, 77-97, 98-137.

¹ Există însă anumite realizări notabile la nivelul anumitor localități urbane și rurale, unde primarii aleși și consiliile locale au reușit realizări remarcabile, care sînt cu atît mai vizibile cu cît vin în contradicție ori infirmă „politicile” la nivel național. Or, aici este vorba despre un alt aspect al crizei executivului, blocarea reformei administrației locale, a completei descentralizări.

Semiprezidențialismul românesc postdecembrist

■ BOGDAN DIMA

The article debates from an institutional perspective the criticized romanian semipresidential constitutional design with a dual executive: the popularly elected President and the Prime minister responsible together with the Government in front of the Parliament. Until now, Romania had three presidents and nine prime ministers¹. Since 1991, the ratio of forces between the prime ministers and romanian presidents was diferent from case to case: sometimes obedient, sometimes tensioned or even conflictual. In this article we shall discuss the concept and tipology of semipresidentialism in an european context (part I) and the specific features of both constitutional design and political practice of romanian postcommunist semipresidentialism (part II). In part III, we shall focus on the sensible debate of choosing another form of government for Romania, both from a political and normative perspective.

Keywords:

semipresidentialism, dual executive, form of government, presidential powers, constitutional design

I. Considerații teoretice cu privire la semiprezidențialism

Înainte de a defini conceptul de semiprezidențialism este necesar să precizăm contextul în care termenul a apărut, dar și să enunțăm conceptele înrudite (prezidențialismul și parlamentarismul), de la care semiprezidențialismul a preluat anumite trăsături (vezi I.1). Principalul obstacol care trebuie depășit în legătură cu orice studiu despre semiprezidențialism este definirea conceptului² și identificarea diferențelor cu privire la clasificările statelor cu sisteme de guvernare semiprezidențiale (vezi I.2). În al treilea rând, semiprezidențialismul este o formă de guvernare care a apărut prima dată în spațiul european (Republica de la Weimar, a V-a Republică franceză, Austria, Irlanda, Finlanda, Portugalia). În plus, multe state din Centrul și Sud-Estul Europei au ales semiprezidențialis-

1 Roman I (30.12.1989-28.06.1990), Roman II (29.06.1990-15.10.1991), Stolojan (16.10.1991-15.10.1992), Văcăroiu (13.11.1992-10.12.1996), Ciorbea (11.12.1996-15.04.1998), Vasile (16.04.1998-13.12.1999), Ișărescu (14.12.1999-12.12.2000), Năstase (13.12.2000-21.12.2004), Tăriceanu I (22.12.2004-04.04.2007), Tăriceanu II (05.04.2007-21.12.2008), Boc (22.12.2008-). Vezi și Cristian Preda, Sorina Soare, *Regimul, partidele și sistemul politic din România* (Nemira, București, 2008), 129.

2 Robert Elgie și Sophia Moestrup (coord.), *Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe* (Manchester and New York: Manchester University Press, 2008), 3.

mul ca formă de guvernare după căderea regimului comunist (Bulgaria, Polonia, România, Slovacia etc.). Din aceste motive, o analiză consecventă cu privire la semi-prezidențialismul românesc nu poate ignora experiența statelor europene cu sisteme semiprezidențiale de guvernare (vezi I.3).

I.1 Trei concepte cheie: parlamentarism, prezidențialism, semiprezidențialism

În literatura de specialitate, raporturile dintre legislativ și executiv și raporturile intraexecutive (dintre președinte și prim-ministru sau/și prim-ministru și membrii guvernului) au reprezentat o constantă a cercetărilor comparative.

În special după 1970, dar mai ales după 1990, analiza comparativă a formelor de guvernare a statelor lumii a cunoscut o dezvoltare puternică, datorată în special noilor transformări la nivel mondial: ne referim la ceea ce Huntington¹ numea „al treilea val de democratizare”, proces în care un număr considerabil de state din Europa, America Latină, Africa și, mai târziu, din fostul bloc sovietic au trecut de la un regim nedemocratic la un regim democratic.

În mod invariabil, trecerea de la un regim nedemocratic la un regim democratic presupune o perioadă de tranziție, urmată de o perioadă de consolidare democratică². Un element fundamental în aceste procese de transformare a societății îl constituie **forma de guvernare asumată normativ**, mai exact edificiul constituțional care stabilește cum este organizată puterea politică în stat și care sunt raporturile de putere dintre actorii instituționali care reprezintă puterea executivă și actorii instituționali care reprezintă puterea legislativă.

Procesul alegerii unei forme de guvernare de către un stat se înscrie în cadrul mai larg al problematicei raporturilor dintre cele trei puteri ale statului, așa cum raporturile dintre cele trei puteri se înscriu în problematica și mai largă a funcționării democrațiilor și a consolidării democratice.

Discuțiile teoretice cu privire la formele de guvernare și la aranjamentele constituționale din cadrul statelor democratice au urmărit cu precădere identificarea și prezentarea diferențelor dintre parlamentarism și prezidențialism³ sau analiza, din perspectivă comparativă, a unuia dintre cele două sisteme⁴.

În ceea ce privește parlamentarismul, esența acestei forme de guvernare constă în faptul că parlamentul este suveran. Spre deosebire de formele de guvernare prezidențiale care **divizează** puterea între legislativ și executiv, parlamentarismul se

1 Samuel P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1991), 13-26.

2 Juan J. Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, Latin America and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 3-15. Autorii definesc conceptele de perioadă de tranziție și consolidare democratică - vezi Linz și Stepan, *Problems*, 3 și 6.

3 Arend Lijphart (coord.), *Parliamentary versus Presidential Government* (Oxford: Oxford University Press, 1992, republicat în 2004); Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizecișase de țări*, traducere de Cătălin Constantinescu (Iași: Polirom, 2000); Juan J. Linz, Arturo Valenzuela (coord.), *The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspectives* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1994); Mathew Soberg Shugart, John M. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992, retipărită în 2009); Scott Mainwaring, Mathew Soberg Shugart, „Juan Linz, Presidentialism, and Democracy: A Critical Appraisal”, *Comparative Politics*, vol. 29, no. 4 (1997); Alfred Stepan, Cindy Skach, „Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarianism versus Presidentialism”, *World Politics*, vol. 46, no. 1 (1993); José Antonio Cheibub, *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy* (New York: Cambridge University Press, 2007).

4 Werner Kaltefleiter, *Die Funktionen des Staatsoberhauptes in der parlamentarischen Demokratie* (Cologne: Westdeutscher Verlag, 1970), citat în Linz și Valenzuela (coord.), *The Failure*, 3-4; Klaus von Beyme, *Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa* (Munich: R. Piper, 1970), citat în Linz și Valenzuela (coord.), *The Failure*, 5.

bazează pe împărțirea puterii între legislativ și executiv¹. Sunt considerate sisteme parlamentare monarhiile constituționale și republicile în care președinții sunt aleși de către Parlament. Modelul ideal de parlamentarism este cel al Marii Britanii.

În ceea ce privește prezidențialismul, această formă de guvernare presupune existența unei diviziuni clare între executiv și legislativ. Conform lui Sartori², un sistem este prezidențial dacă îndeplinește cumulativ trei condiții: 1. Șeful statului (președintele) rezultă dintr-o alegere populară, 2) În timpul mandatului prestabilit, președintele nu poate fi lipsit de încredere prin vot parlamentar și 3) Președintele prezidează sau conduce guvernele numite de el. Modelul ideal al prezidențialismului este SUA.

O dată cu apariția modelului de guvernare francez (anii 60), dar mai ales o dată cu explozia semiprezidențialismului în majoritatea statelor foste comuniste (anii 90), au fost publicate o serie de articole și cărți care au tratat pe larg această nouă formă de guvernare³. Mai mult, semiprezidențialismul, ca formă de guvernare, este analizat ca alternativă la prezidențialism și parlamentarism⁴. Modelul ideal de semiprezidențialism este considerat sistemul de guvernare al celei de-a V-a Republici franceze.

Studiile cu privire la parlamentarism, prezidențialism și semiprezidențialism au urmărit să definească cele trei concepte, să identifice principalele trăsături ale fiecărei forme de guvernare și au analizat practica politică și dispozițiile constituționale din numeroase state ale lumii, situate pe toate continentele. **Scopul fundamental a fost acela de a identifica avantajele și dezavantajele fiecărei forme de guvernare, pentru a stabili care aranjament constituțional este mai potrivit pentru consolidarea democrației, creșterea stabilității și eficienței guvernamentale.**

Rezultatele cercetărilor întreprinse nu au fost însă unitare. Unii⁵ au considerat că parlamentarismul are mai multe avantaje decât prezidențialismul și, astfel, parlamentarismul ar fi cea mai potrivită formă de guvernare pentru consolidarea democrației.

Alții⁶ au formulat opinii critice cu privire la argumentele în favoarea parlamentarismului și au considerat că un sistem prezidențial, dacă funcționează în anumite condiții favorabile este mai potrivit decât sistemul parlamentar, în timp ce alți autori⁷ considerau semiprezidențialismul ca fiind o alternativă la problemele profunde generate atât de parlamentarism, cât și de prezidențialism.

O ultimă precizare cu privire la cele trei formule enunțate până acum: prezidențialismul, parlamentarismul și semiprezidențialismul sunt concepte descriptive⁸.

1 Giovanni Sartori, *Ingineria constituțională comparată*, traducere de Gabriela Tănăsescu și Irina Mihaela Stoica (lași: Institutul European, 2008), 151.

2 Sartori, *Ingineria*, 131.

3 Maurice Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel* 11e édition (Paris: Presses Universitaires de France, 1970), Maurice Duverger, „A New Political System Model: Semi-presidential Government”, *European Journal of Political Research*, vol. 8, No. 2 (1980), Maurice Duverger (coord.), *Les régimes sémi-présidentiels* (Paris: Presses Universitaires de France, 1986); Giovanni Sartori, „Neither Presidentialism nor Parliamentary” în Linz și Valenzuela (coord.), *The Failure*, 106-119; Robert Elgie și Sophia Moestrup (coord.), *Semi-presidentialism in Europe* (Oxford: Oxford University Press, 1999, republicată în 2004); Robert Elgie și Sophia Moestrup (coord.), *Semi-presidentialism Outside Europe* (London: Routledge, 2007); Elgie și Moestrup (coord.), *Semi-presidentialism*, 2008.

4 Giovanni Sartori, *Ingineria*.

5 Linz și Valenzuela, *The Failure*; Lijphart, *Modele* și Lijphart, *Parliamentary*.

6 De exemplu Manwarring și Shugart, „Juan Linz”.

7 De exemplu Sartori, „Neither” și Sartori, *Ingineria*.

8 Maurice Duverger consideră conceptul de semiprezidențialism ca fiind euristic și nu descriptiv, întrucât folosește mai degrabă la a explica decât la a descrie practica instituțiilor politice franceze. Vezi Duverger (coord.), *Les régimes*, 8.

Ele nu sunt, deci, concepte normative¹. Au fost introduse în terminologia de specialitate prin intermediul unor studii cu privire la practicile politice ale unui stat sau prin studii comparative cu privire la practicile politice ale mai multor state. Din acest motiv apar diferențe importante de la autor la autor atunci când aceste concepte sunt definite și explicate prin raportare la practicile politice ale statelor analizate.

1.2 Definiții și tipologii

Revenind la problematica articolului, se poate afirma că termenul de semiprezidențialism a fost și este cel mai controversat. Unii autori înlocuiesc acest termen cu alte formule: regimul premier-prezidențial și regimul prezidențial-premier², în funcție de poziția dominantă a premierului asupra președintelui sau viceversa. Mai mult, această formă de guvernare a fost descrisă în literatura de specialitate drept executiv bipolar, executiv divizat, sau republică prezidențială parlamentarizată. Terminologia variată dovedește cât de diferite sunt aceste sisteme atât în teorie, cât și în practică³.

Pentru prima dată în context academic, termenul de semiprezidențialism a fost utilizat de **Duverger**⁴. Acesta definea semiprezidențialismul exclusiv din perspectivă normativistă:

„un regim politic este considerat semiprezidențial dacă constituția care îl stabilește combină trei elemente: (1) președintele republicii este ales prin sufragiu universal; (2) beneficiază de puteri considerabile; (3) are lângă el un prim-ministru și miniștri care au putere executivă și guvernamentală și care pot rămâne în funcție numai dacă parlamentul nu își arată opoziția față de ei”⁵ (t.n.)

Ulterior, au fost formulate alte definiții, mai mult sau mai puțin cuprinzătoare. **Linz** consideră că „sistemul executiv dual are un președinte care este ales de către popor direct sau indirect și nu este numit de către parlament, iar prim-ministrul are nevoie de încrederea parlamentului”⁶ (t.n.). La acest trăsături de bază se adaugă alte aspecte asociate de cele mai multe ori cu semiprezidențialismul: președintele numește prim-ministrul și președintele poate să dizolve parlamentul.

Sartori consideră că „Singura caracteristică pe care orice tip de semiprezidențialism *trebuie* să o aibă...este o structură de autoritate duală, o configurație cu două capete”⁷. În urma analizării unor cazuri de semiprezidențialism (Republica de la Weimar, Portugalia, Austria, Irlanda, Islanda, Sri Lanka și Finlanda), același autor identifică cinci caracteristici ale acestei forme de guvernare⁸:

1. șeful statului este ales prin vot popular – direct sau indirect – pentru o perioadă prestabilită;
2. șeful statului împarte puterea executivă cu un prim-ministru și intră într-o structură de autoritate dublă, care se caracterizează prin trei elemente definitorii;
3. președintele este independent de parlament, dar nu poate să guverneze sin-

1 Am identificat o pseudoexcepție: Constituția Bulgariei. În art. 1, alin. (1) este prevăzut că „Bulgaria este o republică cu o formă de guvernare parlamentară”. Totuși, în art. 93, alin. (1) al aceleiași Constituții se afirmă că „Președintele va fi ales direct de către cetățeni pentru o durată de cinci ani și după o procedură stabilită prin lege”. Strict constituțional, Bulgaria are o formă de guvernare semiprezidențială.

2 Shugart și Carey, *Presidents*, 18-27.

3 Linz și Valenzuela (coord.), *The Failure*, 48.

4 Duverger, *Institutions*. Vezi și Duverger, *Les régimes*, 7.

5 Duverger, „A New”, 166.

6 Linz și Valenzuela (coord.), *The Failure*, 48.

7 Sartori, *Ingineria*, 176.

8 Sartori, *Ingineria*, 188.

gur sau indirect, iar directivele sale trebuie acceptate și mediate de guvernul său;
4. prim-ministrul și cabinetul acestuia sunt independenți de președinte, în măsura în care sunt dependenți de parlament (sunt supuși atât încrederii, cât și neîncrederii parlamentare și au nevoie de suportul unei majorități parlamentare);
5. structura de autoritate duală admite diferite echilibre și aranjamente mutuale de putere în interiorul executivului, astfel încât să subziste „autonomia potențială” a fiecărei unități sau componente a executivului.

Robert Elgie oferă o definiție minimală a semiprezidențialismului și se bazează exclusiv pe dispozițiile formale ale constituțiilor și nu pe judecățile subiective cu privire la puterile actorilor politici sau la practica politică a statelor: „un regim în care există atât un președinte ales popular pentru o perioadă fixă de timp și un prim-ministru și cabinetul său, responsabili în fața legislativului”¹ (t.n.). Spre deosebire de Duverger, Elgie și Moestrup nu mai iau în considerare puterile președintelui ales direct.

În ceea ce privește tipologia statelor semiprezidențiale, au existat mai multe opinii.

Shugart și Carey² împart sistemele de guvernare care au un președinte popular ales de către popor, dar care nu sunt prezidențiale, în două categorii: sisteme premier-prezidențiale și sisteme prezidențial-premier. Distincția se realizează în funcție de cine are mai multă putere în cadrul executivului: președintele sau premierul.

Conform lui **Elgie și Moestrup**, statele cu sisteme semiprezidențiale sunt mai numeroase, iar practica politică eterogenă. Autorii merg mai departe și realizează o tipologie a statelor semiprezidențiale în funcție de puterile președinților și de raporturile pe care le generează cu prim-miniștri:

- a. state semiprezidențiale în care președinții sunt mai puternici decât prim – miniștrii (Rusia, Belarus);
- b. state în care prim-miniștrii au o poziție dominantă în executiv (Austria, Irlanda, Islanda, Slovenia);
- c. state în care președinții și prim-miniștrii au o influență aproximativ egală în executiv (Franța, Lituania, România, Ucraina).

În ceea ce îl privește pe **Duverger**, acesta concepe două categorii de regimuri semiprezidențiale⁴:

1. regimurile aparent semiprezidențiale („les regimes d'apparence semi-presidentielle”). Acestea sunt semiprezidențiale în drept, dar parlamentare în fapt (Islanda, Austria, Irlanda).
2. regimurile cu practică semiprezidențială („les regimes a pratique semi-presidentielle”). Acestea sunt sistemele în care președinții își exercită puterile pe care Constituțiile i le oferă (Finlanda, Portugalia, a cincea Republică franceză, fosta Republică de la Weimar).

Alte clasificări ale semiprezidențialismului sunt rezultatul interacțiunii regulilor și procedurilor constituționale, pe de o parte, și opțiunile alegătorilor la vot, pe de altă parte. **Skach** operează o distincție între subtipurile de semiprezidențialism generate electoral (*electorally generated subtypes within semipresidentialism*)⁵.

1 Elgie și Moestrup (coord.), *Semi-presidentialism*, 2008, 4.

2 Shugart și Carey, *Presidents*, 23-27.

3 Elgie și Moestrup, *Semi-presidentialism*, 2008, 252. Autorii analizează puterile președinților în 12 state din Centrul și Sud-Estul Europei în funcție de matricea oferită de Shugart și Carey, *Presidents*, 150. Aceștia din urmă împărțeau puterile președinților aleși prin vot popular în două mari categorii: puteri legislative (dreptul de veto, autoritatea de a emite decrete în domenii specifice de decizie, puteri în legătură cu stabilirea și/sau adoptarea bugetului, posibilitatea de a propune referendum) și puteri nonlegislative (formarea și revocarea cabinetelor, cenzurarea și dizolvarea parlamentului).

4 Duverger (coord.), *Les régimes*, 8-14.

5 Cindy Skach, „The „newest” separation of powers: Semipresidentialism”, *I-CON*, vol 5, no. 1 (2007), 101.

Primul subtip este cel al majorității consolidate (*consolidated majority*) – atât președintele, cât și prim-ministru au aceeași majoritate în legislativ.

Cel de-al doilea subtip este cel al majorității divizate (*divided majority*) – prim-ministrul are majoritatea în legislativ, iar șeful statului nu are. Această situație este cunoscută sub denumirea de coabitare.

Cel de-al treilea subtip este cel al minorității divizate (*divided minority*) – nici prim-ministrul, nici șeful statului nu au majoritatea în legislativ.

Din punctul de vedere al stabilității guvernamentale, primul subtip este cel mai stabil, al doilea se apropie de situația existentă în parlamentarism, în timp ce al treilea este cel mai dificil, în sensul că există un cabinet minoritar și un conflict politic între premier și președinte, gradul de instabilitate guvernamentală fiind cel mai ridicat. De astfel, atunci când ne aflăm în situația minorității divizate există o tendință accentuată a instituțiilor de a face uz de puterile excepționale de care dispun (provocarea unui referendum, suspendarea președintelui, dizolvarea parlamentului, utilizarea excesivă a decretelor).

Pe de altă parte, unii autori¹ consideră că sistemele semiprezidențiale de guvernare nu reprezintă o sinteză între sistemul prezidențial și sistemul parlamentar, cât mai degrabă o alternanță între faze parlamentare și faze prezidențiale.

O problemă în strânsă legătură cu diversitatea definițiilor, dar și a practicilor semiprezidențialismului este dificultatea calificării unor state ca fiind semiprezidențiale sau parlamentare. Un exemplu este binevenit: Austria, Irlanda și Islanda au președinți aleși direct de către cetățeni și guverne conduse de prim-miniștri, care sunt responsabile în fața legislativului. Din punct de vedere normativ (conform dispozițiilor constituției), toate cele trei state au forme de guvernare semiprezidențiale. Din punctul de vedere al practicii politice, președinții celor trei state nu și-au exercitat atribuțiile conferite de constituții, accentul fiind pus pe activitatea guvernelor și a prim-miniștrilor. Astfel, unii autori (vezi Sartori) considera că cele trei state au forme de guvernare parlamentare.

Totuși, o asemenea calificare nu ia în considerare dispozițiile constituționale, ceea ce poate conduce la o volatilitate accentuată a conceptului utilizat, cu atât mai mult cu cât nu pot fi identificate și analizate toate situațiile practice și contextele politice care au generat la un moment dat o anumită practică politică. Mai mult, practica politică se poate modifica, deși normele constituționale sunt aceleași, ceea ce conduce la modificarea categoriilor conceptuale. Totodată, este adevărat că regulile constituționale nu pot fi separate de practica politică a statului.

De aceea, clasificarea unui sistem de guvernare ca fiind semiprezidențial sau parlamentar ar trebui să ia în calcul atât dimensiunea normativă (Constituția), cât și dimensiunea practicii politice.

Considerăm că **definirea** sistemului semiprezidențial de guvernare ar trebui realizată exclusiv pe baza unei definiții normative minimale (vezi Elgie și Moestrup, *Semi-presidentialism*, 2008), în timp ce **calificarea** sistemului de guvernare ca fiind semiprezidențial, parlamentar sau prezidențial (vezi cazul Belarusului) trebuie realizată atât în funcție de dispozițiile constituționale, cât și în funcție de practica politi-

¹ Lijphart (coord.), *Parliamentary*, 8. Vezi și Raymond Aron care apreciază că Franța se poate comporta ca un sistem prezidențial sau ca un sistem parlamentar, în funcție de relația președintelui cu majoritatea din Adunarea Națională (perioadele de coabitare): „Președintele Republicii este autoritatea supremă atât timp cât are majoritatea în Adunarea Națională; dar el trebuie să abandoneze realitatea puterii în favoarea prim-ministrului, dacă vreodată un alt partid decât al său are majoritatea în Adunare” - Raymond Aron, „Alternation in Government in the Industrialized Countries”, *Government and Opposition*, vol. 17, no. 1, (1982), 8 în Lijphart, *Modele*, 123-124. Aceeași opinie o are și Duverger, „A New”, 186. Vezi, pentru o opinie diferită, critica pertinentă a lui Sartori, *Ingineria*, 179-180, cu privire la acest tip de argument. Autorul realizează o distincție între conceptul de „alternanță” și conceptul de „oscilație”.

că a unui stat, făcându-se de fiecare dată precizarea la care referent se face raportarea (constituția formală sau constituția materială, pentru a prelua terminologia lui Sartori¹).

1.3. Semiprezidențialismul în Europa

Semiprezidențialismul ca formă de guvernare este un produs al Europei, atât din punctul de vedere al apariției sale, cât și al dezvoltării ulterioare. Modelul clasic teoretic al semiprezidențialismului este considerat Franța celei de-a cincea Republici, deși, înaintea Franței, primul exemplu istoric de semiprezidențialism a fost Republica de la Weimar (1919 – 1933). Alte state europene semiprezidențiale sunt: Finlanda după 1919, Austria după 1929, Irlanda după 1937, Islanda după 1945, Portugalia după 1976. În afară de Islanda, toate sunt acum state membre ale Uniunii Europene.

După 1989, majoritatea statelor foste comuniste au adoptat sistemul de guvernare semiprezidențial. Unele sunt state membre ale Uniunii Europene (Bulgaria, Lituania, Polonia, România, Slovacia, Slovenia), altele nu sunt state membre ale Uniunii Europene (Croatia, Macedonia, Ucraina).

În ceea ce privește semiprezidențialismul de natură europeană, acesta a apărut în circumstanțe unice și foarte speciale în state diferite².

Mai mult, un autor³ arată că sistemul de guvernare semiprezidențial a fost introdus în state care și-au obținut independența față de alte state sau față de o putere dominantă și au căutat un simbol al națiunii. Este cazul Finlandei, al Irlandei și al Islandei, dar și al Portugaliei. După 1990, majoritatea statelor foste comuniste au adoptat această formă de guvernare. De exemplu, în studiul recent cu privire la semiprezidențialism în Centrul și Sud-Estul Europei⁴ sunt analizate 12 state foste comuniste, toate funcționând după un sistem semiprezidențial.

În acest articol, sistemul de referință pentru analiza formei de guvernare din România este dat de statele cu regim democratic, membre ale Uniunii Europene. Conform dispozițiilor constituționale ale statelor membre au fost identificate 15 state cu sisteme de guvernare parlamentare (7 monarhii constituționale și 8 republici parlamentare) și 12 state cu sisteme de guvernare semiprezidențiale. Totuși, trebuie să facem precizarea că unele forme de guvernare semiprezidențiale funcționează *în practică* ca forme de guvernare parlamentare (Irlanda, Slovenia, Austria), ceea ce transformă spațiul european într-un spațiu al formelor de guvernare parlamentare.

În același timp, este important de observat că România este mai aproape, ca experiență a tranziției, de fostele state comuniste care au aderat la Uniunea Europeană decât de monarhiile constituționale ale Europei sau republicile parlamentare occidentale. Statele foste comuniste din Centrul și Sud-Estul Europei care au devenit state membre ale Uniunii Europene, la care adăugăm și statele baltice (Estonia, Letonia, Lituania) sunt în majoritatea lor semiprezidențiale (șase sunt sisteme semiprezidențiale și patru sunt sisteme parlamentare)⁵.

În ceea ce privește forma de guvernare semiprezidențială, pentru a putea opera cu acest concept și pentru a putea realiza distincții în cadrul statelor care au

1 Sartori, *Ingineria*, 181. Autorul arată că „semiprezidențialismul reunește cazuri nereductibile la o definiție unitară”. Principalul motiv este legat de faptul că interpreții nu sunt deloc siguri de referentul lor: fie constituția formală, fie constituția materială, fie interacțiunea dintre cele două.

2 Duverger, *Les régimes*, 8-11; Linz și Valenzuela, *The Failure*, 49.

3 S. Bartolini, „Sistema partitico ed elezioni diretta del capo dello stato in Europa”, *Rivista Italiana di Scienza Politica*, no. 14 (1984) în Linz și Valenzuela, *The Failure*, 50.

4 Elgie și Moestrup (coord.), *Semi-presidentialism*, 2008, 239 – 257.

5 Pentru o analiză a semiprezidențialismului în statele foste comuniste vezi și Oleh Protsyk, „Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe”, *East European Politics and Societies*, vol. 19, no. 2 (2005), 135–160.

adoptat acest sistem de guvernare avem nevoie de identificarea puterilor¹ președintelui, dar și a raporturilor de putere dintre legislativ și executiv, precum și a raporturilor de putere intraexecutive. Posibilele tensiuni, conflicte între legislativ și executiv sau între președinte și prim-ministru se pot datora și unei împărțiri ambigue a puterii între cele trei instituții.

Pentru a putea caracteriza cu precizie semiprezidențialismul românesc prin comparație cu statele semiprezidențiale ale Uniunii Europene avem nevoie de analiza dispozițiilor constituționale care partajează atribuțiile între președinte și prim-ministru, precum și între legislativ și executiv și de analiza practicii politice postdecebriste, care, nu de puține ori, a demonstrat că designul constituțional nu corespunde întotdeauna realității politice.

II. Semiprezidențialismului românesc. Trăsături specifice

Întrucât o calificare corectă a sistemului de guvernare presupune atât analiza dispozițiilor constituționale cu privire la președinte, guvern și parlament, cât și analiza practicii politice rezultate în urma dispozițiilor reglementare, într-o primă parte vom califica semiprezidențialismul românesc din perspectivă normativă, iar în a doua parte vom prezenta specificul sistemului de guvernare din România așa cum rezultă din practica politică postdecebristă.

II.1. O perspectivă normativă: semiprezidențialism atenuat sau parlamentarizat

Prerogativele constituționale ale Președintelui României sunt limitate prin comparație cu prerogativele altor președinți de republici semiprezidențiale europene (Franța, Finlanda, Polonia).

Dar să vedem pentru început care sunt atribuțiile Președintelui României. Pe criteriul **conținutului**, atribuțiile Președintelui pot fi grupate în șase categorii²:

1. **atribuții privind legiferarea:** promulgă legile; poate cere o singură dată reexaminarea legii; sesizează Curtea Constituțională în legătură cu neconstituționalitatea legilor sau în legătură cu conflictele juridice de natură constituțională.
2. **atribuții privind organizarea și funcționarea puterilor publice:** prezentarea de mesaje Parlamentului; consultarea Guvernului cu privire la probleme urgente și de importanță deosebită; participarea la ședințele Guvernului și prezidarea acestora atunci când participă; organizarea de referendumuri de interes național, după consultarea prealabilă a Parlamentului.
3. **atribuții privind alegerea, formarea, avizarea formării, numirea sau revocarea unor autorități publice:** dizolvarea Parlamentului cu îndeplinirea unor condiții prealabile foarte restrictive; desemnarea unui candidat pentru funcția de prim-ministru; numirea Guvernului pe baza votului de învestitură acordat de Parlament; revocarea și numirea unor miniștri în caz de remaniere guvernamentală sau vacanță a postului, la propunerea prim-ministrului; numirea a trei judecători la Curtea Constituțională; numirea în funcție a magistraților la propunerea CSM; numiri în funcții publice conform art. 94 lit. c (ex. numește doi membri în CNA); acordarea gradelor de mareșal, general și amiral.

1 Ne referim exclusiv la puterile formale (cele prevăzute în Constituție) ale președinților. Conform lui Duverger, *Les régimes*, 14, puterile constituționale ale președintelui definesc minimul prerogativelor puse la dispoziția sa de Constituție, în sensul că nici Parlamentul nici Guvernul nu îl pot împiedica să le exercite. În ceea ce privește puterile informale sau „puterea adăugată” (cum o numea Sartori), acestea țin de practica politică și sunt diferite de la caz la caz. De aceea, trebuie analizate de la caz la caz.

2 Am preluat cele șase categorii din Ioan Muraru, Elena Simina Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice, Volumul II, ediția 13* (București: C.H. Beck, 2009), 250.

4. **atribuții în domeniul apărării țării și asigurării ordinii publice:** declararea, cu aprobarea prealabilă a Parlamentului, a mobilizării parțiale sau generale a forțelor armate; luarea de măsuri pentru respingerea oricărei agresiuni armate îndreptate împotriva României; instituirea stării de asediu sau a stării de urgență, parțiale sau totale; conducerea CSAT; propune directorii serviciilor de informații care, la rândul lor, sunt numiți în funcție de Parlament, în ședință comună.

5. **atribuții în domeniul politicii externe:** încheierea, în numele României, a tratatelor negociate de Guvern și supunerea lor spre ratificare Parlamentului; acreditarea și rechemarea, la propunerea Guvernului, a reprezentanților diplomatici ai României; aprobarea înființării, desființării sau schimbării rangului misiunilor diplomatice; acreditarea în România a reprezentanților diplomatici ai altor state.

6. **alte atribuții:** conferirea de decorații, titluri onorifice; acordarea grațierii individuale.

Majoritatea acestor prerogative sunt supuse restricțiilor și controlului din partea altor autorități publice. Ne referim aici la Parlament și la Guvern. Această simplă enumerare a puterilor Președintelui României nu înseamnă că le exercită pe toate în realitate. Din acest motiv, în doctrina românească de drept constituțional, sistemul de guvernare reglementat de Constituția din 1991 a fost calificat drept un **sistem semiprezidențial atenuat sau parlamentarizat**. La originea acestei idei a stat unul dintre cei care au redactat Constituția, Antonie Iorgovan. Acesta a identificat 12 argumente constituționale (normative) care dovedesc caracterul atenuat al semiprezidențialismului românesc postdecembrist. Le vom reține pe cele mai semnificative:

1. Atât Parlamentul, cât și Președintele sunt aleși prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat, fiind organe reprezentative la nivel național, însă **doar** Parlamentul este **organ reprezentativ suprem al poporului român**.

2. Dreptul Președintelui de a dizolva Parlamentul prevăzut în art. 89 presupune îndeplinirea cumulativă a nu mai puțin de șase condiții, ceea ce îl face aproape imposibil de aplicat în practică.

3. Constituția consacră două forme de răspundere a Președintelui: răspunderea politică pentru fapte grave de încălcare a constituției (art. 95) și răspunderea penală pentru înaltă trădare (art. 96)².

4. Investitura Guvernului, deși inițiată și finalizată de Președinte, presupune obligatoriu acordarea votului de încredere de către Parlament. Cu alte cuvinte, majoritatea politică formată în Parlament este esențială pentru nașterea unui nou Guvern.

5. Guvernul în întregul lui și fiecare membru, solidar cu ceilalți membri, răspund politic numai în fața Parlamentului, potrivit art. 109, alin. (1) din Constituție.

6. Nu doar Președintele, ci și fiecare Cameră a Parlamentului poate cere urmărirea penală a membrilor Guvernului, pentru faptele săvârșite în exercițiul funcției lor, Președintele putând dispune doar suspendarea acestora din funcție, dacă s-a cerut urmărirea penală, potrivit art. 109, alin. (2).

7. Președintele nu are drept de inițiativă legislativă, aceasta aparținând Guvernului, parlamentarilor sau unui număr de cetățeni conform art. 74, alin. (1) din Constituție.

8. Refuzul Președintelui de a promulga o lege se poate exercita o singură dată, după primirea acesteia.

9. Cele mai importante atribuții ale Președintelui în domeniul politicii externe și

1 Antonie Iorgovan, *Tratat de drept administrativ, Volumul I, ediția 4* (București: All Beck, 2005), 295-296. Vezi și Dana Apostol Tofan, *Drept administrativ, Volumul I, ediția 2* (București: C.H.Beck, 2008), 108-109.

2 Pentru mai multe detalii de natură constituțională, vezi Ștefan Deaconu, „Comentariu articol 95 și articol 96 din Constituția României” în Ioan Muraru, Simina Elena Tănăsescu (coord.), *Constituția României. Comentariu pe articole* (București: C. H. Beck, 2008), 887-909.

al stărilor excepționale sunt condiționate fie de intervenția Guvernului, fie de cea a Parlamentului.

10. Decretele Președintelui (actele sale juridice) emise în exercitarea celor mai importante atribuții ale sale sunt contrasemnate de prim-ministru, conform art.

100, alin. (1) din Constituție.

Toate aceste argumente sunt valabile în logica lor normativă. Problema esențială, însă, este dacă aceste argumente corespund practicii politice postdecembriste și logicii de acțiune a celor trei președinți pe care i-a avut România până acum. Mai mult, anumite prerogative constituționale ale Președintelui României sunt de natură să genereze o influență politică puternică a Președintelui asupra celorlalți actori politici și instituționali.

II.2. Practica politică postdecembristă

În România postdecembristă, raporturile de putere dintre Președinte și prim-ministru, precum și dintre executiv și legislativ au fost, nu de puține ori, tensionate, chiar conflictuale. Aceste raporturi nu pot fi explicate numai prin intermediul normelor constituționale. Există o serie de factori eterogeni, extrem de importanți, care au determinat o anumită practică politică. Ne referim aici la personalitatea președinților în funcție, tipul de regim nedemocratic anterior tranziției¹, clivajele societății românești în tranziție², majoritățile parlamentare³, coalitiile legislative și executive, gradul de fragmentare a partidelor⁴ etc. Asemenea factori, prezentați cu titlu exemplificativ, determină o serie de efecte care modifică modul în care se aplică regulile constituționale și modul în care funcționează sistemul de guvernare.

Din rațiuni de spațiu, în acest articol ne vom referi exclusiv la modul în care președinții postdecembriști ai României au înțeles să își exercite atribuțiile constituționale, precum și la influența pe care au exercitat-o în practica politică postdecembristă. Din acest punct de vedere, se poate afirma că o constantă a practicii politice decembriste a fost aceea că președinții au exercitat și exercită o influență politică mult mai mare decât le conferă prerogativele constituționale, uneori acționând chiar în afara Constituției.

Mai mult, în practică, sistemul de guvernare nu a fost unul semiprezidențial atenuat, ci unul semiprezidențial accentuat, în care Președintele a avut un rol foarte important, uneori crucial.

Vom identifica o serie de argumente și situații politice pentru a demonstra această ipoteză:

1. Toți președinții postdecembriști au avut cel puțin o relație conflictuală cu unul dintre prim-ministrii postdecembriști. (Iliescu *versus* Petre Roman, Constantinescu *versus* Radu Vasile, Traian Băsescu *versus* Popescu Tăriceanu).

Primul conflict a condus la demisia cabinetului Roman în urma celei de-a treia mineriade, al doilea conflict a dus la emiterea unui decret neconstituțional prin care Președintele l-a revocat pe prim-ministru fără a avea acest drept. Al treilea conflict nu a condus la demisia, demiterea sau revocarea prim-ministrului. În schimb, situația politică din perioada 2005-2008 s-a caracterizat prin numeroase conflicte constituționale între Președinte și prim-ministru, precum și printr-un conflict instituțional puternic între Președinte și Parlament, care a culminat cu suspendarea Președintelui de către Parlament.

Este interesant de observat că, în urma fiecărui conflict major dintre Președinte și prim-ministru, Președintele care a supraviețuit prim-ministrului cu care a fost în

1 Vezi Linz și Stepan, *Problems*.

2 Pentru o analiză pertinentă și completă cu privire la clivajele societății românești postdecembriste vezi Dan Pavel, Iulia Huiu, *Nu putem reuși decât împreună. O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989 – 2000* (București: Polirom, 2003).

3 Vezi Duverger, *Les regimes*, 14.

4 Vezi Lijphart, *Modele*, 98-165.

conflict (Ilieșcu lui Roman, Constantinescu lui Radu Vasile și Băsescu lui Tăriceanu) s-a implicat puternic în desemnarea unui prim-ministru obedient în urma alegerilor parlamentare (Ilieșcu l-a desemnat pe Stolojan în 1991, pe Văcăroiu în 1992; Constantinescu l-a desemnat pe Isărescu în 1999 și Băsescu l-a desemnat pe Boc în 2008).

2. Înainte de a fi aleși, președinții României au avut o poziție ierarhic superioară în raport cu premierii pe care i-au desemnat în cadrul partidului sau alianței alături de care au câștigat alegerile (vezi Ilieșcu și Petre Roman, Ilieșcu și Adrian Năstase, Emil Constantinescu și Victor Ciorbea, Emil Constantinescu și Radu Vasile, Traian Băsescu și Popescu Tăriceanu, cu specificarea că cei din urmă făceau parte în 2004 din aceeași alianță, dar din partide diferite)¹.

Astfel, a existat o tensiune a legitimităților diferite, producerea conflictului fiind rezultatul relațiilor politice intra- și interpartizane. În anumite cazuri, Președintele României a ajuns la un conflict deschis cu prim-ministrul întrucât acesta din urmă nu a fost obedient sau a manifestat semne de independență. Este cazul lui Roman în 1991² și al lui Tăriceanu în 2005³.

3. Din cauza legitimității sale directe, Președintele se bucură de o mai mare stabilitate decât prim-ministrul. Aceștia sunt responsabili împreună cu Guvernul în fața majorității politice din Parlament. Mai mult, Președintele este o figură însemnată în arhitectura instituțională⁴. Majoritatea parlamentară este concepută de electoratul român ca o majoritate prezidențială, care nu numai că este obligată să îl susțină pe șeful statului, dar este adusă la putere de acesta⁵. Din acest motiv, argumentul 4 de la punctul II.1 trebuie nuanțat, în sensul că Președintele influențează puternic (sau poate influența) procedura de formare a Guvernului prin prerogativa de numire a unui candidat la funcția de prim ministru. De altfel, această influență politică a fost accentuată prin decalarea alegerilor prezidențiale de cele parlamentare⁶.

4. Răspunderea politică instituită prin art. 95 din Constituție este o modalitate de limitare a puterii Președintelui. Cu toate acestea, în practica politică inițierea acestei proceduri poate conduce la efecte politice negative pentru anumite partide, pentru anumiți lideri politici și poate afecta puternic chiar legitimitatea unor instituții fundamentale.

Art. 95 a fost aplicat de două ori în istoria postdecembristă a României. Prima dată a fost în 1994, pentru Președintele în funcție de atunci. Curtea Constituțională a dat un aviz negativ în urma consultării sale de către Parlament, dar procedura a

1 Preda și Soare, *Regimul*, 31.

2 Pentru detalii vezi Pavel și Huiu, *Nu putem*, 86. „Guvernul Roman a dat o declarație fermă de respingere a puciului (Puciul de la Moscova din 19 august 1991- n.n.), reluată de televiziune și de toate canalele de informare. Această atitudine a provocat o reacție foarte agresivă a lui Ilieșcu față de premierul Roman”.

3 Tema alegerilor anticipate a fost lansată de Traian Băsescu la foarte scurt timp după formarea noului Guvern condus de Popescu Tăriceanu. Într-un interviu din *Adevărul*, 6 ianuarie 2005, Traian Băsescu a afirmat că este „un adept al unor anticipate imediate, pentru a scăpa de o soluție imorală care se numește PUR”. Inițial, prim-ministrul Tăriceanu a fost de acord cu această soluție propusă de Președinte, însă, ulterior, nu a mai acceptat-o. Pe 14 februarie, la postul Antena 1, prim-ministrul a declarat că „Organizarea de alegeri anticipate nu este oportună înainte de 1 ianuarie 2007, data integrării României în UE. În 2005 și 2006, trebuie să parcurgem etapele de integrare, astfel încât, după aderare, să fim tratați în UE pe picior de egalitate cu celelalte țări” – Liliana Ruse, „Premierul nu vrea anticipate până în 2007”, *Adevărul*, 16 februarie 2005. Începând cu acea dată, raporturile dintre Băsescu și Tăriceanu s-au degradat permanent.

4 Preda și Soare, *Regimul*, 30.

5 Daniel Barbu, *Republica absentă* (București: Nemira, 1999), 152-153 în Preda și Soare, *Regimul*, 30.

6 Un exemplu este formarea coaliției executive și legislative PD-L-PSD și a guvernului condus de Emil Boc, președintele PD-L. Președintele Băsescu a fost unul dintre artizanii principali acestei construcții politice.

fost continuată până s-a ajuns la votul final pentru suspendarea Președintelui. În ședința comună a celor două Camere nu a fost obținută majoritatea absolută a voturilor cerută de Constituție pentru suspendarea șefului statului.

A doua situație a fost înregistrată în 2007, când Președintele în funcție a fost suspendat cu votul majorității deputaților și senatorilor. Ulterior, s-a organizat un referendum și a fost reconfirmat în funcție de către cetățeni cu o majoritate covârșitoare.

Procedura de suspendare a Președintelui din 2007 a marcat o criză politică gravă, în care Parlamentul și Președintele s-au aflat pe poziții ireconciliabile. Divergențele dintre Parlament și Președinte din 2007 s-au bazat pe diferențe de ordin politic. Criza politică a generat o criză constituțională. Ca urmare a reconfirmării în funcție de către popor a Președintelui suspendat, o serie de probleme au fost ridicate cu privire la legitimitatea Parlamentului. Un autor de drept constituțional¹ consideră că „în cazul în care Parlamentul abuzează de dreptul său de a-l suspenda pe Președinte și electoratul dezaprobă prin vot acțiunea, Parlamentul nu mai are nici un fel de legitimitate”. Drept urmare, după revenirea în funcție a Președintelui suspendat, ar trebui să aibă loc alegeri anticipate.

Evident că, în lipsa unei dispoziții constituționale exprese, dizolvarea Parlamentului nu se poate realiza. În schimb, în urma referendumului din 19 mai 2007, cetățenii l-au reconfirmat în funcție pe Președintele demis cu o majoritate covârșitoare: 74,48% nu au fost de acord cu suspendarea Președintelui. Ulterior, această reconfirmare a popularității Președintelui a determinat o serie de efecte electorale care au generat mutații în sistemul de partide românesc².

5. Procesul de selectare a candidaților la funcția de Președinte este un factor important care poate afecta raporturile dintre instituțiile fundamentale. În general, în statele foste comuniste, persoanele care au obținut funcția de Președinte erau liderii cei mai puternici și cei mai vizibili ai celor mai importante partide.

Președinții României postdecembriste (Iliescu în 1990, Constantinescu în 1996, Iliescu în 2000 și Băsescu în 2004) au fost puternic mediatizați, au condus partidele sau coalițiile care i-au sprijinit și aveau o influență puternică în rândul structurilor politice de partid.

Mai mult, în statele foste comuniste, liderii care au condus procesul de tranziție de la un regim nedemocratic la un regim democratic au fost sprijiniți puternic de majoritatea cetățenilor. Legitimitatea lor în calitate de lideri ai transformării regimului politic era uriașă și s-a conturat înainte de a se redacta primele constituții democratice (cazul Cehiei, Poloniei, Ungariei, României). Unii dintre acești lideri și-au păstrat influența și puterea și au transformat instituția prezidențială într-un centru nervos al politicii naționale (cazul României, Poloniei).

Astfel, implicarea acestor personalități active în activitatea Guvernului și a altor instituții fundamentale a fost o constantă a practicii politice postdecembriste. Mai mult, așa cum arăta un autor³, președinții vor utiliza întotdeauna în timpul mandatului lor puterile legislative, nonlegislative și simbolice pe care le au.

6. Există o serie de factori care influențează activitatea președinților, dar care nu pot fi cuantificați: personalitatea președintelui în funcție, precum și personalitatea prim-ministrului, mesajele politice pe care le transmite în calitate de șef al statu-

1 Deaconu în Muraru și Tănăsescu (coord.), *Constituția*, 889 – 901.

2 Pentru efectele electorale ale suspendării Președintelui Băsescu vezi Bogdan Dima, „PSD resurrected”, *Sfera Politicii*, nr. 136 (2009), 26. Pentru o analiză completă a schimbărilor în sistemul de partide românesc, vezi Dan Pavel, „Noul sistem. Cercetarea asupra noilor tendințe din sistemul de partide și sistemul politic din România postdecembristă”, *Sfera Politicii*, nr. 131-132 (2009), 22-29.

3 Margit Tavits, *Presidents with Prime Ministers: Do Direct Elections Matter?* (New York: Oxford University Press 2008), 58.

lui, în special mesajele prin care critică o anumită politică publică, anumite partide, lideri politici sau instituții.

Președinții României au avut relații nonconflictuale numai cu prim-miniștrii obedienți (Stolojan, Văcăroiu, Ișărescu). Nu este întâmplător faptul că toți acești prim-miniștri erau independenți politic când au dobândit funcția. Ceea ce poate conduce la concluzia că raporturile tensionate și conflictuale dintre președinte și prim-ministru sunt mai probabile atunci când cei doi lideri fac/au făcut parte din același partid politic sau din partide politice diferite.

În ceea ce privește mandatul 2000-2004, acesta s-a caracterizat prin influența sporită a prim-ministrului, care era și președintele celui mai puternic partid din Parlament. De altfel, nu se poate pune semnul egalității între stilul de a conduce al Președintelui Iliescu până în 1996, când a avut loc prima alternanță la putere din istoria postdecembristă, și stilul de a conduce al Președintelui Iliescu după 2000.

7. Ambiguitatea textului constituțional cu privire la raporturile de putere dintre Președinte, Guvern și Parlament a determinat apariția unor situații de blocaj constituțional care au fost speculate de președinții României.

Ne referim aici la trei situații:

a. Președintele Iliescu a dorit să participe la alegerile prezidențiale din 1996, cu toate că a fost ales de două ori Președinte al României: o dată în 1990 și o dată în 1992, înainte și după Constituția din 1991. Prin Hotărârea Curții Constituționale nr. 1/1996 publicată în M. Of. din 9 septembrie 1996, Președintelui în funcție la acea dată i se acordă dreptul de a candida în alegerile prezidențiale.

b. În 13 decembrie 1999, în urma unei crize politice prelungite, Emil Constantinescu îl revocă din funcția de prim-ministru pe Radu Vasile prin decretul prezidențial nr. 426. Constituția nu prevedea expres o asemenea putere pentru Președintele României, iar decretul era vădit neconstituțional. Totuși, emiterea lui a pus capăt unei crize prelungite¹. În urma acestui eveniment, la revizuirea Constituției din 2003 s-a adăugat alin. (2) la art. 107: „Președintele nu-l poate revoca pe primul-ministru”.

c. A treia situație a fost provocată de refuzul Președintelui Băsescu de a numi în funcția de ministru al justiției persoana propusă de prim-ministru Tăriceanu (Decizia nr. 98 din 7 februarie 2008 asupra cererii de soluționare a conflictului juridic de natură constituțională dintre Președintele României și Guvernul României, formulată de prim-ministru)².

Prin această decizie, Curtea Constituțională îi recunoaște dreptul Președintelui României de a refuza o singură dată, motivat, propunerea prim-ministrului de

¹ Pentru detalii vezi Pavel și Huiu, *Nu putem*, 371-373.

² În fapt, la data de 9 decembrie 2007, domnul Tudor-Alexandru Chiuariu și-a prezentat demisia din funcția de ministru al justiției în temeiul art. 106 din Constituție și al art. 5 din Legea nr. 90/2001 privind organizarea și funcționarea Guvernului României. Prin Decretul Președintelui României nr. 1.128/2007, publicat în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 861 din 17 decembrie 2007, s-a luat act de demisie și funcția a fost declarată vacantă. Prin Scrisoarea nr. 5/6.764 din 17 decembrie 2007, prim-ministru a propus Președintelui României numirea în funcția de ministru al justiției a doamnei Norica Nicolai. Prin Adresa nr. 144 din 8 ianuarie 2008, Președintele României a cerut prim-ministrului să renunțe la propunerea formulată, motivând respingerea propunerii și invocând Decizia Curții Constituționale nr. 356/2007. Prin Scrisoarea nr. 5/57 din 9 ianuarie 2008, prim-ministru a răspuns Președintelui României că își menține propunerea anterioară întrucât refuzul de numire nu este motivat legal și conține doar aprecieri subiective. Ca urmare a acestei corespondențe, prin Adresa nr. 191 din 14 ianuarie 2008, Președintele României a precizat că își menține punctul de vedere privind respingerea propunerii de numire și a cerut prim-ministrului să propună o persoană care să fie numită ministru interimar al justiției. Această decizie trebuie corelată cu Decizia nr. 356 din 5 aprilie 2007 asupra cererii de soluționare a conflictului juridic de natură constituțională dintre Președintele României și Guvernul României, formulată de prim-ministru (vezi punctul II.1). Decizia a fost publicată în M. Of. nr. 140 din 22.02.2008.

numire a unei persoane în funcția vacantă de ministru. Prim-ministrul este obligat să propună o altă persoană.

Mai mult, există numeroase decizii ale Curții Constituționale de soluționare a conflictelor juridice de natură constituțională care au avut la bază acțiuni, inacțiuni și declarații ale Președintelui Traian Băsescu sau care au fost inițiate de acesta (vezi deciziile nr. 53/20.01.2005¹, 435/26.05.2006², 356/5.04.2007³, 97/7.02.2008⁴, 270/10.03.2008⁵, 1.222/12.11.2008⁶ și decizia nr. 838/27.05.2009⁷).

Constituția României impune un sistem de guvernare semiprezidențial, în care raporturile dintre Președinte, Guvern și Parlament sunt ambiguu reglementate, existând un potențial de conflict între autoritățile statului. În acest context, este posibil ca anumiți actori politici să forțeze Constituția chiar în punctele ambigue pentru a genera asemenea conflicte în scopul dobândirii de noi puteri.⁸

În sine, existența acestor conflicte juridice de natură constituțională dovedește limitele Constituției în vigoare, precum și posibilitățile pe care le oferă Președintelui României de a-și exercita influența la limita sau dincolo de limita Constituției.

III. Modificarea sistemului de guvernare în România

Semiprezidențialismul românesc postdecembrist este un sistem de guvernare cu multe lacune. De la ambiguitățile dispozițiilor constituționale privitoare la raporturile dintre cei doi șefi ai executivului până la disputele de orgolii și de legitimitate între instituții, putem afirma că sistemul de guvernare din România trebuie reformulat.

Cele șapte argumente prezentate nonexhaustiv la punctul II.2 dovedesc că Președintele României, în ciuda atribuțiilor formale reduse, a exercitat, exercită sau poate să exercite o influență reală asupra actorilor politici și instituționali. În acest context, principala problemă a semiprezidențialismului românesc este că funcționează pe baza unui edificiu constituțional ambiguu și neclar, iar practica politică se desfășoară la limita sau, în anumite momente, în afara limitelor fixate de Constituție. Un sistem de guvernare performant este acela care asigură atât stabilitate guvernamentală, cât și eficiență instituțională. Nu în ultimul rând, un sistem de guvernare performant se bazează pe o repartizare clară și predictibilă a puterilor între instituțiile fundamentale ale statului, în ultimă instanță pe un sistem real și funcțional de *checks and balances*.

Un sistem instituțional nu trebuie schimbat în funcție de relațiile politice personalizate dintre actorii politici autohtoni. Cu alte cuvinte, dacă Președintele și prim-ministrul României nu se înțeleg într-o anumită perioadă de timp, aceasta nu înseamnă că dispozițiile constituționale trebuie modificate. Dar dacă neînțelegerile persistă în timp, chiar dacă actorii politici se schimbă, înseamnă că sunt inerente designului constituțional și este nevoie de reconfigurarea sistemului instituțional, astfel încât să elimine potențialul de conflict.

¹ Publicată în M. Of. nr. 144 din 17.02.2005.

² Publicată în M. Of. nr. 576 din 4.07.2006.

³ Publicată în M. Of. nr. 322 din 14.05.2007.

⁴ Publicată în M. Of. nr. 169 din 05.03.2008.

⁵ Publicată în M. Of. nr. 290 din 15.04.2008.

⁶ Publicată în M. Of. nr. 864 din 22.12.2008.

⁷ Publicată în M. Of. nr. 461 din 03.07.2009.

⁸ Pentru o analiză critică cu privire la deciziile Curții Constituționale de soluționare a conflictelor juridice de natură constituțională vezi Bogdan Dima, „Influența deciziilor Curții Constituționale de soluționare a conflictelor juridice de natură constituțională”, *Analele Universității București – Drept*, nr. 1 (2009).

Eficiența normele constituționale se verifică prin activitatea de zi cu zi a instituțiilor fundamentale. În condițiile în care analiza practicii politice indică deficiențe majore de funcționare a formelor de guvernare existente, atunci este datorată dreptului să intervină pentru a corecta neajunsurile și/sau ambiguitățile constituționale, dar într-o modalitate pragmatică și eficientă, care să ia în calcul experiențele anterioare.

Constituția nu este și nu se dorește a fi eternă. Doctrina și practica din dreptul comparat sunt de acord în a preciza că puterea constituantă de astăzi nu poate obliga *ad infinitum* puterile constituante ce vor urma sau, în plastica exprimare a lui J.J. Rousseau, „e absurd ca voința să își impună lanțuri pentru viitor” (Despre contractul social, Cartea II, Capitolul 1)¹.

Astfel, o constituție se poate modifica pentru a răspunde schimbărilor sociale, economice, politice din cadrul societății. Constituția României, ca majoritatea covârșitoare a constituțiilor scrise, menționează expres posibilitatea de a modifica textul constituțional și, în același timp, include și principalele reguli referitoare la această importantă operațiune juridică și politică - a se vedea Titlul VII - Revizuirea Constituției (art. 150 - 152)². Modificarea Constituției, dincolo de dimensiunea juridică - procedurile speciale necesare revizuirii, cine are inițiativa revizuirii, necesitatea unor majorități speciale și a unui referendum, limitele revizuirii - **este o problemă care ține de voința politică a actorilor politici și civici care își desfășoară activitatea în societate.**

Din cauza importanței deosebite pe care Constituția o are în cadrul unei democrații liberale, orice modificare a legii fundamentale trebuie să fie circumscrisă unor proceduri care garantează **realizarea compromisului democratic între toți actorii sociali supuși viitoarei ordini de drept pe care o impune legea supremă.** Înțelegem prin această expresie o serie de proceduri prealabile și necesare care transcend procedura formalistă impusă de articolele 150 - 152 din Constituție.

În acest articol nu vom oferi soluții pentru modificarea sistemului semiprezidențial de guvernare sau pentru îmbunătățirea lui. Aceste soluții trebuie construite numai după ce se oferă un răspuns la câteva întrebări cheie, legate de eficiența instituțională a actualei forme de guvernare. Este semiprezidențialismul românesc necesar pentru a bloca concentrarea puterii în mâna unei singure persoane sau a unui singur partid, altfel spus, să blocheze abuzul și arbitrariul politic? Avem nevoie de o modificare radicală a sistemului de guvernare? Dacă da, atunci în ce direcție? Mai multă putere pentru Președinte, pentru Guvern sau pentru Parlament? O nouă repartizare a puterilor între aceste autorități echivalează cu modificarea raporturilor de putere dintre ele, în sensul că unele vor avea un rol mai important, iar altele își vor diminua influența.

În orice caz, cunoașterea aprofundată a teoriilor cu privire la formele de guvernare, a raporturilor constituționale dintre Președinte, Guvern și Parlament, precum și analiza practicii politice postdecembriste sunt condiții preliminare necesare pentru a demara un proces de revizuire sau modificare a semiprezidențialismului românesc.

1 Muraru și Tănăsescu (coord.), *Constituția*, 1456.

2 Muraru și Tănăsescu (coord.), *Constituția*, 1447.

Reflecții – Semiprezidențialismul în România

■ RALUCA MARIANA NEGULESCU

The present article operates an analytical approach in order to analyze the model of the Romanian semi-presidential political system.

Keywords:

post-communism, executive power, president, semi-presidential political system

Preocuparea academică de a identifica tipul de regim cel mai conform cu realitățile politice ce definesc un stat tinde să fie subiectul unui dublu echivoc. Pe de-o parte, o abordare instituționalistă¹ explică evoluții politice strict în funcție de natura instituțiilor ce dictează definirea raporturilor dintre puteri în stat. Încadrarea unui regim pe axa prezidențialism/parlamentarism poate genera într-o oarecare măsură o minimalizare a relevanței procesului politic, golind de conținut autonomia actorilor politici, prizonieri ai structurilor statale. Pe de altă parte, o ignorare a dimensiunii instituționale induce un reduționism ce poate genera conflicte între executiv și legislativ, cu riscul unui blocaj nu doar de guvernare ci chiar de regim. Se impune necesitatea acceptării rolului instituțiilor ce influențează prin asocieri cu alți factori (sistemul de partide, sistemul electoral, structura electoratului, tradiția politică etc.) raportul dintre executiv și legislativ.

În acest context, o dezbatere asupra revizuirii tipului de sistem reordonează ierarhia puterilor în stat marcând disputa continuă dintre executiv și legislativ privind pretenția legitimității. În spațiul românesc, forumul discuțiilor privind sistemul trece dincolo de parame-

¹ Vezi pentru clarificarea distincției dintre teoria instituționalistă și teoria modernizării – Scott Mainwaring, „Presidentialism in Latin America”, în *Latin American Research Review*, Vol. 25, No 1, 1990, 158-159.

trii teoretici pentru a căpăta sens în cadrul constituțional. Admiterea oficială a sistemului semiprezidențial în România are implicații profunde asupra evoluțiilor politice ulterioare. O astfel de acțiune urmărește împletirea coerentă a abordării academice cu practica politică în sensul unei încadrări clare a României în categoria semiprezidențialismului. Cu toate că rațiunile care justifică intenția unei clarificări a sistemului prin revizuirea constituției nu pot fi ignorate, acestea constituie aspecte periferice analizei de față cu atât mai mult cu cât o interpretare în acest sens ar fi cu siguranță fie victima unui reducăționism nedrept, fie a unui subiectivism radical capabil să deconstruiască injust o acțiune menită să transforme rațional spațiul politic românesc.

Astfel, conjuncția dintre intenționalități de natură electorală, cu tendințe personaliste sau pur și simplu dezinteresate politic este nesemnificativă în raport cu racordarea politicului la rațiuni academice atent studiate, menite să îndepărteze blocaje de regim. O astfel de inițiativă exprimată prin opțiunile incluse în documentul *Raport al Comisiei Prezidențiale de Analiză a Regimului Politic și Constituțional din România – Pentru consolidarea statului de drept* minimizează orice echivoc menit să-i deconstruiască esența datorită caracterului pluralist și moderat al acestuia. Dacă reforma instituțională din Italia ce viza adoptarea modelului semiprezidențial al Republicii a V-a franceze a constituit așa cum subliniază Pasquino¹ unul din rarele cazuri în care apare o coerență între dezbaterile academice și opțiunile politicienilor, cazul actual românesc constituie de fapt o altă rară tentativă de a ralia politica la un set de opțiuni constituționale academice atent gândite.

În spiritul lui Sartori, nu putem defini în fapt cel mai bun tip de regim, ci pe cel mai aplicabil într-un spațiu dat². Din acest motiv, demersul acestei lucrări urmărește o filieră analitică ce vizează dincolo de pura încadrare teoretică a semiprezidențialismului, analiza compatibilității acestui tip de regim cu spațiul politic românesc contemporan. Întrucât o astfel de tentativă presupune o analiză exhaustivă, acest studiu se reduce la o contextualizare menită să demonstreze viabilitatea semiprezidențialismului. Complementară acestei analize este articularea unei viziuni care atașează rațiunilor instituționale ale clarificării sistemului românesc, un aspect ce vizează legitimarea acestei modificări constituționale și prin raportare la poziția electoratului. Încrederea cetățenilor în instituții politice va fi analizată așa cum este reflectată de Barometrul de Opinie Publică 1997-2008³ iar rata foarte scăzută a participării la vot la alegerile parlamentare din 2008 poate furniza o grilă de interpretare menită să deconstruiască parlamentarismul în favoarea semiprezidențialismului.

Cât despre contraponderile care asigură supremația opțiunii semiprezidențiale, acestea vor fi analizate prin prisma a două abordări. Întrucât nu există un consens academic clar în ceea ce privește sistemul politic al României postcomuniste, opțiunea semiprezidențială este analizată prin raportare la două conceptualizări. În primul rând, se va ridica problema necesității oficializării semiprezidențialismului în contextul în care România este deja încadrată în categoria acestui tip de regim de către numeroși teoreticieni ai problematicilor constituționale. Dacă România este deja un sistem semiprezidențial, ce sens are o reafirmare a acestuia? O analiză atentă a taxonomiei regimurilor semiprezidențiale va releva natura mutației vizate de raportul menționat anterior.

În al doilea rând, se urmăresc argumentele pro semiprezidențialism admițând conform lui Sartori că România este „un sistem parlamentar caracterizat prin existența unui șef de stat puternic (dar nu suficient de puternic pentru a modifica

1 Gianfranco PASQUINO, „Duverger and the Study of Semi-Presidentialism”, *French Politics*, 3, (2005): 316.

2 Giovanni SARTORI, *Ingineria constituțională comparată: Structuri, stimulente și rezultate*, București, Mediterana 2000, 2002), 150.

3 Gabriel Bădescu, Mircea Comșa, Dumitru Sandu, Manuela Stănculescu, *Barometru de opinie publică 1998-2007*, (Fundatia Soros Romania, 2007).

natura parlamentară a sistemului), a cărui putere derivă din legitimarea populară”¹. De ce este așadar necesară această tranziție de la un regim cu tendințe parlamentariste la unul caracterizat de o clară definire a dualității executive?

Înainte de a studia în mod particular cazul românesc, este totuși necesară o încadrare teoretică a semiprezidențialismului. Lipsa consensului academic asupra clasificării regimurilor semiprezidențiale rezidă nu doar din ambiguitatea relației semnificat-semnificant reflectată de pretențiile de inovare academică a unor cercetători ce operează cu taxonomii foarte complicate, ci și din dificultatea de a se identifica o definiție general acceptată a semiprezidențialismului. Principalele dezbateri gravitează în jurul definiției lui Maurice Duverger, inițiatorul acestei conceptualizării. Cum însă accentuează Robert Elgie², definiția lui Duverger este marcată de dificultatea de cuantificare a „puterilor prezidențiale considerabile” care definesc acest regim *hibrid* în viziunea lui Duverger prin corelare cu încă două aspecte esențiale: alegerea directă a președintelui și echilibrarea puterii prezidențiale prin prezența unui prim-ministru responsabil în fața parlamentului³. Atât Elgie, cât și Sartori pornesc în demersul de redefinire a semiprezidențialismului de la eliminarea mențiunii referitoare la prerogativele prezidențiale extinse tocmai datorită dificultății de a da valori acestui parametru. Definiția finală a lui Sartori privind semiprezidențialismul ia în considerare următoarele caracteristici⁴:

1. alegerea președintelui prin vot direct sau indirect;
2. împărțirea puterii executive între președinte și prim-ministru în condițiile în care se îndeplinesc următoarele trei condiții – i. președintele este independent de parlament, însă această independență este limitată de guvernarea sa indirectă (prin intermediul guvernului); ii. independența guvernului față de președinte este compensată de dependența acestuia de parlament; iii. limitarea autonomiei oricărei entități executive prin constrângerile instituționale enunțate mai sus.

O altă critică pe care Sartori o aduce încadrării teoretice a lui Duverger are la bază o revizuire a lexemului *alternare* în definiția semiprezidențialismului. Dacă Vedel și Duverger definesc prezidențialismul ca „(...) o *alternare* între faze prezidențiale și faze parlamentare”⁵, Sartori afirmă că utilizarea lingvistică a noțiunii de *alternare* nu este apropiată, fiind necesară suplinirea acesteia cu „oscilație” – unitate lexicală ce exprimă dinamica semiprezidențială mult mai fidel, întrucât marchează mobilitatea în cadrul aceluiasi sistem, iar nu o fluctuație intersistemică sugerată de *alternare*.

Cu toate că definiția lui Sartori este foarte clară, este însă necesară o identificare a subtipurilor semiprezidențialismului. Astfel, pe o axă a căror extreme sunt pe de-o parte prezidențialismul pur, pe de altă parte parlamentarismul pur, Robert Elgie identifică existența a trei tipuri de semiprezidențialism⁶. Justificarea unei astfel de taxonomii este dată de faptul că această „categorie constituțională generală a semiprezidențialismului include un set divers de forme de guvernare care se manifestă în maniere care diferă semnificativ de la un caz la altul”⁷. În primul rând, se remarcă un semiprezidențialism cu tendințe accentuate prezidențiale, regim marcat de instabilitate și foarte puțin compatibil cu stabilitatea democratică. Prin contrast,

1 Giovanni Sartori, „Sul sistema costituzionale romeno”, *Studia Politica*, Vol. II, 1, (2002), 9.

2 Robert Elgie, „A Fresh Look at Semipresidentialism. Variations on a theme”, *Journal of Democracy*, Volume 16, 3, (July 2005), 100.

3 Maurice Duverger, „A New Political System Model: Semi-Presidential Government”, *European Journal of Political Research* 8, (June 1980), 166 citat în Robert ELGIE, „A Fresh Look at Semipresidentialism. Variations on a theme”, *Journal of Democracy*, Volume 16, 3, (July 2005), 99.

4 Sartori, *Ingineria*, 137-138.

5 Vedel și Duverger, Sartori, *Ingineria*, 137.

6 Elgie, *Journal*.

7 Elgie, *Journal* 99.

este identificat un tip de regim semiprezidențial în care statutul președintelui este redus la unul pur ceremonial. Cea de-a treia categorie este desemnată de regimul semiprezidențial în care există un echilibru în raportul dintre șeful guvernului și șeful statului cu prim-miniștri puternici. În ciuda titulaturii ce ar trebui să sugereze stabilitate, Elgie cataloghează acest tip de semiprezidențialism ca fiind „(...) problematic datorită conflictului instituțional destabilizator”¹. Pe de altă parte, ilustrarea acestui tip de sistem prin cazul Republicii a V-a franceze, cu perioade de *coabitare* ce definesc relația dintre președinte și primul-ministru sugerează dificultatea de a urma un demers prescriptiv în catalogarea deficiențelor semiprezidențialismului. Doar studiile de caz pot califica într-un context dat raportul semiprezidențialismului cu stabilitatea democratică, prin coroborarea cu alți factori de natură socială, economică, politică etc.²

Tocmai din perspectiva acestei analize particulare, cazul României trebuie avut în vedere pentru identificarea compatibilităților dintre caracteristicile semiprezidențialismului și caracterul sistemului politic actual. Principala întrebare care survine este legată de identitatea politică anterioară intenției de revizuire constituțională în vederea oficializării semiprezidențialismului. Așadar, ce tip de regim este definitoriu statului român post-1989?

Dacă se admite definirea României drept regim semiprezidențial, revizuirea constituției nu poate viza decât o clarificare a instituțiilor și a raporturilor dintre acestea în sensul ralierei la un model capabil să genereze echilibru. În conformitate cu prevederile constituționale, experții în drept constituțional atestă natura regimului românesc ca având caracter semiprezidențial. Relația dintre prim-ministru și președinte, precum și reglementările constituționale privind raportul legislativ-executiv califică regimul românesc ca unul *semiprezidențial atenuat sau parlamentarizat*³. De asemenea, Călinoiu și Duculescu afirmă că „modul în care sunt reglementate prerogativele și atribuțiile Președintelui României evidențiază acceptarea concepției cu privire la România ca *republică semi-prezidențială*”⁴. Această poziție este întărită și de Lavinia Stan și Răzvan Zaharia prin reafirmarea statutului României ca republică semiprezidențială⁵.

Cel puțin două crize majore privind raportul executiv-legislativ ridică problema necesității clarificărilor caracteristicilor semiprezidențialismului – demiterea primului-ministru de către președinte în timpul mandatului din perioada 1996-2000 și demiterea președintelui de către Parlament în 2007. Dacă prima problemă a fost rezolvată prin eliminarea din constituție a prerogativei prezidențiale în speță, demiterea președintelui în 2007 constituie un aspect deschis dezbaterilor. Raportul Comisiei Prezidențiale oferă un set de soluții în acest sens. Prima dintre acestea vizează *raționalizarea* demiterii președintelui prin dizolvarea de drept a Camerelor, în ipoteza în care președintele este reconfirmat de națiune. A doua variantă menționează eliminarea completă a prerogativei parlamentare de a demite președintele republicii. Justificarea acestei posibilități mizează pe două rațiuni: „creează premisa dublă

1 Elgie, *Journal* 102.

2 De exemplu, SARTORI invocă relevanța sistemului electoral iar François Frison-Roche indică importanța unor factori precum practica politică, anumite constrângeri contextuale, geneza și implementarea constituției – François Frison-Roche, „Semi-presidentialism in a post-communist context” în Robert Elgie, Sophia Moestrup, *Semi-presidentialism outside Europe. A comparative study*, (Routledge, London and New York, 2007), 63-64

3 Florin Vasilescu citat în Mihai Constantinescu, Antonie Iorgovan, Ioan Muraru, Elena Simina Tănăsescu, *Constituția României revizuită – comentarii și explicații*, (București, ALL BECK, 2004), 146.

4 Constanța Călinoiu, Victor Duculescu, *Drept constituțional și instituții politice*, (București, Lumina Lex, 2005), 188.

5 Lavinia Stan, Răzvan Zaharia, „Romania” *European Journal of Political Research*, 46, (2007), 1082.

a unui blocaj constituțional și a unei tensiuni între votul referendar și ideea modernă de reprezentare”¹ și constituie o practică care lipsește din orice altă constituție europeană.

Însă ceea ce vizează în principal acest demers analitic este de a clarifica subtipul de semiprezidențialism intenționat a fi implementat în contextul în care s-ar realiza o revizuire a constituției. Cu toate că România a fost calificată ca regim semiprezidențial liber de Freedom House în 2004², tranziția vizată de revizuirea constituției s-ar realiza din zona semiprezidențialismului parlamentarizat în cea a celui echilibrat prin raportare la modelul ilustrat de Republica a V-a franceză. Se pare însă că *balanced semipresidentialism* este conform analizei lui Elgie cel mai deficitar și cel mai susceptibil alimentării unui conflict între pretențiile de legitimitate ale celor două autorități executive – președintele și primul-ministru. Cu toate acestea, acest tip de semiprezidențialism ar fi acceptabil în condițiile raportării la precedentul *coabitării* dintre președinte și șeful guvernului ilustrat de cazul francez.

Încadrarea României în câmpul semiprezidențialismului capătă sens în contextul postcomunismului care impune această soluție constituțională prin voința tuturor forțelor politice de a avea acces la putere³. Frison-Roche prezintă opțiunea semiprezidențială ca o formă de compromis între pretențiile ex-comuniștilor de a-și menține indirect monopolul puterii tocmai prin separarea acestora și cea a noilor partide dornice să aibă acces la putere în condițiile în care un regim parlamentar le-ar fi putut limita aceasta posibilitate. Astfel, „instituția președinției în Europa post-comunistă este în primul rând rezultatul negocierilor și a împărțirii puterii între actorii politici ai tranziției”⁴.

Însă în condițiile în care semiprezidențialismul este identificat cu o soluție de compromis în perioada de tranziție, de ce revizuirea constituției în prezent nu ar fi cea mai indicată în direcția parlamentarismului – tip de guvernare mult mai susceptibil decât prezidențialismul în a facilita consolidarea democratică⁵? Opțiunea pentru parlamentarism pare cea mai la îndemână cu atât mai mult cu cât semiprezidențialismul definitiv pentru România este marcat de tendințe parlamentare. Ce barează însă o astfel de orientare? Voi insista asupra a două rațiuni – relevanța instituției președintelui și percepția electoratului asupra parlamentarilor. Parlamentarismul este exclus în primul rând datorită faptului că eliminarea alegerii directe a președintelui ar minimiza principiul reprezentativității politice cu atât mai mult cu cât Parlamentul ca instituție este discreditat datorită încrederii reduse a electoratului în membrii acestuia. Aceste tendințe sunt confirmare de Barometrul de Opinie Publică 1998-2007⁶ al Fundației Soros care indică o creștere a încrederii electoratului în instituția președintelui, în detrimentul unei scăderi accentuate a legitimității pe care cetățenii o conferă parlamentului. În plus, modificarea legii electorale și efectele sale perverse discreditează mai profund legitimitatea parlamentară și alterează grav principiul reprezentativității. Rațiunilor de natură instituțională trebuie să le atașăm aspecte legate de electorat, cu toate că exacerbarea acestora nu este indicată.

Opțiunea semiprezidențială în direcția modelului francez pare compatibilă cu spațiul românesc, deși nimeni nu poate garanta validitatea acesteia. Doar contextualizarea îi conferă sens.

Dacă sensul trecerii la un semiprezidențialism echilibrat își regăsește justificări ce țin de legitimitate populară, tranziția de la un regim parlamentar cu un șef de

1 Stan, Zaharia, *European*.

2 „2004 Freedom House Survey”, Elgie, *Journal*, 102.

3 Frison-Roche, în Elgie, Moestrup, *Semi-presidentialism*, 56-77.

4 Frison-Roche, *Semi*, 63.

5 Alfred Stepan, Cindy Skach, „Constitutional frameworks and democratic consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism”, *World Politics*, Vol 46, 1, (Oct. 1993), 1-22.

6 Bădescu, Comșa, Sandu, Stănculescu, *Barometru*.

stat puternic trebuie regândită în alți termeni. Este necesară această transformare? Ca urmare a demiterii președintelui de către Parlament în 2007, această mutație devine imperativă în redefinirea raporturilor puterilor în stat.

Giovanni Sartori califică regimul politic românesc ca fiind unul parlamentar cu tendințe prezidențialiste¹, neîncadrarea în dimensiunea semiprezidențială fiind justificată foarte logic pe linie interpretării prerogativelor prezidențiale din Constituția României. Astfel, Sartori concluzionează că majoritatea prerogativelor prezidențiale marchează prin dependența constantă a deciziilor prezidențiale de avizul legislativului echivalarea poziției președintelui cu cea a unui șef al parlamentului². În raportul prerogative specifice parlamentarismului și cele definitorii pentru prezidențialism, Sartori arată următorul fapt: președintele înclină ca atribuții mai curând spre parlamentarism decât spre semiprezidențialism. Unica sa atribuție conformă cu semiprezidențialismul este cea referitoare la posibilitatea de a participa și conduce ședințele guvernului (art. 86-87). Se pare însă că această grilă de interpretare este considerată ca o încorsetare injustă o modelului românesc în parametrii definiți de semiprezidențialism. Radu Carp și Ioan Stanomir neagă această încadrare procustiană susținând că „(...) ipoteza imposibilității de a descrie România ca un sistem semiprezidențial tipic este amendabilă: chiar dacă se îndepărtează de precedentul francez, România nu rămâne mai puțin importantă ca variantă semiprezidențială atenuată”³.

Este interesant de urmărit evoluția poziției lui Sartori față de o revizuire a Constituției României. Gradul de operabilitate al unei constituții definește de fapt necesitatea revizuirii. Întrucât politologul italian se opune modificărilor constituțiilor mai puțin în contextul unei crize, sistemul românesc nu trebuie considerat subiectul unor modificări constituționale. La întrebarea dacă sistemul român ar trebui să devină unul semiprezidențial, Sartori spune că el susține mai curând transformarea constituției materiale și nu a celei formale întrucât consideră că sistemul român este funcțional.⁴ Însă în condițiile în care 2007 constituie un an în care legitimitatea prezidențială este sfidată de legislatură, iar Parlamentul este delegitim din ce în ce mai puternic de poziția electoratului, o clarificare în sensul definirii regimului trebuie operată.

Sartori își revizuieste poziția în 2003 pentru a susține o orientare a sistemului constituțional românesc spre semiprezidențialism. Invocând flexibilitatea intrinsecă prezidențialismului, se încurajează orientarea spre semiprezidențialism.

Calificarea regimului românesc ca o specie distinctă, semiprezidențialismului pare a fi mai curând o dezbateră de natură lingvistică, întrucât nu este contestată esența regimului. Cu toate acestea, Alan Siaroff introduce o taxonomie diferită în funcție de cuantificarea a nouă puteri prezidențiale în cadrul căreia România este inclusă în Categoria a 5-a.

„Here presidents are more than figureheads, but still lack ‘quite considerable powers’. Political practice is thus not purely parliamentary, but is certainly more parliamentary than not.”⁵. O denominație finală a acestei categorii este *parliamentary systems with a ‘presidential corrective’*.

În contextul în care se admite trecerea de la un sistem parlamentar la unul semiprezidențial, se elimină din start conceptualizări ale acestei revizuii marcând trecerea spre prezidențialism. Lărgirea prerogativelor prezidențiale se poate realiza

1 Giovanni Sartori, „Sul sistema costituzionale romeno”, *Studia Politica*, Vol. II, 1, (2002), 9.

2 Giovanni Sartori, „Alcuni chiarimenti sul semipresidenzialismo”, *Studia Politica*, Vol. III, 3, (2003), 618.

3 Radu Carp, Ioan Stanomir, *Limitele Constituției. Despre guvernare, politică și cetățenie în România*, (C.H. Beck, 2008), 265.

4 Sartori, *Studia*, 9-12.

5 Siaroff, Alan, „Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction”, *European Journal of Political Research* 42, 2003, p. 308.

prin introducerea capacității președintelui de a dizolva camerele nu doar în contextul în care *Parlamentul nu a acordat votul de încredere pentru formarea Guvernului în termen de 60 de zile de la prima solicitare și numai după respingerea a cel puțin două solicitări de investitură*¹. O astfel de măsură este justificată ca o contrapondere la criza din 2007 când președintele a fost demis aducând în prim plan o criză a legitimității. Conformă cu caracteristicile unui regim semiprezidențial, această prerogativă nu trebuie judecată superficial ca o modalitate de pavare a drumului spre prezidențialism, ci ca un mecanism de echilibrare a raportului puterilor în stat.

Însă cu tot efortul de a identifica echilibrul legislativ-executiv în construcția constituțională propusă, se ridică o chestiune privind o tendință subliminală spre prezidențialism. Poate fi interpretată introducerea prerogativei de a dizolva Parlamentul și limitarea abilității guvernului de a guverna prin ordonanțe de urgență o modalitate nu de echilibrare a relației executiv-legislativ ci de impunere a unei hegemonii prezidențiale? Aceste limitări tind să întărească puterea și legitimitatea prezidențială. În condițiile în care alegerile prezidențiale nu se mai desfășoară simultan cu cele parlamentare, prezența redusă la vot la alegerile legislative consfințește lipsa de legitimitate populară a parlamentului, tendință ce rezidă și din analiza Barometrului de Opinie Publică 1998-2007. Mecanismele prezentate mai sus cumulate cu delegitimarea populară a parlamentului întăresc tendința spre un semiprezidențialism prezidențializat care ar putea fi acuzat că maschează de fapt un prezidențialism pur informal.

Trebuie însă conștientizat faptul că în cadrul democratic actual, astfel de tendințe sunt improbabile. Opțiunea eliminării demiterii președintelui de către parlament – instituție care „nu are corespondent în niciun text constituțional al unei națiuni membră a Uniunii Europene” – cumulat cu atribuirea puterii de a dizolva adunarea legislativă nu sunt decât forme ce consfințesc orientarea clară spre semiprezidențialism definit în termenii lui Sartori.

Regimul semiprezidențial este definit tocmai printr-o congruență a independenței președintelui de parlament cu dependența președintelui de guvern și a independenței guvernului de președinte, guvern ce răspunde totuși în fața Parlamentului. Acceptarea unei prerogative prezidențiale de a dizolva parlamentul în cazul apariției unor blocaje de sistem pare a transforma natura independenței guvernului față de președinte. Această autonomie compensată de control parlamentar devine fictivă tocmai prin faptul că președintele are posibilitatea de a exercita presiune asupra camerelor cu apogeul atribuțiilor sale constând în dizolvare.

„In dual executive systems, to dissolve the parliament the president needs the agreement – the countersignature – of the prime minister, but since the president names the prime minister, he is likely to find someone who will support dissolution”².

Acest risc este însă valabil în contexte cu tendințe autoritare. Probabilitatea situației expuse mai jos este totuși redusă de alternările dintre guvernarea primului-ministru când acesta deține majoritate în Parlament și cea a președintelui când majoritatea este favorabilă acestuia. Un alt argument ce scade potențialitatea unei tendințe înspre prezidențialism constă în linia evoluțiilor rolului președintelui în România postcomunistă de la *absolute-decision maker* la *regulator president*.

„It can also be noted that, for all the countries in post-communist Europe having adopted a semi-presidential model, there has been a gradual shift towards what could be considered a situation of ‘normality’, given that the presidents over

¹ Articolul 89 – Dizolvarea Parlamentului, *Constituția României*.

² Juan J. LINZ, „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?” in Juan J. LINZ, Arturo Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspectives*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994, p.48.

time have evolved in their role first toward the category of 'limited decision makers' and then finally into the role of 'regulators' or even symbolic presidents"¹.

Orice formă de guvernare este definită de o dualitate care presupune listarea unui set de avantaje, și în contrast dezavantaje. Semiprezidențialismul emite pretenția unui echilibru bazat pe consensualismul tolerat și promovat de o clasă politică matură ce trece dincolo de perspectiva limitată a cumulării de funcții pentru a elabora politici coerente ce depășesc rivalități politice. Personalismul trebuie însă eludat din această schemă. Spațiul românesc pare a prezenta cel mai înalt grad de compatibilitate cu semiprezidențialismul. Orientarea spre parlamentarismul pur este deconstruită tocmai de delegitimarea electorală ilustrată de încrederea redusă acordată de cetățeni reprezentanților celor două camere. Imaginea președintelui, consolidată în imaginarul colectiv, precum și permanenta implicare a acestuia pe scena politică românească nu permite reducerea unei astfel de instituții la o formă strict ceremonială. Totuși, un prezidențialism exacerbat este temperat de pretențiile Parlamentului de a se întrupa în instituția exclusivist reprezentantă a națiunii dar și de o serie de mecanisme de „checks and balances” ce permite echilibrarea relației legislativ-executiv. Într-un spațiu marcat de tradiția totalitarismului, popasul într-o dimensiune a personalizării puterii este improbabil.

În concluzie, indiferent de modul în care definim regimul politic al României post-comuniste, mutațiile instituționale realizate prin revizuire constituțională implică un grad ridicat de complexitate ce nu poate fi disociat de multiplicitatea factorilor atașați acestei inițiative.

Finalizarea acestui demers analitic se va realiza tot în spiritul lui Sartori. Chiar dacă prezidențialismul constituie un regim foarte contestat, reușita sa în SUA² s-a datorat tocmai faptului că a existat voința politică de a-l implementa. Prin analogie cu spațiul românesc, voința politică de a permite funcționarea unui regim semiprezidențial constituie cheia armoniei în acest spațiu în care legislativul și executivul și-au disputat *hegemonia* cu atâta vehemență. Întrebarea deschisă rămâne – este suficient de matur sistemul politic românesc pentru a facilita consensul în favoarea fluidizării procesului decizional? Rămâne în sarcina viitorului să ne arate cine va face un compromis și de ce nu... cine va fi compromis în acest joc al puterilor.

¹ Frison-Roche, *Semi*, p. 73.

² Sartori, *Ingineria*.

Conflictul dintre președinte și premier

o analiză a instituției prezidențiale din România (2004-2008)

■ ANDREI STAN

The following study aims to offer a frame for analysis of the institutional conflict between president and prime minister that we witness in the last years in Romania. Our main thesis is based on the theory that the president in a semipresidential political sistem established by ambiguous constitutional articles tends to exceed his responsibilities, especially when the political majority is divided (in the case of the so-called „cohabitation”). The repetead interventions of the Constitutional Court show very clear that the Romanian political system needs to be reformed.

Keywords:

presidential institution, conflict, prime minister, semipresidentialism, ambiguous articles, Constitutional Court, Băsescu, Tăriceanu

Articolul de față își propune să analizeze instituția prezidențială din România ultimilor ani din perspectiva conflictului apărut în cadrul puterii executive între președinte și primul-ministru. Întrebarea de cercetare pe care se bazează demersul nostru este următoarea: de ce a apărut și continuă să apară acest conflict? Ipoteza pe care vom încerca să o testăm poate fi enunțată astfel: conflictul președinte-premier din cadrul puterii executive este posibil datorită unor prevederi constituționale neclare, ambigue sau incomplete – tocmai acele prevederi din Constituția României de la 1991 și modificată în 2003 care privesc rolul și atribuțiile președintelui. Aceste prevederi constituționale neclare instituie un sistem politic semiprezidențial care își arată limitele în momentele de criză politică. Conflictul apare în momentul în care președintele României propune o grilă proprie de interpretare a constituției; nefiind însă clar din punct de vedere constituțional care sunt atribuțiile exacte, rolul și puterea reală de decizie ale președintelui în cadrul executivului, acesta tinde să își sporească atribuțiile conferite și uneori să le depășească, ajungând uneori să le încalce pe cele ale primului-ministru. Se ajunge astfel la conflict instituțional cu premierul. Vom analiza, în consecință, atribuțiile și rolul președintelui ce decurg din constituție și vom urmări direct unele dintre acțiunile con-

crete din perioada 2004-2008 ale actualului șef de stat care au cauzat conflicte instituționale cu primul-ministru, pentru a reliefa neclaritatea prevederilor constituționale.

Care sunt variabilele pe care le vom utiliza în demersul nostru? Pornim de la următoarea premisă: cu cât atribuțiile privind rolul președintelui în cadrul puterii executive sunt mai neclare, cu atât conflictul președinte-premier este mai posibil. Prin urmare, variabilele independente sunt constituite de articolele din constituție care descriu rolul președintelui în cadrul puterii executive. O altă variabilă independentă pe care o vom utiliza în cercetarea noastră este constituită de deciziile Curții Constituționale, decizii care au clarificat diverse conflicte juridice de natură constituțională între președinte și prim-ministru și care au avut rolul de a completa și explica prevederile constituționale. Astfel, aceste decizii tot mai dese ale Curții reprezintă o recunoaștere de facto a următorului aspect: prevederile din constituție care descriu rolul și atribuțiile președintelui în cadrul puterii executive sunt lacunare, deci pot fi interpretate diferit de cei doi actori ai dihotomiei, ajungându-se în acest mod la conflictul analizat aici. Reformulând, judecata noastră este următoarea: conflictul este evident și se produce în contextul unor prevederi constituționale neclare; neclaritatea lor reiese din tot mai dese recurgeri la judecata Curții Constituționale¹.

O altă variabilă independentă avută în vedere o constituie conflictul personal, cauzat, la rândul lui, de unul partizan: conflictul, în acest cadru instituțional dihotomic, este cu atât mai posibil cu cât adversitatea personală dintre președinte și premier crește, adversitate cauzată de proveniența celor doi actori politici din partide diferite. Perioada 2004-2008, perioada pe care se axează studiul nostru – căci între acești ani conflictul dintre președinte și prim-ministru a fost mai evident ca oricând, a marcat debutul și la noi a ceea ce în cazul francez (modelul de semi-prezidențialism care a fost importat sub o formă modificată de România la începutul anilor '90) este denumit sub numele de coabitare politică: proveniența președintelui și a premierului din partide politice diferite care se află în raport de opoziție în interiorului legislativului. Deși inițial partidele celor doi actori politici au câștigat puterea sub forma unei alianțe și au alcătuit și guvernul împreună, partidul din care provine președintele a ieșit ulterior de la guvernare și a trecut în opoziție. De aici și adversitatea dintre cei doi care explică, la rândul ei, perpetuarea conflictului din cadrul puterii executive.

Demersul metodologic pe care îl asumăm este următorul: vom pleca de la celebra descriere a sistemelor politice semiprezidențiale propusă de Maurice Duverger și completată de Giovanni Sartori² și vom arăta că sistemul politic românesc este unul care se încadrează în această categorie. Prin urmare, ca și în cadrul celei de a V-a Republici Franceze, ne putem aștepta la inerența conflictului dintre președinte și premier. De aceea, sursele primare le vom folosi rezidă în articolele din constituție care instituie această dihotomie, precum și în deciziile Curții Constitu-

1 Vom avea în vedere aici decizii precum *Decizia Nr. 356 din 5 aprilie 2007 asupra cererii de soluționare a conflictului juridic de natură constituțională, dintre Președintele României și Guvernul României, formulată de primul-ministru Călin Popescu Tăriceanu* (privind refuzul președintelui de a numi un nou ministru de externe) sau *Decizia Nr. 98 din 7 februarie 2008 a Curții Constituționale a României asupra cererii de soluționare a conflictului juridic de natură constituțională dintre Președintele României și Guvernul României, formulată de primul-ministru Călin Popescu Tăriceanu* (privind refuzul președintelui de a numi un nou ministru de justiție), <http://www.ccr.ro>, accesat 15.03.2009.

2 Maurice Duverger, „A new political system model: semipresidential government”, *European Journal of Political Research* 8 (1980): 160-178. Alături de articolul lui Duverger, lucrarea lui Giovanni Sartori, *Ingenieria constituțională comparată. Structuri, stimulente și rezultate*, traducere de C. Dan, I. Stoica (București: Mediterana, 2000), 161-180, reprezintă una dintre cele mai bune analize a celor trei tipuri de sisteme politice.

ționale care se alătură prevederilor constituției. Ele explică în ce constă conflictul președinte-premier și încearcă să completeze lacunele constituționale. Sursele secundare sunt reprezentate de lucrări ale specialiștilor în drept constituțional care interpretează rolul și atribuțiile președintelui. De asemenea, cercetarea se mai întemeiază și pe observarea și prezentarea unor acțiuni ale președintelui Băsescu care arată clar existența conflictului din cadrul puterii executive: spre exemplu, refuzul prelungit și repetat al acestuia de a numi doi miniștri la propunerea primului-ministru Tăriceanu. În ceea ce privește contextul bibliografic al temei, menționăm că la ora actuală există doar interpretările experților în drept constituțional la prevederile constituționale ale atribuțiilor președintelui, însă nu există niciun studiu românesc care să facă o analiză clară a instituției prezidențiale și care să explice conflictul președinte-premier.

După cum am afirmat deja, conflictul din cadrul puterii executive apare atunci când în interiorul acesteia există o dihotomie, altfel spus, când aceasta are două capete. Acesta este în genere cazul semiprezidențialismului iar conflictul dintre președinte și prim-ministru a fost evident în Franța celei de a V-a Republici (considerată a fi prototipul acestui tip de sistem politic) în timpul coabitărilor. Prin urmare, conflictul din interiorul puterii executive ar fi inerent semiprezidențialismului. Despre sistemul politic din România s-a spus, de asemenea, că s-ar încadra și el acestui tipar. Să vedem dacă este așa sau nu.

Într-un celebru articol din 1980, cercetătorul francez Maurice Duverger descria un nou tip de sistem politic. Trei trăsături fundamentale defineau, în optica acestuia, semiprezidențialismul: „A political regime is considered semipresidential if the constitution which established it combines three elements: 1. the president of the republic is elected by universal suffrage, 2. he possesses quite considerable powers, 3. he has opposite to him, however, a prime minister and ministers who possess executive and governmental power, so they can stay in office only if the parliament does not show opposition to them.”¹ Această perspectivă asupra trăsăturilor constitutive ale semi-prezidențialismului a fost amendată și completată de către unul dintre cei mai importanți adepți ai abordării analitice, Giovanni Sartori. În viziunea cercetătorului italian, semi-prezidențialismul este „un sistem politic care prezintă următoarele proprietăți sau caracteristici: i) șeful statului (președintele) este ales prin vot popular – direct sau indirect – pentru o perioadă prestabilită; ii) șeful statului împarte puterea executivă cu un prim-ministru și intră astfel într-o structură de autoritate duală ale cărei trei criterii definitorii sunt: iii) președintele este independent de parlament, dar nu îi este permis să guverneze singur sau în mod direct; directivele date de el trebuie totuși să fie primite și mediate de guvernul său; iv) reciproc, primul ministru și cabinetul său sunt independenți de președinte în măsura în care sunt dependenți de parlament și, aceasta, în măsura în care sunt supuși atât încrederii cât și neîncrederii parlamentare (sau ambelor) și în măsura în care au nevoie de sprijinul unei majorități parlamentare; v) structura de autoritate dualistă a semiprezidențialismului admite diferite echilibre și, de asemenea, aranjamente mutuale de putere în interiorul executivului, astfel încât să subziste «autonomia potențială» a fiecărei unități sau componente a executivului.”²

După cum putem vedea, cel puțin patru din cele cinci trăsături ale semi-prezidențialismului sunt identificabile și în cazul românesc; rezerva apare la nivelul celei de a treia caracteristici propusă de Sartori, căci nu se poate spune că guvernul este „al său”, deci al președintelui. Conform articolului 81 din Constituție, așa cum a rezultat aceasta în urma legii de modificare din 2003, președintele României este

1 Duverger, „A new political system model”, 166.

2 Sartori, *Ingineria*, 173.

ales prin „vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat”¹; în ceea ce privește împărțirea puterii executive cu primul ministru, președintele este cel care îl desemnează pe premier și de asemenea poate participa la ședințele guvernului, pe care tot el le prezidează (articolele 85 și 87); cabinetul este supus atât încrederii cât și neîncrederii parlamentare (articolele 103 și 109). Putem concluziona, pe baza definiției lui Sartori și a articolelor din constituție, că sistemul politic românesc este unul semi-prezidențial. Cu alte cuvinte, prima sursă a conflictului președinte-premier rezidă chiar în constituție, care instituie un sistem semi-prezidențial caracterizat în mod esențial de existența celor două capete în interiorul puterii executive. De aici, inerența conflictului la nivel instituțional.

Teza centrală pe care o avansăm aici este că acest sistem predispus la conflict a fost „întărit” de prevederi constituționale neclare, ambigue sau incomplete. Sau pur și simplu anumite practici (cum ar fi dreptul președintelui de a refuza o propunere de ministru) nici măcar nu sunt amintite de textul constituțional. În acest context, în care atribuțiile din cadrul puterii executive ale președintelui și ale primului-ministru nu sunt clar delimitate și precizate, conflictul dintre cei doi actori politici este cu atât mai posibil. Fiecare președinte consideră că programul cu care vine la putere devine programul ce reprezintă interesul național, căci, în lectura constituției, conform articolului 80, „Președintele României reprezintă statul român...” și va tinde să încerce să pună în practică acest program: „Critica activității guvernului nu emană de la opoziția politică, ci de la actorul presupus [președintele, n.n.] a da voce statului însuși. Delimitarea de conduita unui prim ministru este caționată nu de reconfigurările partizane, ci de invocarea obiectivelor naționale.”² Aici este de obicei punctul în care poate intra în conflict cu primul-ministru și, după cum am văzut, chiar a intrat, deoarece reflexul necondiționat este acela de încerca să maximizeze atribuțiile prevăzute constituțional și care sunt partajate în cadrul puterii executive.

Să vedem acum care sunt articolele din constituție ce precizează aceste prevederi și de ce sunt ele neclare. În primul rând, articolul 85 consacră dualitatea puterii executive: președintele este cel ce numește un candidat la funcția de prim-ministru și tot el îl numește pe baza votului de încredere acordat de legislativ; în caz de remaniere guvernamentală sau de vacanță a unui post de ministru, tot președintele este cel care revocă sau numește pe unii membri ai cabinetului, la propunerea premierului; iar în caz de remaniere guvernamentală prin care se schimbă compoziția politică a guvernului, președintele își poate exercita funcția de numire sau revocare doar pe baza aprobării parlamentare. Este evident aici că „divizarea executivului trebuie plasată pe fundalul existenței a două tipuri diferite de legitimitate, fiecare cu repercusiuni la nivelul funcțiilor constituționale alocate. În vreme ce șeful de stat se întemeiază pe o alegere directă de către națiune și este asociat cu funcțiile de garant al atributelor fundamentale ale statului român, primul ministru este instanța decisivă în cadrul guvernului, această din urmă structură fiind învestită de către parlament, printr-un vot solicitat în acest sens.”³

Articolul 86 stabilește că președintele poate consulta guvernul cu privire la probleme de importanță deosebită, iar articolul 87 admite că președintele poate lua parte din proprie inițiativă la ședințele de guvern în care sunt dezbătute probleme de interes național și că președintele prezidează ședințele executivului la care participă. Cel din urmă articol subliniază, într-un fel, preeminența președinte-

1 *Constituția României* (București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, 2007). De altfel, toate articolele din constituție citate aici fac parte din această broșură.

2 Ioan Stanomir, *În jurul constituției. Practică politică și arhitectură legală* (București: Editura Universității din București, 2006), 156.

3 Ioan Stanomir, *Constituționalism și postcomunism. Un comentariu al constituției României* (București: Editura Universității din București, 2007), 114-115.

lui față de primul ministru în cadrul puterii executive, dar în niciun fel (din punct de vedere teoretic) nu poate submina autoritatea premierului. În acest loc poate apărea din nou conflictul, căci decizia de a participa la aceste ședințe aparține în întregime președintelui, chiar dacă primul ministru va susține că nu este de acord cu prezența președintelui sau că în ședința respectivă nu vor fi dezbătute probleme majore.

Nu în ultimul rând, să nu uităm că, în cadrul relațiilor dintre președinte și premier, legea fundamentală menționează, la articolele 103 și 107, că președintele este cel care desemnează un candidat la funcția de prim-ministru, dar că nu îl poate revoca pe acesta.

Articolele care trezesc interesul nostru și care merită comentate sunt însă articolele 85-87, menționate anterior. Acestea sunt sursa neînțelegerilor și a conflictului dintre cei doi deținători ai puterii executive. Ele sunt neclare deoarece nu conțin o delimitare exactă a atribuțiilor președintelui. Spre exemplu, la articolul 85, este prevăzut faptul că președintele numește și revocă, în caz de remaniere guvernamentală, pe unii miniștri, la propunerea primului ministru. Ce înseamnă acest „numește”? Pur și simplu aprobă propunerea primului ministru? Este președintele obligat să accepte propunerea sau o poate refuza? Și, în cazul în care refuză o propunere a primului ministru privind numirea unui nou ministru, de câte ori are președintele dreptul să refuze în continuare și alte propuneri? Textul constituțional este, cel puțin în acest punct, confuz. Nu se precizează exact dacă președintele poate refuza propunerea primului ministru. De altfel, putem merge și mai departe cu întrebările, deoarece textul constituțional este total neconcludent: în cazul în care președintele refuză o propunere a primului ministru, are premierul dreptul să propună din nou aceeași persoană? Este obligat președintele, în acest caz, să accepte nominalizarea?

Aceste aspecte nici măcar nu sunt prevăzute de textul constituțional. În cazul apariției unui conflict președinte-premier, era clar că fiecare actor va încerca să-și susțină punctul de vedere și că va încerca să-și maximizeze atribuțiile, marșând tocmai pe această lipsă a menționării de cazuri concrete și pe ambiguitatea textului. Din nefericire, aceste conflicte au apărut și a fost nevoie de intervenția Curții Constituționale pentru a clarifica, a oferi o interpretare corectă constituției și a o completa astfel. Prin intervențiile ei, tot mai numeroase în timpul administrației Băsescu, Curtea a validat astfel faptul că textul constituțional este lacunar și ambiguu și că el poate sta la baza apariției și prelungirii conflictelor în cadrul puterii executive.

Să analizăm acum câteva cazuri concrete. Cel puțin două au fost conflictele din interiorul puterii executive care au privit numirea unor miniștri și care au atras atenția mediatică. Conflictul dintre președintele Băsescu și primul ministru Tăriceanu a fost de notorietate și acesta s-a prelungit și la nivel executiv. Astfel, la propunerile primului ministru de numire în funcție la ministerul de externe a lui Adrian Cioroianu și la ministerul de justiție a Noricăi Nicolai, președintele a răspuns negativ, motivând că cei doi candidați nu întrunesc o serie de calități (nu ar dispune de competența profesională necesară). Mediatizarea a fost cu atât mai puternică, cu cât în anul 2007 președintele Băsescu fusese acuzat de guvern că tergiversează acceptarea demisiei lui M.R. Ungureanu din funcția de ministru de externe. De fapt, acesta nu a fost de acord cu propunerea făcută de primul ministru privind numirea lui Cioroianu și cazul a ajuns la Curtea Constituțională. Această instanță, acuzată în mod constant în perioada postcomunistă de partizanat politic (și eliberată oarecum în 2004-2008 de aceste suspiciuni, căci partidul care decisese numirea celor mai mulți membri ai Curții – P.S.D.-ul – fusese dislocat de la putere) a fost nevoită să se pronunțe și să soluționeze neclaritatea textului constituțional care nu prevedea nimic în legătură cu dreptul președintelui de a refuza o

propunere de ministru din partea premierului. Astfel, în 5 aprilie 2007, Curtea Constituțională a decis că „Președintele României nu are drept de veto față de propunerea primului-ministru, ci are dreptul de a verifica corespunderea pentru funcție a candidatului și poate cere primului-ministru o altă propunere de candidat la funcție. În toate cazurile respingerea candidaturii trebuie să fie motivată” și că „Președintele României nu are drept de veto, dar poate cere primului-ministru să renunțe la propunerea făcută, atunci când constată că persoana propusă nu îndeplinește condițiile legale pentru exercitarea funcției de membru al Guvernului.”¹

Celălalt caz de notorietate a fost refuzul repetat al președintelui de a o numi pe Norica Nicolai în funcția de ministru al justiției, situație în care primul ministru a fost nevoit din nou să se adreseze Curții Constituționale. La baza conflictului s-a aflat din nou ambiguitatea textului constituțional, căci legea fundamentală nu precizează nicăieri de câte ori are dreptul președintele de a refuza o propunere a premierului. La 7 februarie 2008, Curtea completează lacunele constituționale și decide în acest caz, statuând că „în exercitarea atribuțiilor prevăzute de articolul 85 alin. (2) din Constituție, Președintele României poate refuza, o singură dată, motivat, propunerea primului-ministru de numire a unei persoane în funcția vacantă de ministru. Primul-ministru este obligat să propună o altă persoană.”²

Aceste decizii și multiplicarea lor nu fac decât să confirme faptul că fiecare dintre cei doi actori politici din cadrul puterii executive pot interpreta în manieră proprie prevederile constituționale și pot acționa în consecință, mai ales dacă președintele își propune un program „agresiv”, prin care să fie „activ”: „Raporturile tensionate dintre președinte și premier par să fie trăsătura definitorie de până acum a mandatului lui Traian Băsescu: în centrul controverselor politice se află, deloc surprinzător, limita până la care președintele poate interveni, instituțional, fără a afecta/submina poziția șefului de cabinet. În fapt, ca și predecesorii săi, Traian Băsescu, ca titular al unui oficiu de asemenea natură, este obligat să își configureze, explicit sau nu, o manieră proprie de lectură a constituției, în privința rolului pe care aceasta din urmă îl rezervă șefului de stat. Decalajul dintre text și constituția «vie» nu poate fi ignorat de observatorii vieții publice: postura de președinte activ, în care noul șef de stat a ales deliberat să se instaleze, nu are un corespondent integral în atribuțiile alocate.”³

O altă variabilă independentă pe care o putem utiliza pentru explicarea conflictului din cadrul puterii executive o reprezintă și proveniența partizană a deținătorilor celor două funcții. În contextul în care alianța care adusese cele două partide la guvernare în 2004, P.N.L. și P.D., s-a scindat și P.D.-ul a ieșit chiar de la guvernare, acuzând grav pe foștii parteneri că nu îndeplinesc programul de guvernare, era inherent ca și liderii celor două partide să intre în conflict (deși oficial președintele republicii trebuie să fie echidistant față de toate formațiunile politice, niciun președinte de până acum nu a renunțat în totalitate la relațiile cu partidul care l-a adus la putere). Prin urmare, în perioada 2004-2008 asistăm la un conflict instituțional dublat de unul personal, conflict personal cauzat de poziționarea partizană diferită (chiar în opoziție) a celor doi actori analizați.

Nu în ultimul rând, dorim să atragem atenția supra faptului că sistemul politic românesc nu a preluat toate atribuțiile care îi sunt conferite președintelui în cazul celei de a V-a Republici Franceze. Astfel, președintele român nu beneficiază de dreptul de a provoca alegeri atunci când dorește acest lucru, cu alte cuvinte nu poate demite adunările (decât în cazul strict delimitat constituțional al refuzului

1 Curtea Constituțională, *Decizia Nr. 356*, <http://www.ccr.ro>, accesat 15.03.2009.

2 Curtea Constituțională, *Decizia Nr. 98*, <http://www.ccr.ro>, accesat 15.03.2009.

3 Stanomir, *În jurul*, 156-157.

repetat al parlamentului de a numi noul guvern), nu poate legifera prin referendum, nu îl poate revoca pe primul ministru.¹ De asemenea, nici măcar nu poate semna hotărârile și ordonanțele guvernului chiar atunci când ele sunt adoptate la ședințele acestuia pe care președintele le prezidează.²

Comparația cu cazul francez nu este pur întâmplătoare, deoarece francezii și-au dat seama de deficiențele sistemului semiprezidențial și au încercat să le corecteze. În primul rând, legiuitorul francez a căutat să-i confere președintelui acele atribuții care să îi permită să joace rolul important care decurge din alegerea sa directă de către populație. La noi, președintele este ales prin vot direct de către populație, dar dispune, așa cum am văzut, de atribuții restrânse. De asemenea, francezii au observat rolul nefast al coabitărilor și au căutat să diminueze riscul ca acestea să se mai producă, prin suprapunerea alegerilor parlamentare cu cele prezidențiale. Din nefericire, la noi tendința a fost în sens invers: cutia Pandorei pare deschisă pentru români, căci decalajul dintre alegeri a fost deja instituționalizat.

Aici se află, de altfel, și cheia unei viitoare reformări a sistemului politic actual și a rezolvării conflictului dintre președinte și premier: românii trebuie să opteze clar fie pentru un sistem prezidențial, fie pentru unul parlamentar, sau să încerce o operă de „inginerie constituțională” prin îmbunătățirea celui existent și delimitarea clară a atribuțiilor în cadrul puterii executive. Raportul Stanomir³, apărut anul acesta, la cererea președintelui României, încearcă să aducă clarificări privind tipurile de sisteme politice și propune câteva recomandări de reformă constituțională. Este recunoscut astfel că actualul sistem constituțional este predispus la apariția conflictului instituțional între cei doi deținători ai puterii executive.

1 Pentru un tablou complet al atribuțiilor președintelui francez din cea de-a V-a republică, vezi Cristian Ionescu, *Regimuri politice contemporane*, ed. a 2-a, rev. (București: ALL Beck, 2005), 458-464.

2 Tudor Drăganu, *Drept constituțional și instituții politice, tratat elementar*, vol. II (București: Lumina Lex, 1998), 254.

3 *Raportul Comisiei Prezidențiale de Analiză a Regimului Politic și Constituțional din România*, <http://presidency.ro>, accesat 24. 05. 2009.

Conflictul intraexecutiv în regimul semiprezidențial românesc

Primul-Ministru Călin Popescu Tăriceanu
versus Președintele Traian Băsescu

■ COSMIN DIMA

This article explores the intraexecutive conflict emerged between 2004-2008 involving Prime Minister Calin Popescu-Tariceanu and President Traian Basescu. I will analyse the main causes which led to the deterioration of the cooperation between the two executive leaders and the effects that were generated in political and institutional field. The study of intraexecutive relation brings back the debates about the romanian semipresidential regime: sharing the powers between the prime minister and the president, the ambiguity and overlap of the constitutional responsibilities or, possibly, a need to make some constitutional changes to avoid future conflicts and political crisis

Keywords:

semipresidentialism, prime minister, president, intraexecutive conflict

Practica politică postdecembristă a arătat că relația dintre președinte și primul-ministru a urmat fie o logică a tensiunilor (Ion Iliescu și Adrian Năstase, Emil Constantinescu și Victor Ciorbea), fie a conflictului intraexecutiv (Traian Băsescu și Călin Popescu Tăriceanu) sau a măsurilor extreme (revocarea la limita constituționalității a premierului Radu Vasile de către președintele Emil Constantinescu și mineriada din septembrie 1991 prin care Ion Iliescu l-a îndepărtat pe Petre Roman). De la această regulă au făcut excepție soluțiile de compromis, soluțiile tehnice, în cabinetele tranzitorii: cabinetul Stolojan (16 octombrie 1991 – 15 octombrie 1992), cabinetul Isărescu (14 decembrie 1999 – 12 decembrie 2000) și cabinetul Văcăroiu (13 noiembrie 1992 – 10 decembrie 1996).

În literatura de specialitate¹ se dis-

1 Câteva exemple relevante din literatura de specialitate cu privire la analiza regimului semiprezidențial sunt acestea: Duverger, Maurice (coord.), *Les régimes sémi-présidentiels*, (Presses Universitaires de France, Paris, 1986); Duverger, Maurice, „A New Political System Model: Semi-presidential Government”, *European Journal of Political Research*, vol. 8, No. 2, (1980): 165 – 187; Elgie, Robert și Moestrup, Sophia (coord.), *Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*, (Manchester University Press, Manchester and New York, 2008); Elgie, Robert și Moestrup, Sophia (coord.), *Semi-presidentialism Outside Europe*, (Routledge, London, 2007); Elgie, Robert și Moestrup, Sophia (coord.), *Semi-presidentialism in*

cută în mod constant despre regimul semiprezidențial, fără să se fi ajuns încă la o definiție comună. Este o consecință a condițiilor specifice și/sau diferite de funcționare a regimului semiprezidențial din țările luate în considerare.

Nu voi aborda *in extenso* problema semiprezidențialismului. În schimb, definirea acestuia este necesară pentru precizia analizei. Voi avea în vedere viziunea lui Maurice Duverger¹ cu privire la definirea conceptului. În accepțiunea acestuia un regim poate fi numit semiprezidențial dacă îndeplinește trei condiții: 1. președintele republicii este ales prin sufragiu universal; 2. el posedă puteri considerabile; 3. există, de asemenea, un prim-ministru și miniștri care posedă puteri executive și guvernamentale și pot rămâne în funcție numai dacă Parlamentul nu-și manifestă opoziția față de ei. Definiția lui Duverger nu surprinde în totalitate practica politică constituțională pentru cazul României, însă reprezintă unul dintre reperele teoretice luate în considerare în analiza relației dintre președinte și primul-ministru.

Literatura de specialitate, în special în politica comparată, consideră că declanșarea conflictului intraexecutiv într-un regim semiprezidențial ține, în principal, de următorii factori: ambiguitatea prevederilor constituționale și interpretarea acestora de către cei doi reprezentanți ai executivului, în special de către președinte; alegerea directă a președintelui; sistemul de partide; gradul de fragmentare al partidelor; diferențele ideologice amplificate de anumite configurații ale sistemului de partide; influența opoziției; sistemul electoral; stabilitatea cabinetului. Motivațiile personale și modelele comportamentale ale celor doi pot fi, de asemenea, factori importanți în cooperarea sau conflictul intraexecutiv.

Conflictul intraexecutiv este definit în accepțiunea lui Oleh Protsyk² printr-o competiție politică între primul-ministru și președinte asupra controlului ramurii executive a guvernului. Mai concret, ori de câte ori un președinte a ales să folosească mijloacele constituționale foarte frecvent, într-o perioadă scurtă de timp, pentru a-l contracara pe primul-ministru, coexistența celor doi poate fi caracterizată ca fiind conflictuală.

Studiul comparativ al lui Oleh Protsyk relevă câteva concluzii care sunt importante pentru diagnosticarea relației dintre președintele Traian Băsescu și premierul Călin Popescu Tăriceanu. În conflictul dintre cei doi, și unul și celălalt au adoptat tactica provocării legitimității și a raționalității cadrului constituțional existent. Cele mai frecvente strategii au fost acelea ale apelului către parlament, apelul către electorat, presiuni mediatice în privința normelor constituționale, folosirea în exces a mijloacelor constituționale și folosirea arbitrajului Curții Constituționale.

Europe, (Oxford University Press, Oxford, 1999, republicată în 2004); Protsyk, Oleh, "Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe", *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 2, (2005):135–160; Roper, Steven D., (2002), *Are All Semipresidential Regimes the Same?*, Comparative Politics, Vol. 34, No. 3, pp. 253 – 272; Sartori, Giovanni, *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, 2nd edition, (New York University Press, New York, 1997). Cartea a fost tradusă în românește de Gabriela Tănăsescu și Irina Mihaela Stoica : *Ingenieria constituțională comparată*, Institutul European, Iași, 2008; Skach, Cindy (2007) „The newest separation of powers: Semopresidentialism”, *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 5, Nr. 1, p. 93-121;

1 Duverger, Maurice (1980), „A New Political System Model: Semi-presidential Government”, *European Journal of Political Research*, vol. 8, No. 2, pp. 165 – 187

2 Protsyk, Oleh (2005), "Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe", *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 2, p. 135–160. Oleh Protsyk analizează modelele cooperării și conflictului intraexecutiv în democrațiile Est-Europene care au adoptat cadrul constituțional semiprezidențial. Autorul explorează modalitatea în care coexistența președinților aleși în mod direct cu prim-miniștri este modelată de către prevederile constituționale, de către fragmentarea parlamentară și de către caracteristicile sistemului de partide. Acesta ia în considerare 43 de cabinete din cinci țări, Bulgaria, Lituania, Moldova, Polonia și România.

În ceea ce privește influența cabinetelor asupra cooperării sau conflictului intraexecutiv Oleh Protsyh a observat că :

- orientarea politică a președintelui și a primului – ministru reprezintă un factor important în determinarea riscului de conflict intraexecutiv. Orientarea politică comună reduce riscul conflictului potențial prin reducerea diferențelor de opinie cu privire la politicile cabinetului și a celor care le inițiază;
- dacă președintele și primul-ministru au aparținut aceleiași coaliții sau partid relația s-a dovedit predominant liniștită;
- probabilitatea apariției unui conflict este mai mare atunci când cei doi reprezentanți ai executivului fac parte din partide diferite ale aceleiași coaliții, decât atunci când aparțin aceluiași partid ideologic coerent și disciplinat;
- probabilitatea apariției conflictului intraexecutiv este mai mare în cazul existenței cabinetelor minoritare, decât în cazul celor majoritare, care ideologic sunt opuse președintelui;
- probabilitatea apariției conflictului intraexecutiv este mai mare în momentul în care președintele se confruntă cu un cabinet minoritar similar ideologic, decât cu unul majoritar similar ideologic;
- președintele vede, atât cabinetele minoritare de aceeași orientare, cât și pe cele de orientare diferită ca oportunități de întărire a puterii;
- cabinetele de tehnocrați sunt predispuse să acorde președintelui posibilitatea interferenței.

Așa cum am amintit mai sus, sistemul de partide este unul dintre factorii care influențează relația dintre președinte și primul-ministru. Pentru a vedea dacă acesta a contribuit la agravarea conflictului dintre cei doi, înainte de toate trebuie să vedem ce s-a schimbat în sistemul de partide după alegerile din 2004 și cum s-a format noul cabinet.

Rezultatele alegerilor locale, generale și prezidențiale din 2004 au generat modificări ale sistemului de partide, a componenței parlamentare și a generat un nou guvern. Câștigarea alegerilor prezidențiale de către Traian Băsescu și rezultatul obținut de Alianța Dreptate și Adevăr¹ în fața principalului competitor politic, Alianța PSD+PUR, nu au permis formarea unei guvern majoritar și cu susținere parlamentară fără a apela la negocieri politice. Cu toate că Alianța D.A. a pierdut alegerile parlamentare, Traian Băsescu a reușit să coaguleze o majoritate parlamentară formată din Alianța D.A., UDMR și PUR, partid care părăsise spectrul stângii în care se poziționase înaintea competiției electorale, în alianță, alături de PSD. Ambiguitatea politică a PUR l-a determinat pe Traian Băsescu să numească acest partid „soluția imorală”.

Ca rezultat al înțelegerilor politice dintre PNL și PD, Traian Băsescu l-a nominalizat pe Călin Popescu Tăriceanu, președintele interimar al PNL, la funcția de premier al României. Acest lucru s-a datorat ieșirii atât din cursa prezidențială, cât și renunțării la președinția PNL a lui Theodor Stolojan în data de 2 octombrie 2004, acesta invocând probleme de sănătate².

1 Alianța PSD+PUR a obținut 36,61%-Camera Deputaților și 37,13% – Senat, în timp de Alianța D.A. a obținut 31,33% - Camera Deputaților și 31,77% la Senat. Încă două partide au mai trecut pargul electoral: PRM care a obținut 12,92%-Camera Deputaților și 13,63%- Senat și UDMR care a obținut 6,17%-Camera Deputaților și 6,23% – Senat.

2 În această privință, Valeriu Stoica relatează într-una din cărțile sale, Stoica, Valeriu, *Unificarea dreptei*, (București: Humanitas, 2008), 50-53, care au fost motivele care au stat la baza abandonului lui Theodor Stolojan, dar și efectele care au urmat abandonului. Motivele: o stare de epuizare totală, ca rezultat al eforturilor pe care acesta le făcuse în campania electorală pentru alegerile locale, dar și al „presiunilor și amenințărilor pe care, în mod direct sau în mod insidios, PSD le articulase într-o adevărată rețea împotriva președintelui PNL”. O parte din efectele abandonului, fostul președinte al PNL le-a catalogat ca fiind benefice, prin câștigarea

În data de 28 decembrie, Cabinetul Tăriceanu a primit investitura Parlamentului (265 de voturi pentru și 200 împotriva). PRM a fost evitat în formarea unei majorități din rațiuni politice și tactice. Asocierea cu un partid naționalist-extremist ar fi diminuat susținerea populară pentru noul guvern format și ar fi diminuat considerabil șansele României în drumul spre integrarea europeană. În același timp, PNȚCD, partid de centru dreapta, cu o doctrină populară, nu a depășit pragul minim pentru a putea intra în Parlament.

Așadar, în Parlament au intrat tot șase partide, iar „sistemul de partide rezultat a fost tot pluralismul extrem. Sistemul a rămas multipolar, cu trei poli, caracteristică tipică pentru pluralismul extrem”. Cabinetul Tăriceanu format în urma negocierilor a fost unul majoritar format dintr-o coaliție: Alianța D.A și două partide UDMR și PUR, cabinet de coaliție cu un prim-ministru aparținând unui alt partid decât cel din care provenea șeful statului. Astfel s-a deschis posibilitatea apariției unor diferențe de viziune, ideologice, interes, între cei doi reprezentanți ai Executivului și posibilitatea apariției unor conflicte intraexecutive. Cooperarea și conflictul intraexecutiv, cât și unicitatea comportamental-politică a președintelui Traian Băsescu s-au manifestat în cadrul semiprezidențial autohton care a fost pus în discuție încă din 1990.

O relație incoerentă, conflictuală și oscilatorie

De la câștigarea alegerilor și prezentarea în fața opiniei publice ca o echipă puternică – o echipă de care „elita politică de până acum nu a fost capabilă”² – și până la sfârșitul mandatului lui Călin Popescu-Tăriceanu relația dintre cei doi s-a deteriorat gradual. Relația a oscilat de la tensiuni de viziune la stadiul de conflict total, alternând cu perioade scurte de cooperare atunci când interesul național l-a cerut. Astfel, s-a ajuns ca factorul personal să-l domine pe cel instituțional, conflictul dintre cei doi personalizându-se în detrimentul unei relații instituționale coerente, constructive și de cooperare. Atribuțiile constituționale și ambiguitatea unora dintre acestea nu au mai constituit singurii factori de tensiune. Pentru Traian Băsescu, Călin Popescu-Tăriceanu nu mai era partenerul din alegeri, ci un „regret personal”.

Președintele a avertizat Guvernul că va fi un „cenzor” al acestuia în numele poporului. Constituția nu ascunde vreo prevedere în acest sens: „voi fi cel mai exigent cenzor al echipei guvernamentale, în numele celor 22 de milioane de români.” Potrivit art. 109 (alin.1) din Constituția României, „Guvernul răspunde politic numai în fața Parlamentului pentru întreaga sa activitate. Fiecare membru al Guvernului răspunde politic solidar cu ceilalți membri pentru activitatea Guvernului și pentru actele acestuia.”

Relația lui Traian Băsescu cu Călin Popescu-Tăriceanu și cu membrii cabinetului a urmat în multe rânduri o logică oscilatorie și conflictuală. De foarte multe ori, președintele a declarat că Guvernul este cel mai bun din istoria postcomunistă a României (datorită reușitei efortului pentru integrarea României în UE, datorită creșterii economice și altor performanțe economice fără precedent în România). Cu toate acestea, Traian Băsescu nu a ezitat să-l califice ca fiind „totuși, un guvern me-

lui Traian Băsescu a alegerilor prezidențiale și pe celelalte ca fiind negative, preluarea funcției de președinte al PNL de către Călin Popescu Tăriceanu. Rezultatele alegerilor europarlamentare din 2007, locale din 2008 și parlamentare tot din 2008, dar și rezultatele guvernării au invalidat ipoteza efectelor negative ale fostului președinte al PNL asupra propriului partid.

1 Pavel, Dan, „Noul Sistem. Cercetare asupra noilor tendințe din sistemul de partide și sistemul politic din România postcomunistă”, *Sfera politică*, Nr.131-132, (2009):27.

2 Călin Popescu Tăriceanu declara că echipa formată cu Traian Băsescu în campania electorală reprezintă o echipă de care „elita politică de până acum nu a fost capabilă”.

diocru” și să-și exprime regretul privind nominalizarea lui Călin Popescu-Tăriceanu în funcția de prim-ministru.

După câștigarea alegerilor prezidențiale, președintele României, Traian Băsescu, a inițiat o campanie agresivă împotriva grupurilor de interese. Într-o primă etapă a acuzat grupurile de interese din media¹, pentru ca apoi să extindă acuzațiile și asupra grupurilor de interese din jurul guvernului². Atacurile susținute la adresa Guvernului și a primului-ministru, Călin Popescu Tăriceanu, au dus la crearea unei percepții eronate, difuze, negative cu privire la noțiunea de grupuri de interese. Astfel, grupul de interese a devenit, pentru opinia publică, un grup de persoane necredibile, având interese private, financiare și politice obscure, pe care încearcă să le impună celor care guvernează, în detrimentul interesului public³.

Alegerile anticipate și eșecul proiectului fuziunii dintre PNL și PD – factorii declanșatori al conflictului intraexecutiv

Tema alegerilor anticipate a fost adusă în discuție de către Traian Băsescu încă din ianuarie 2005, când acesta declara că România are nevoie de alegeri anticipate pentru a nu întâmpina greutăți în trecerea legilor prin Parlament și în îndeplinirea obiectivelor din programul de guvernare. Alegerile anticipate aveau justificarea politică necesară și reprezenta în acea perioadă o soluție viabilă pentru ca Alianța D.A. să câștige o majoritate parlamentară stabilă.

Invocarea permanentă a acestora de către președinte și refuzul constant al premierului au anticipat primele tensiuni de viziune și calcul politic diferite. Refuzul premierului de a demisiona și a se organiza alegeri anticipate a creat premisele conflictului. După refuzul premierului de a demisiona alegerile anticipate au devenit inutile, însă invocarea obsesivă a acestora de către președinte a continuat.

Imediat după ce premierul a revenit asupra deciziei de a demisiona a început o perioadă în care executivul a fost „asaltat” și „bombardat” de președinte. Au urmat acuze aduse Guvernului cum că s-ar afla sub influența grupurilor de interese, vizite intempestive la ședințele Guvernului, ironii și situații incomode pentru premier.

Cel de-al doilea factor care a contribuit la adâncirea conflictului a fost proiectul fuziunii dintre PD și PNL. Ipoteza fuziunii dintre PNL-PD a apărut încă dinainte de realizarea Alianței D.A. Principalul artisan al alianței, Valeriu Stoica, a mers mai departe cu viziunea acestui proiect, văzându-l la un moment dat ca o fuziune între cele două partide⁴. În acea perioadă, Traian Băsescu s-a opus acestei idei, văzând PD-ul ca un partid-social democrat, de centru stânga.

Dezbaterile cu privire la fuziunea dintre cele două partide, diferite din punct de vedere doctrinar, au revenit în prim-plan după alegerile din 2004. Pe parcursul anului 2005, PNL prin Călin Popescu-Tăriceanu, PD prin Emil Boc, și ca urmare a presiunilor mediatice ale lui Traian Băsescu, au lansat alternativ ideea fuziunii, s-au invitat reciproc la dezbateri pe această temă, pasându-și unul altuia responsabilitatea unei decizii definitive. Însă, nici una dintre cele două formațiuni nu a negat fuziu-

1 Interviuul președintelui acordat la Radio România Liberă pe data de 16 februarie 2005.

2 La ședința Comitetului Executiv pentru Integrare Europeană din 1 august 2005, Traian Băsescu a acuzat pentru prima dată membrii guvernului Tăriceanu că se află sub influența grupurilor de interese.

3 Sondajul realizat de Gallup la cererea Fundației Horia Rusu „Capitalismul în mentalitățile românilor” în decembrie 2005 arată că celor mai mulți dintre români (60%) expresia „grup de interese” le trezea un sentiment negativ. Doar pentru un procent de 11% expresia avea o conotație pozitivă, iar restul fie erau neutri (8%) fie nu știau (19%).

4 Pentru o lectură a culiselor proiectului fuziunii forțelor de centru dreapta vezi Stoica, *Unificarea*.

nea, dar nici nu a făcut demersuri concrete. Și PNL și PD au lăsat deschisă posibilitatea și au relansat în diferite etape dezbaterile.

Această situație nu numai că a dus la controverse privind oportunitatea acestor acțiuni politice, ci a început să creeze disensiuni în interiorul Alianței D.A., între liderii celor două partide, între Traian Băsescu și Călin Popescu-Tăriceanu. Însă, eșecul acestui demers a distanțat și mai mult cele două partide și liderii lor, dar și relația dintre cei doi reprezentanți ai executivului.

Ruptura dintre PNL și PD, dintre Călin Popescu-Tăriceanu și Traian Băsescu, a condus la destrămarea de facto a Alianței D.A. PD a fost forțat să iasă de la guvernare, a trecut în opoziție, iar apoi a fuzionat cu PLD, facțiunea celor doi foști președinți ai PNL, Valeriu Stoica și Theodor Stolojan, și au format PD-L. Ulterior guvernul minoritar PNL-UDMR a fost susținut de o „alianță legislativă informală dintre cele două partide și PSD”¹.

Odată cu ieșirea PD de la guvernare, Traian Băsescu și Călin Popescu-Tăriceanu s-au aflat într-o situație atipică de coabitare. Președintele a fost nevoit să coabiteze cu un cabinet diferit ideologic și minoritar.

Traian Băsescu versus miniștrii cabinetului Tăriceanu

Partizanatul președintelui s-a observat în momentul în care acesta a criticat în mod deschis membrii guvernului, dar niciodată membrii PD, atunci când aceștia făceau parte din Cabinetul Tăriceanu.

În relația cu membrii cabinetului, Traian Băsescu a forțat, în câteva rânduri, procedurile constituționale și a declanșat câteva conflicte juridice de natură constituțională care au trebuit arbitrate de Curtea Constituțională:

- Victor Paul Dobre (secretar de stat la Ministerul de Interne) a fost respins de președinte pentru funcția de ministru delegat pentru relația cu Parlamentul, pe motiv că ar fi fost indispensabil în gestionarea crizei inundațiilor;

- Teodor Atanasiu, ministrul Apărării, a fost suspendat de Președintele Băsescu, pe baza art. 109 (2), datorită faptului că începuse urmărirea penală împotriva sa, la o sesizare făcută de consiliera prezidențială Adriana Săftoiu;

- a refuzat numirea a doi miniștri propuși de Călin Popescu-Tăriceanu: Adrian Cioroianu pentru funcția de ministru al Afacerilor Externe și Norica Nicolai ca ministru al Justiției. Deoarece Constituția României nu prevedea dacă președintele poate refuza numirea unui ministru, conflictul, în cazul Norica Nicolai, a fost rezolvat de Curtea Constituțională care a dat dreptate președintelui argumentând că acesta are voie o singură dată să refuze numirea unui ministru. Decizia favorabilă președintelui a crescut influența acestuia.

- în septembrie 2007, în urma sesizării DNA a Comisiei Speciale de la Cotroceni, președintelui României i s-a cerut să-și dea avizul pentru anchetarea a patru demnitari: Zsolt Nagy (fost ministru al Comunicațiilor), Tudor Chiuariu (fost ministru al Justiției, actual în momentul cererii DNA), Victor Babiuc (fost ministru al Apărării) și Paul Păcuraru (fost ministru al Muncii, actual în momentul cererii DNA).

- Președintele Traian Băsescu i-a cerut premierului printr-o scrisoare să-i demită pe Tudor Chiuariu și pe Paul Păcuraru din funcții, argumentând că cei doi miniștri fac obiectul unor cereri ale DNA de începere a urmăririi penale împotriva lor și, prin aceasta, se prejudiciază imaginea Guvernului. După ce președintele a făcut presiuni asupra sa pentru a demisiona, Tudor Chiuariu a fost nevoit să-și prezinte demisia din funcția de ministru al Justiției. Ulterior și Paul Păcuraru și-a dat demisia funcția de ministru.

¹ Pavel, Noul Sistem, 24.

– Un alt caz este declanșarea urmăririi penale a Ministrului Agriculturii, Decebal Traian Remeș, pentru trafic de influență.

Potrivit practicii anterioare, implicarea Președintelui României în numirea și revocarea miniștrilor era una formală, de oficializare a unei decizii politice luate la nivelul unui partid sau coaliții de guvernare. Intervențiile repetate ale lui Traian Băsescu au presupus impunerea voinței sale personale asupra componenței politice efective a cabinetului.

Art. 86 din Constituția României și criticile publice față de Guvern

Una dintre constantele comportamentale ale lui Traian Băsescu rămân celebrele și intempestivele vizite ale acestuia la ședințele de Guvern însoțite de critici lansate în mod public. Art. 86 din Constituția României¹ reglementează participarea președintelui la ședințele Guvernului. Și Ion Iliescu și Emil Constantinescu au participat la ședințele de Guvern ale primilor-miniștri care se aflau în fruntea cabinetelor. Însă, niciodată nici unul dintre cei doi președinți nu au venit neinvitați la ședințele de Guvern și nu au criticat în mod deschis și public cabinetele cu care au lucrat.

Tabelul nr.1 Prezidarea ședințelor de Guvern de către președinții României (1996-2008)

Prezidarea ședințelor de Guvern de către președinții României		
Emil Constantinescu (1996-2000)	Ion Iliescu (2000-2004)	Traian Băsescu (2004-2008)
3 (1-1998; 2-2000)	7 (2-2001; 3-2002; 2-2004)	10 (4-2005; 3-2006; 2-2007; 1-2008)

Notă: Cele trei cazuri sunt relevante nu numai prin numărul ședințelor prezidate de către președinte, ci și prin temele discutate în ședințele de Guvern. De aceea, ele au fost dezvoltate mai jos pentru a putea face diferența între cei trei președinți și modul în care s-au manifestat ei față de executiv, în această privință.

În timpul mandatului său, președintele Emil Constantinescu a prezidat trei ședințe de Guvern². În data de 5 noiembrie 1998, Președintele Emil Constantinescu a folosit pentru prima dată prerogativa constituțională de a prezida ședințele Guvernului. Participarea a fost la inițiativa primului-ministru, iar în cadrul ședinței s-au discutat teme care au ținut de rezolvarea unor probleme economico-sociale importante.

A doua ședință pe care a prezidat-o a fost în data de 3 februarie 2000, în care s-au discutat Strategia economică și Bugetul de Stat.

Cea de-a treia ședință de Guvern prezidată a fost în data de 9 mai 2000, în care s-a discutat Proiectul Strategiei Naționale de Dezvoltare Economică pe Termen Mediu a României convenit în cadrul Comisiei de fundamentare la care au participat reprezentanți ai Președinției, Guvernului, experți ai partidelor parlamentare, sindi-

¹ Constituția României din 2003, forma republicată a Constituției României din 1991, cu actualizarea denumirilor și renumerotarea articolelor, revizuită prin Legea nr 429/2003, aprobată prin referendumul național din 18-19 octombrie 2003, confirmat prin Hotărârea Curții Constituționale nr.3 din 22 octombrie 2003, p.48

„Alin. 1 Președintele României poate lua parte la ședințele Guvernului în care se dezbate probleme de interes național privind politica externă, apărarea țării, asigurarea ordinii publice și, la cererea primului-ministru, în alte situații; Alin. 2 Președintele României prezidează ședințele Guvernului la care participă.

² http://2006.informatia.ro/Presedintele_Constantinescu_a_prezidat_trei_sedinte_de_Guvern_in_timpul_mandatului-174006 accesat 23.09.2009.

catelor, patronatelor, organizațiilor neguvernamentale și asociațiilor profesionale, precum și grupul de evaluare economică al Academiei Române. Strategia marca încheierea tranziției la economia de piață în România și pregătirea aderării la Uniunea Europeană, ca urmare a deciziei Consiliului Uniunii Europene de la Helsinki din decembrie 1999 de a deschide negocierile de aderare cu România.

Ședințele de Guvern pe care le-a prezidat Ion Iliescu, șapte la număr, au avut în majoritatea cazurilor ca teme de discuție integrarea României în NATO și în Uniunea Europeană¹.

În 2001, a prezidat două ședințe de Guvern referitoare la strategia țării în contextul internațional. În 2002, președintele a avut trei participări la Palatul Victoria, subiectul discuțiilor vizând aderarea României la Uniunea Europeană și NATO, planul de acțiuni ce urmau să fie realizate înainte și imediat după summit-ul NATO de la Praga și planul de măsuri prioritare pentru integrarea europeană. Într-una din ședințele prezidate de Ion Iliescu, în octombrie 2004, Executivul a analizat conținutul raportului de țară al Comisiei Europene în privința progreselor făcute de România în vederea integrării. Tot pe problema integrării, președintele a prezidat o ședință de Guvern în 15 ianuarie 2004.

În ceea ce-l privește pe Traian Băsescu, numărul vizitelor a crescut considerabil². Așa cum se observă și în tabelul nr 1, diferența este semnificativă față de cei doi președinți. Ceea ce îl diferențiază pe Traian Băsescu de predecesorii lui nu constă în numărul ședințelor de Guvern pe care acesta le-a prezidat, ci în modul în care s-a manifestat. Traian Băsescu se remarcă prin faptul că la o parte din ședințele pe care le-a prezidat nu a fost invitat, ci s-a autoinvitat în lipsa premierului fără ca acesta să știe de prezența președintelui.

Prima ședință pe care președintele Traian Băsescu a prezidat-o a fost în data de **30 martie 2005**, la invitația premierului, în care a fost adoptată *Strategia de reformă a Justiției și cea de luptă împotriva corupției*. Tot la invitația premierului, în data de **1 august 2005**, președintele a participat la reuniunea Comitetului Executiv de Integrare Europeană, la Palatul Victoria. O lună mai târziu, pe **23 septembrie 2005**, Președintele Traian Băsescu s-a autoinvitat la Palatul Victoria și a prezidat ședința de Guvern în lipsa premierului în timpul inundațiilor. Acesta a convocat o celulă de criză constituită la Guvern pentru a discuta situația creată de inundații. În acest timp, Premierul Călin Popescu-Tăriceanu se afla la un congres al liberalilor europeni.

Același scenariu s-a repetat pe data de **27 noiembrie 2005**. Ținând cont de faptul că Tăriceanu era plecat în Spania, la o reuniune europeană, Traian Băsescu i-a luat din nou locul premierului și a negociat, alături de miniștrii democrați, la Palatul Victoria, cu sindicatele din învățământ aflate în grevă. Traian Băsescu a prezidat ședința fără să-l înștiințeze pe Călin Popescu-Tăriceanu.

Președintele Traian Băsescu a fost invitat de premierul Călin Popescu-Tăriceanu pe data de **12 ianuarie 2006** să participe la o ședință dedicată aderării României la Uniunea Europeană. Criticarea Guvernului și recomandări către acesta nu au lipsit din discursul ținut de președinte. Dintre subiectele abordate de președinte s-a remarcat atenționarea privind existența, în mod tradițional, a unor grupuri de interese în jurul Ministerului Economiei și Comerțului. Restul ședinței, președintele a făcut un inventar al legilor pe care Guvernul să le aibă în vedere și să le ia în dezbateră.

Băsescu s-a dus la Guvern chiar și de pe patul spitalului, pentru a-i critica pe miniștri pentru modul defectuos în care au gestionat criza gripei aviare. Abia operat

1 <http://www.ziua.ro/display.php?data=2006-07-05&id=202938> accesat 23.09.2009.

2 O parte din datele despre ședințele prezidate de Președintele Traian Băsescu au fost luate de pe site-ul Administrației Prezidențiale www.presidency.ro, altele din presă, www.realitatea.net și www.ziua.ro accesate 25.09.2009.

de hernie, pe **24 mai 2006**, direct de la Spitalul Elias, Traian Băsescu a mers să prezideze ședința Executivului.

Președintele a definit cinci obiective pe care le-a trasat Guvernului și a declarat că acesta se apropie de credibilitate penibilă dacă nu-și corectează modul de acțiune. În ședința din **5 iulie 2006**, președintele a criticat din nou Cabinetul Tăriceanu. Reproșurile s-au concentrat pe urgentarea înființării Agenției Naționale de Integritate și pe propunerea liberalilor de a retrage trupele românești din Irak. Pe **28 februarie 2007**, în timpul celor două ore petrecute la Palatul Victoria, șeful statului a criticat dur politica externă a României și a atras atenția că țara noastră ar putea pierde banii europeni dacă reforma în agricultură nu este accelerată.

Pe **12 martie 2007** Președintele Traian Băsescu a mers la Palatul Victoria să-l convingă pe premier să nu amâne alegerile europarlamentare. Acesta s-a declarat dezamăgit de amânarea euroalegerilor, decizie pe care a catalogat-o drept primul eșec al clasei politice în fața Europei. Președintele Traian Băsescu a participat la Palatul Victoria aproximativ o oră la ședința extraordinară a Guvernului, convocată de premierul Tăriceanu pentru aprobarea fondurilor de urgență destinate zonelor sinistrate.

Ultima vizită a Președintelui Traian Băsescu la Palatul Victoria a fost pe **30 iulie 2008**. Ședința fusese convocată de premier pentru alocarea fondurilor necesare ajutorării persoanelor afectate grav de inundații.

Logica vizitelor lui Traian Băsescu s-a dovedit a fi surprinzătoare pentru Premierul Călin Popescu-Tăriceanu, pentru membrii Guvernului, dar și pentru majoritatea observatorilor politici care au interpretat aceste mișcări în diferite feluri. În orice caz atipicele vizite au o explicație care ține mai mult de imaginea președintelui și nu de soluționarea concretă a vreunei probleme. Imaginea promovată prin vizitele „șoc”, mai ales cele în care a venit neanunțat, au consolidat și mai mult imaginea de președinte activ, de „președinte jucător”, așa cum s-a autodenumit la începutul mandatului.

Suspendarea președintelui și referendumul din 25 noiembrie 2007

Referendumul, și mai nou procedura de suspendare a președintelui consacrate în Constituția României prin art. 90, respectiv art.113 au început să devină practici politice, folosite nu pentru a rezolva chestiuni de natură constituțională esențiale pentru societate¹, ci pentru a crea *exerciții de forță, elemente de presiune* sau acțiuni *politice tactice* (referendumul din 25 noiembrie 2007, participarea mascată, uneori vizibilă, la campania electorală a președintelui României, în favoarea partidului de proveniență).

Anul 2007 a marcat existența a două referendumuri. Primul referendum s-a desfășurat pe data de 19 mai 2007, în 30 de zile de la adoptarea propunerii de suspendare, (19 aprilie 2007) (suspendarea a fost votată de 322 de parlamentari), propunere inițiată de 182 de parlamentari PSD (Partidul Social Democrat), ca urmare a declanșării, de către Parlament a procedurii de suspendare a președintelui.

Propuneri de suspendare a unui președinte în exercițiu, au mai fost inițiate, în România postdecembristă, însă niciodată ele nu au fost adoptate. Este primul caz

¹ În tradiția constituțională românească, majoritatea referendumurilor au fost folosite fie pentru a adopta o nouă Constituție, fie pentru modificarea Constituțiilor. În acest sens putem exemplifica: plebiscitul de la 10-14 mai 1864-Statutul lui Cuza, plebiscitul de la 24 februarie 1938-Constituția lui Carol al II-lea, referendumul din 8 decembrie 1991- Constituția României din 1991, 2003-Modificarea Constituției prin referendumul din 18-19 octombrie 2003. Focșeneanu Eleodor, *Istoria constituțională a României 1859-1991*, (Humanitas, București, 1992). De asemenea în practica democratică, moțiunile de cenzură sunt folosite, ca instrument constituțional, al opoziției, pentru a sancționa Guvernul asupra ineficienței acestuia, iar suspendarea președintelui se face pe argumente solide ce privesc grave încălcări ale Constituției.

din istoria constituțională postdecembristă, când președintele în exercițiu este acuzat de încălcarea gravă a Constituției și suspus pocedurii suspendării. Inițiativa nu a ținut cont de decizia Curții Constituționale care a dat aviz consultativ negativ. Astfel, Curtea Constituțională a constatat, cu majoritate de voturi, că propunerea de suspendare din funcție a președintelui Traian Băsescu se referă la acte și fapte de încălcare a Constituției, săvârșite în exercițiul mandatului, care, prin conținutul și consecintele lor, nu pot fi calificate drept încălcări grave, de natură să determine suspendarea șefului statului.

Tabelul nr. 2 Rezultatele referendumului național din 19 mai 2007

Rezultatele referendumului național din 19 mai 2007 pentru demiterea președintelui României	
Nr persoane înscrise pe lista	18.301.309
Nr. Participanți la referendum	8.135.272
Nr. voturi valabil exprimate la răspunsul DA	2.013.099 (24,75%)
Nr. voturi valabil exprimate la răspunsul NU	6.059.315 (74,48%)
Nr. voturi nule	62 858 (0,77%)

Sursa: Stoica Stan, *România după 1989. O istorie cronologică*, (București, Meronia, București, 2007), 253

Cel de-al doilea referendum s-a desfășurat pe data de 25 noiembrie 2007, prin consultarea cetățenilor cu privire la introducerea votului uninominal în două tururi, variantă propusă de președintele României, în ciuda faptului că pe data de 29 octombrie, Guvernul și-a angajat răspunderea, în fața camerelor reunite ale Parlamentului pentru adoptarea legii privind votul uninominal mixt. Astfel, prin nedepunerea nici unei moțiuni de cenzură în termenul constituțional de trei zile, legea a fost adoptată prin procedura de angajare a răspunderii, ea fiind trimisă președintelui spre promulgare.

Tentația președintelui de a recurge cât mai des la consultarea populară, ca alternativă la procedurile democrației reprezentative, nu a rămas fără urmări. Ea a fost consfințită prin declarații politice¹. Abuzul referendar poate restrânge democrația parlamentară până într-acolo încât să-i fie atribuit doar un rol decorativ.

Democrația prin referendum, așa cum este ea definită de Giovanni Sartori² „este după cum spune denumirea, o democrație în care *demos*-ul decide în mod direct asupra problemelor controversate, deși fără a se reuni, ci discret, prin intermediul referendumului”. Prin urmare ceea ce se înțelege prin democrația prin referendum nu este simpla utilizare a instrumentului, ci stabilirea lui ca mecanism al democrației. Chiar dacă nu există deocamdată pericolul real al metamorfozării democrației reprezentative într-o democrație referendară, există tentația folosirii în exces a acestui instrument constituțional, în scopuri politice și mai puțin în scopul rezolvării reale ale unor probleme ale societății.

O critică consistentă care se poate aduce folosirii excesive a referendumului trebuie privită din două perspective. Prima constă din faptul că referendumul are mai mult o valoare simbolică decât o reală consultare a cetățenilor. Agenda nu este

¹ În contextul în care 8,7 milioane de români nu vor ieși la vot Traian Băsescu a declarat că va repeta consultarea populară până când referendumul va fi validat: „O să-l repet! (...) Și vă rog să aveți în vedere că voi mai genera referendumuri în anul 2008, pentru că sunt probleme pe care clasa politică nu vrea să le rezolve, ele trebuie rezolvate și voi consulta poporul și în alte probleme. Din păcate, nu pot să pun, conform legii, decât o singură întrebare la un referendum, pentru că ar trebui să pot să consult poporul pe 2-3 întrebări, poate se va modifica legea, dar, dacă se ratează acest referendum, îl voi repeta”. Gândul, Traian Băsescu face referendum pentru uninominal până îi iese, 2.11.2007

² Sartori, Giovanni, *Teoria Democrației Reinterpretată*, trad. de Doru Pop, pref. de Dan Pavel, (Polirom, Iași, 1999), 119.

stabilită, de către cetățeni, ci de către inițiatorul acestuia, președintele. Mai mult, simpla informare a cetățenilor nu înseamnă o cunoaștere adecvată a subiectului propus spre consultare. „Informația nu este cunoaștere”¹. De aceea, putem considera că referendumul nu satisface majoritatea opiniei publice, decât în mică măsură, deoarece „simpla însumare a preferințelor individuale poate genera consecințe de ansamblu care neagă intențiile individului”².

Tabelul nr.3 Rezultatele referendumului național din 25 noiembrie 2007

Rezultatele referendumului național din 25 noiembrie 2007 pentru adoptarea unui mod de scrutin majoritar în două tururi pentru alegerile legislative	
Nr. persoane înscrise pe listă	18.296.459
Nr. Participanți la referendum	4.851.470
Nr. voturi valabil exprimate la răspunsul DA	3.947.212
Nr. voturi valabil exprimate la răspunsul NU	784.640
Nr. voturi nule	119.619

Sursa: Preda, Cristian, Soare, Sorina, *Regimul, partidele și sistemul politic din România*, (București, Nemira, 2008), p.34

Concluzii

Relația dintre Traian Băsescu și Călin Popescu-Tăriceanu se înscrie în categoria conflictelor intraexecutive, așa cum au fost ele definite la începutul articolului. În regimurile semiprezidențiale, în cele din sud-estul Europei, președinții tind să-și întărească puterea, atât în relația cu Guvernul, cât și în relația cu Parlamentul, partidele politice, dar și în relația cu alte instituții ale statului; mai mult, ei încearcă să-și consolideze poziția în societate. Nici președintele Traian Băsescu nu face excepție.

Constituția României, modificată în 2003, a protejat poziția instituțională a premierului. Traian Băsescu a încercat să-și întărească poziția și influența prin atitudinea pe care a adoptat-o de la începutul mandatului, aceea de „președinte jucător”. Faptul că premierul a putut să reziste în fața atacurilor fără precedent ale președintelui denotă faptul că preferințele personale ale lui Traian Băsescu nu au putut fi mai presus de cadrul instituțional și politic. Totuși, Traian Băsescu „a jucat” în limitele constituționale, cu tendința de a forța și a schimba aceste limite.

Frustrarea președintelui cu privire la constrângerile constituționale este născută din legitimitatea dată de alegerea directă la care este supus. A încercat prin diferite tactici să-și consolideze și să-și potențeze influența. A stabilit obiective și a trasat sarcini Guvernului, l-a presat mediatic, s-a implicat activ în diferite momente de criză (greve, criza ostaticilor, negocieri cu sindicatele, consultări cu partidele, referendum, declarații despre grupuri de interese și corupția din instituțiile statului).

Acțiunea politică permanentă și menținerea unei cote de popularitate destul de ridicată i-a permis să impună teme pe agenda Guvernului, agenda media, dar și pe agenda partidelor.

Totuși, personalizarea luptei politice a făcut ca factorul personal să-l domine pe cel instituțional, conflictul dintre cei doi personalizându-se în detrimentul unei relații instituționale coerente, constructive și de cooperare.

Conflictul dintre președinte și premier readuce în discuție necesitatea unor dezbateri la toate palierele societății românești cu privire la regimul semiprezidențial autohton.

¹ Sartori, 123.

² Sartori, 122.

Conflicte și convergențe politice în societatea italiană în a-II-a jumătate a secolului XX

■ SABIN DRĂGULIN

Both the modern and the contemporary history of the Italian society have been continuously spanned by the right-left split and, even after 150 years of history, these issued fractures and fissures are still visible. In this respect, the present study brings forth an analysis of the most important political variables which have been incessantly taking over the political arena since the end of the World War Two, up till present.

Keywords:

cleavage, right-left split, society, fault

• A legerea unei teme intitula-
• te *Conflicte și convergențe*
• *politice în societatea italia-*
• *nă în a-II-a jumătate a secolului XX* răs-
• punde dorinței autorului de a studia
• spațiul politic italian de la jumătatea se-
• colului XX.

• Lucrarea își propune să observe și
• să analizeze natura conflictelor și con-
• vergențelor politice ale societății italia-
• ne de la jumătatea secolului XX. Din
• studierea fenomenului italian am ob-
• servat existența unei polarizări la nive-
• lul societății. Analiza cauzelor care stau
• la baza acestui fenomen a demonstrat
• că are rădăcini adânci. Societatea italia-
• nă este divizată la nivel politic între
• două opțiuni majore: stânga și dreapta.

• În fenomenul complex cunoscut
• sub numele de „Risorgimento” (1847-
• 1860) pot fi identificate începuturile
• dreptei și stângii italiene. Dreapta ideo-
• logică a imaginat procesul de moderni-
• zare în sensul unei transformări gradua-
• le. Aceasta a pus accentul pe menținerea
• instituțiilor Vechiului Regim. Stânga ideo-
• logică dorea ca prin menținerea spiri-
• tului revoluției burgheze de la 1789 să
• transforme societatea. Dorința revoluți-
• onarilor francezi a fost să elibereze
• omul de sub tiranie. Transformarea so-
• cietății este văzută ca un proces venit de
• jos, de la nivelul maselor, în sus, la nive-
• lul instituțiilor statului. Diferența fun-
• damentală dintre cele două căi de mo-
• dernizare era dată de tipul de proces
• care trebuia urmat. Conservatorii au ales

calea reformelor graduale, impuse de sus, stânga ideologică dorea impunerea acestora prin intermediul unei revoluții. Revoluția a fost considerată motorul transformării societății. Adepții acestei viziuni doreau instaurarea unui regim republican. În concepția acestora națiunea trebuia să se regenereze printr-un sacrificiu de sânge pentru a putea să rupă legăturile cu trecutul. Spațiul politic italian s-a axat pe aceste coordonate: pe de o parte avem conservatorii care provin din rândul catolicilor, a liberalilor conservatori sau a socialiștilor moderați, ce sprijineau instituțiile statului, pe de altă parte avem revoluționarii care provin din rândul cercurilor naționaliste, revoluționare, republicane, anarhiste, etc și care doreau schimbarea totală a societății și a naturii statului.

Dualitatea acestor opțiuni se va menține până la izbucnirea primului război mondial. Întrarea în război a Italiei este o consecință a acestui război ideologic. Zona conservatoare a populației dorea menținerea neutralității. Adepții metodelor revoluționare doreau participarea la război, considerând că numai printr-un sacrificiu de sânge se putea impune o schimbare a mentalității. Perioada interbelică a înregimentat aceste opțiuni prin apariția a două mișcări de masă: fascismul și comunismul. Al doilea război mondial clarifică și delimitează în mod clar dreapta și stânga italiană. Încheierea războiului aduce cele două opțiuni față în față în confruntare directă în plan electoral. Înfrângerea fascismului va aduce pe scena politică din peninsula două mari partide: Democrazia Cristiana (DC), ca reprezentantă a dreptei ideologice și Partidul Comunist Italian (PCI) ca reprezentant al stângii ideologice.

Societatea civilă italiană ostilă regimului fascist a încercat să se reorganizeze cu scopul recâștigării drepturilor civile. Încercările de a coagula o astfel de mișcare au dat naștere un nou partid în anul 1942. Rădăcinile ideologice ale acestui partid provin din Partidul Popular Italian (PPI) care fusese desființat de fasciști. Fondatorul DC este Alcide De Gasperi. Acesta în octombrie 1942 împreună cu reprezentanți importanți ai mișcărilor catolice ca don Luigi Sturzo, Mario Scelba, Aldo Moro, Giulio Andreotti, Amintore Fanfani înființează acest partid. Acest partid este sprijinit de importante grupuri financiare fapt care îi va permite finanțarea unei mișcări de rezistență paralelă cu aceea organizată de comuniști ce ajungea la sfârșitul războiului să numere aproximativ 300.000 de oameni.¹

Partidul Comunist Italian (PCI) a apărut pe scena politică începând cu anul 1943 și s-a revendicat de la valorile sociale ale stângii democratice care lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă ale salariaților, ridicarea nivelului de trai, asigurări de sănătate și protecție socială. Acest partid a preluat moștenirea ideologică a Partidului Comunist din Italia înființat în anul 1921 în urma sciziunii care a avut loc în interiorul mișcării socialiste și care a fost interzis de regimul fascist în 1926. Partidul Comunist Italian a sprijinit și organizat mișcarea de rezistență îndreptată împotriva Republicii de la Salò și a naziștilor. Brigăzile Garibaldi s-au evidențiat în perioada anilor 1943-1945 prin acțiuni de luptă armată împotriva fasciștilor și a naziștilor. Prestigiul câștigat de aceștia în această perioadă s-a reflectat în creșterea adeziunilor față de PCI de la 500.000 de membri în 1944 la 1.700.000 în 1945. Consolidarea definitivă a acestui partid de masă a avut loc după 1947 când va primi în rândurile sale aripa dizidentă socialistă devenind astfel pentru o perioadă de jumătate de secol unul dintre cele mai importante partide de masă existente pe eșichierul politicii peninsulare. La acest moment istoric PCI se putea considera primul partid de masă.

Partidul de masă, așa cum arată Duverger, trebuia să rezolve două probleme specifice legate de integrarea unei noi clase. Prima dintre acestea privea „educarea” acestor mase populare în sensul unei apartenențe față de partid deoarece în sens contrar acestea ar fi votat persoane cunoscute care până atunci făceau parte din partide diferite. A doua problemă privește „finanțarea” partidului, un partid nou

¹ Giorgio Galli, *I partiti politici italiani*, (Milano, Oscar Mondadori, 1992), 305.

avea nevoie de fonduri pentru a exista, în mod tradițional partidele primeau subsidii de la particulari care dispuneau de o avere importantă, în cazul partidului comunist era prea puțin probabil că ar fi beneficiat de astfel de fonduri și de aceea s-a inventat formula carnetului de partid care implica plata unei cotizații.¹

Înfrângerea fascismului și încheierea ostilităților nu a reprezentat în mod automat pacificarea țării deoarece lupta pentru putere a deschis un front intern între grupurile de rezistență comuniste și cele democratice. Italia s-a confruntat cu un război civil deosebit de dur care după anumite estimări provocase deja în primăvara anului 1945 nu mai puțin de 50.000. de morți. Problema care se pune era cine va conduce Italia după război, comuniștii sau democrat-creștinii?²

În prima fază, între iunie 1944 și mai 1947, au existat mai multe guverne de uniune națională la care au participat și comuniștii. În timpul celui de-al patru-lea guvern, condus de Alcide De Gasperi, democrat creștinii au hotărât înlăturarea de la guvern a comuniștilor și a socialiștilor, tranșând în acest fel sciziunea dintre mișcarea de tip democratic și cea de tip marxist leninist. Clarificarea celor două poziții aruncă Italia în pragul unui război civil și deschide un clivaj la nivelul societății bazat pe diferențe ideologice. Ministrul de Interne Mario Scelba în timpul a două reuniuni care au avut loc pe 3 și 4 decembrie 1947 cu liderii DC arăta că este iminentă declanșarea unui război civil în Italia, comuniști așteptând doar confirmarea de la Moscova. Viziunea politică a Moscovei de la începutul anului 1948 nu era însă favorabilă declanșării unui război civil în Italia de aceea liderii PCI au fost îndrumați să participe la alegerile parlamentare.³

Campania pentru alegerile din 1948 a fost deosebit de dură, DC aflându-se în opoziție cu Frontul Democratic Popular care era alcătuit din comuniști și socialiști. Campania electorală s-a axat pe tema tipului de regim care ar urma să fie introdus în Italia după alegeri; democratic-capitalist occidental sau totalitar-stalinist-comunist. Procesul electoral a fost influențat de doi factori: primul a fost activismul bisericii catolice care s-a pronunțat împotriva comuniștilor printr-o campanie susținută și al doilea lovitura de stat din Cehoslovacia care a demonstrat adevăratele planuri ale Moscovei. Rezultatul alegerilor a desemnat câștigătorii, DC primind 12.700.000 de voturi reprezentând 48,5% din totalul voturilor exprimate iar Frontul Democratic Popular ceva mai mult de 8.000.000. de voturi reprezentând 31%. Rezultatul alegerilor din 1948 a tranșat pentru o jumătate de secol cele două tabere: câștigătorii reprezentați de DC și învinșii reprezentați în special de PCI.

În anii '50, partidele politice din peninsulă se vor afirma ca partide ideologice de masă capabile să realizeze o integrare socială prin intermediul propagandei și a ideologiei militante. La acea dată existau patru forțe politice importante: Partidul Comunist Italian (PCI), Partidul Socialist Italian (PSI), Creștin Democrația (DC), și Mișcarea Socialistă Italiană (MSI). Ideologia era un instrument important și eficient prin care partidele se legitimau în fața electoratului. „Războiul rece” a fost un alt factor care a încadrat partidele în anumite linii de acțiune politică. Opoziția dintre partide se încadra în strategia menținerii unei subordonări ideologice față de cele două superputeri ale momentului: S.U.A. și Uniunea Sovietică. Partidele politice italiene ale acelor timpuri moșteneau experiența fascismului, a războiului civil ca și a realităților internaționale ale războiului rece. Rezultatul acestor acțiuni a determinat crearea a două blocuri politice care aveau ca puncte de referință Democrația Creștină (DC) și Partidul Comunist Italian (PCI), ce se bazau pe un discurs ideologic, rigid și conflictual.

1 M. Duverger, „Les partis politiques”, în G. Sivini (a cura di), *Sociologia dei partiti politici*, (Bologna, Il Mulino, 1971), 109-141.

2 Elena Aga-Rossi, Victor Zaslavsky, *Togliatti e Stalin. Il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca*, (Bologna, Il Mulino, Bologna, 2007), 115.

3 A. Pizzorno, „Le trasformazioni del sistema politico italiano 1976-1992”, în F. Barbagallo (a cura di), *Storia dell' Italia Repubblicana*, (Torino, Einaudi, 1993), 240.

Exacerbararea celor două poziții a condus la o organizare paralelă a societății prin intermediul unei structuri de tip capilar. DC este sprijinită de americani primind fonduri pentru partid în timp ce PCI chiar dacă se distanțează de sovietici după criza din Ungaria 1956, continuă să primească subsidii din partea fratelui mai mare până la căderea comunismului.¹ Campania pentru alegerile din 1948 a fost deosebit de dură, DC aflându-se în opoziție cu Frontul Democratic Popular care era alcătuit din comuniști și socialiști. Campania electorală s-a axat pe tema tipului de regim care ar urma să fie introdus în Italia după alegeri; democratic-capitalist occidental sau totalitar-stalinist-comunist. Procesul electoral a fost influențat de doi factori: primul a fost activismul bisericii catolice care s-a pronunțat împotriva comuniștilor printr-o campanie susținută și al doilea lovitura de stat din Cehoslovacia care a demonstrat adevăratele planuri ale Moscovei. Rezultatul alegerilor a desemnat câștigătorii, DC primind 12.700.000 de voturi reprezentând 48,5% din totalul voturilor exprimate iar Frontul Democratic Popular ceva mai mult de 8.000.000. de voturi reprezentând 31%. Rezultatul alegerilor din 1948 a tranșat pentru o jumătate de secol cele două tabere: câștigătorii reprezentați de DC și învinșii reprezentați în special de PCI. Victoria forțelor democratice din 1948 a produs o netă disociere politică între cele două opțiuni ale electoratului, cei doi mari actori politici DC și PCI nemaiaivând o colaborare la formarea unui alt guvern. DC va dispărea de pe scena politică în anul 1993 când procesul anticorupție inițiat de judecătorul Antonio Di Pietro intitulat „Mani Pulite” a decapitat întreaga structură a partidului. Dispariția partidului a permis desprinderea mai multor aripi. Două dintre aceste, Uniunea Creștin Democrată (UDC), se va alia ulterior cu centru-dreapta condusă de Silvio Berlusconi iar Margherita a fuzionat mai târziu cu DS formând Partidul Democratic.

PCI s-a poziționat ca o opoziție la DC menținându-și o legitimitate importantă în plan politic. Lupta armată a rezistenței și dorința organizării unui „partid nou” teoretizat de Palmiro Togliatti prin combinarea tradiției leniniste cu crearea unui partid de mase prin intermediul unei vaste rețele de asociații situate în diverse sectoare ale societății au reprezentat sursele legitimității sale politice. Crearea acestor asociații avea ca scop activizarea membrilor din teritoriu pentru a demonstra că menirea acestui partid este acela de a răspunde intereselor populației. Totodată înființarea organizațiilor în teritoriu a permis acestora să dezvolte politica atragerii de membri și deci colectarea de mai multe fonduri pentru partid.

Togliatti dorea construirea unui „model italian al comunismului”, prin realizarea unei alianțe între PCI și Partidul Socialist Italian (PSI). Izbucnirea crizei din '56 când tancurile sovietice au invadat Budapesta a determinat încheierea oricărui tip de colaborare între socialiști și comuniști. Partidul condus de Togliatti a continuat să promoveze linia centralismului democratic. Răspândirea capilară a partidului în teritoriu va influența, în timp, viața internă a partidului deoarece a determinat eliminarea stilului de conducere de tip sovietic. Presiunea provenită de la organizațiile din teritoriu a permis promovarea unor reforme cu caracter organizatoric care a avut ca efect democratizarea structurilor. În anii '60 se observă cum structurile partidului se îmbogățesc cu membrii provenind din clasa mijlocie ceea ce modifică echilibrele în partid. În acești ani alături de vechia elită comunistă, ortodoxă, apare o nouă elită mai tânără care încearcă să transforme partidul prin intermediul promovării unor acțiuni de tip revendicativ. Tânăra generație provenea din societatea civilă și dorea ca acest partid să răspundă adevăratelor interese ale cetățenilor. În data de 24 august 1964 când Palmiro Togliatti moare la Yalta lăsa în urma sa un partid ancorat încă în ideea centralismului democratic, însă care a acceptat principiul „diversității în unitate”. La Congresul al XI-lea al PCI apare pentru prima dată la lumină existența unor opțiuni politice diverse care se vor gravita în jurul a două personalități politice importante: Pietro Ingrao și Giorgio Amendola.

¹ Pizzorno, *Le trasformazioni*, p. 303-344.

Pietro Ingrao este reprezentantul curentului de „stânga”, în timp ce Giorgio Amendola a curentului de „dreapta”. În urma unor discuții furtunoase Amendola reușește să-și impună punctul de vedere, fapt ce a sancționat pentru prima dată în interiorul partidului existența unei alte linii de gândire fără ca aceasta să fie urmată de o sciziune sau alungare din partid. Noua linie politică a dorit menținerea unei autonomii ridicate față de Moscova, ceea ce reprezenta de fapt dorința multor membri ai partidului de a se elibera de „fratele mai mare”. Această realitate s-a reflectat în momentul invaziei din Cehoslovacia (1968) când comuniștii italieni s-au pronunțat împotriva intervenției tancurilor sovietice. Diferența este majoră, deoarece în 1956, PCI aprobase invazia de la Budapesta.

PCI a sprijinit mișcarea sindicală, mai ales C.G.I.L., cu care a realizat o alianță solidă prin participarea la manifestații de stradă. La jumătatea anilor '70 a fost introdus votul secret în viața internă a partidului, ceea ce a fost un alt semn că se încearcă democratizarea acestuia. Efectul acestui proces a fost că toți membrii puteau pune în discuție deciziile provenite de la centru; iar în cazul în care membrii organizației locale nu erau de acord, puteau să formuleze amendamente.

În timp, s-a evidențiat o nemulțumire la nivelul structurilor de partid deoarece menținerea unei stări de opoziție perpetue față de DC împiedica accesul la putere al partidului, cu toate că reprezenta o treime din opțiunile electoratului.

Timp de 30 de ani creștin-democrația italiană sprijinită de SUA a refuzat colaborarea cu comuniștii, deoarece aceștia erau considerați coloana a-V-a a sovieticilor în Italia. Totuși PCI nu poate fi considerat un partid antisistem din următorul motiv: tezele prezentate în campaniile electorale sau propunerile parlamentare nu au contestat regimul republican sau regimul parlamentar.¹

Din punct de vedere al practicii parlamentare, PCI în ansamblul său nu a promovat o politică obstrucționistă, mai degrabă s-a încadrat în spiritul sistemului prin realizarea unui schimb de favoruri între guvern și opoziție. Pentru primele cinci legislaturi s-a observat că PCI a acordat sprijinul său pentru 71% din numărul legilor. Această poziție se datorează tendinței extremelor ideologice de a se întâlni spre centru, în urma negocierilor. Aceasta este o explicație a faptului că deși exista o fragmentare importantă la nivelul partidelor politice s-a reușit parcurgerea unui drum legislativ important.²

În anul 1972 Enrico Berlinguer a devenit secretar al partidului fiind considerat al doilea lider carismatic după Palmiro Togliatti care decedase în 1964. Numirea noului secretar a deschis o nouă perioadă în istoria comunistă deoarece acesta a promovat o politică de deschidere față de celelalte formațiuni politice propunând DC-ului o alianță politică. Deschiderea promovată de Berlinguer reflecta presiunile grupurilor din interiorul partidului care doreau ieșirea din starea de izolare politică pe care o cunoștea de 30 de ani. Realizarea acestei deschideri ar fi produs o schimbare a vieții politice italiene după mai bine de trei decenii. Consecvent politicii sale, Berlinguer a început o politică de distanțare de Moscova, declarând că efectul revoluției din octombrie s-a epuizat. Această distanțare a fost primită cu satisfacție de alte forțe politice. La sfârșitul anului 1978 Berlinguer s-a întâlnit cu Benito Craxi, liderul PSI cu care a ajuns la un acord de principii. Al doilea pas a fost realizarea unor contacte cu liderul DC, Aldo Moro. Liderul creștin-democrat se confrunta cu o criză instituțională puternică. Erau anii contestațiilor studențești, a luptelor dintre patronat și sindicate, a atentatelor cu caracter terorist de extremă stânga și extremă dreapta, la care se adăuga rezultatul extraordinar al PCI care pentru prima dată în istoria sa ca efect al mobilizării sociale reușise să adune 34% în alegerile din 1976 și 30% la cele din 1979.

1 Pizzorno, *Le radici della politica assoluta*, (Milano, Feltrinelli, 1993), 285.

2 Donatella della Porta, *I partiti politici*, (Bologna, Il Mulino, 2001), 133.

Rezultatul acestor consultări a fost că pentru prima dată un reprezentant al PCI a fost acceptat să participe la lucrările guvernului în calitate de extern. Evoluția acestor raporturi trebuia să se finalizeze prin coparticiparea comuniștilor la un guvern de coaliție alături de socialiști și creștini democrați. În dimineața de 16 martie 1978 Aldo Moro a fost răpit de Brigăzile Roșii (BR).¹ Sechestrarea liderului DC a reprezentat unul dintre cele mai enigmatice pagini din istoria italiană. Asasinarea lui Aldo Moro a însemnat blocarea acestui proces de colaborare și a condus la îndepărtarea pentru întotdeauna a unei posibile alianțe dintre DC și PCI.

Eșecul acestui proiect a reprezentat într-un fel încheierea parabolei ascendente a lui Enrico Berlinguer și a condus la un declin lent al mișcării comuniștilor italieni. Acest fenomen îl vedem în special în anii '80 când intenția membrilor de partid de a moderniza partidul nu este primită întotdeauna cu plăcere de liderii de la centru. A apărut în acest fel o fisură între centru și periferie cu consecințe în scăderea reprezentativității. Această evoluție s-a reflectat în mod negativ în anii '80 printr-o scădere importantă în preferințele electoratului. Privind retrospectiv se observă o erodare a sprijinului electoral pentru PCI între anii '40 și anii '80.

În anul 1946 în „Adunarea Constituantă” va avea 18.90%, 1948 la Cameră (31%), Senat (30.80%), 1953 la Cameră (22.60%), Senat (20.60%), 1958 la Cameră (22.70%), Senat (21.80%), 1963 la Cameră (25.30%), Senat (25.20%), 1968 la Cameră (26.90%), Senat (30%), 1972 la Cameră (27.10%), Senat (28.10), 1976 la Cameră (34.40%), Senat (34.20%), 1979 la Cameră (30.40%), Senat (31.40%), 1983 la Cameră (29.90%), Senat (30.80%) și 1987 la Cameră (26.60%), Senat (28.30%).²

Decăderea lentă a partidului care în 12 ani (1976-1987) a pierdut nu mai puțin de 2.500.000 de voturi se datorează unei schimbări la nivelul mentalului electoratului italian care începe să conștientizeze că epoca anilor '70 s-a încheiat și că trebuie să se urmeze o altă cale, a negocierilor, și nu a confruntărilor directe. Lovitura decisivă dată acestui partid a fost căderea zidului Berlinului care invalidează opțiunea istorică a comuniștilor italieni de modelul sovietic.

Căderea zidului Berlinului a avut un efect devastator în interiorul partidului. Pe data de 12 noiembrie 1989 la numai 3 zile de la căderea simbolică a regimurilor comuniste din estul Europei a apărut declarația secretarului partidului Achille Occhetto care anunța introducerea unor mari schimbări la nivelul partidului menite să permită acestuia supraviețuirea politică.

Lucrările acestui Congres extraordinar au avut o importanță foarte mare deoarece s-au delimitat pentru prima dată în partid mai multe curente de idei. Pe data de 3 februarie 1991 Partidul Comunist Italian declara că se dizolvă permițând în acest fel apariția a două partide politice: primul dintre acestea este Partidul Democrat de Stânga (PDS) iar al doi-lea „Rifondazione Comunista”.

Urmașul politic al PCI este Partidul Democratic de Stânga (PDS), ce apare pe scena politică în februarie 1991 ca urmare a adoptării moțiunii „Pentru o adevărată schimbare a PCI” și a avut ca lider pe A.Occhetto.³

Rifondazione Comunista este un partid care reprezintă o parte minoritară a vechiului PCI și care a adunat membri ai fostului PCI care au sprijinit mișcarea intitulată „Pentru o adevărată schimbare a PCI”. Din punct de vedere ideologic acest partid poate fi regăsit la stânga eșcherului politic dar nu la extrema stângă. La început acționează mai mult ca o mișcare și nu ca partid politic deoarece la începutul anilor '90 a existat o anumită stare de confuzie la nivelul elitei fostului PCI. O parte

1 Pino Casamassina, *Il libro nero delle brigate rosse; gli episodi e le azioni della piu nota organizzazione armata dagli „anni di piombo” fino ai giorni nostri*, (Roma, Newton Compton Editori, 2007), 145.

2 J.E. Lane și S.Ersson, *Politics and Society in Western Europe*, (London, 1999), 98.

3 vezi site-ul oficial al Partito Democratico, [http://it.wikipedia.org/wiki/Partito_Democratico_\(Italia\)](http://it.wikipedia.org/wiki/Partito_Democratico_(Italia)), accesat 18 iulie 2008.

importantă din foștii comuniști au susținut PDS, în schimb o altă parte au susținut anumite mișcări de extremă stânga cum ar fi „Partito Comunista d'Italia” și „Linea Rosa” de inspirație marxist-leninistă ce regrupau membri ce susținuseră a treia mișcare intitulată „Pentru o democrație socialistă în Europa”. Prăbușirea U.R.S.S. a reprezentat o lovitură serioasă pentru stânga italiană deoarece în acest mod a dispărut orice urmă de finanțare care ar fi putut veni de la vechii aliați ca și pierderea legitimității ideologice.

Renașterea mișcării a avut loc odată cu numirea lui Fausto Bertinotti în funcția de secretar al partidului. Ideologia partidului se baza pe sprijinul acordat sindicatelor în lupta acestora cu patronatul, apărarea intereselor angajaților ca și a pensionarilor. Începutul anilor '90 se dezvoltă în Italia o mișcare pacifistă care a avut tendințe anti-americane în jurul căreia s-au coagulat mai multe asociații civice. Din acest moment s-a dezvoltat în interiorul partidului o concepție pacifistă bazată pe ideea non-intervenției și a suveranității naționale. Rifondazione Comunista a mizat pe aceste valori, și-a creat o platformă electorală care îi va aduce voturi din partea electoratului de stânga, fapt ce a permis intrarea în parlamentul italian. Intrarea lui Silvio Berlusconi în viața politică a reprezentat un nou argument de luptă pentru partid deoarece valorile și ideile exprimate de acesta se situau în opoziție cu valorile de stânga.¹ Atacurile împotriva guvernului condus de Silvio Berlusconi au creat o identitate importantă de stânga pe eșichierul politic reușind să atragă la nivelul anilor '90 un procent de aproximativ 6% din electorat. Căderea guvernului Berlusconi pe data de 22 decembrie 1992 a reprezentat prima mare victorie a partidului în plan politic ceea ce a adus o clarificare și în rândul electoratului. În interiorul partidului au existat mai multe aripi care doreau o colaborare mai deschisă nu numai cu forțe politice situate la stânga dar și cu PDS care se afirma tot mai puternic ca un partid de centru-stânga.²

Un element interesant de tip simbolic care demonstrează diferențele dintre cele două aripi ale fostului PCI este că Rifondazione Comunista menține ca emblemă secera și ciocanul în timp ce PDS preia simbolul ștejarului. Dilema liderilor ca și a membrilor noului partid era modul în care se vor raporta la PDS fapt ce a produs frământări importante. Clarificarea acestor opțiuni a avut loc în luna mai al anului 1993 când secretarul noului partid Garavini a propus în mod deschis o alianță cu PDS. Resentimentele la acea dată erau încă puternice și de aceea propunerea a fost respinsă fapt ce a condus la demisia acestuia. Plecarea acestuia a produs un gol de putere la nivel central care a fost umplut odată cu venirea lui Fausto Bertinotti, unul dintre cei mai importanți lideri ai PDS. Timp de 10 ani Rifondazione Comunista a cunoscut frământări interne datorate numărului mare de „aripi”. În realitate partidul este un conglomerat de mișcări politice care au identități și interese proprii. Noutatea anului 2006 este că Rifondazione a făcut parte din guvernul Prodi menținându-și loialitatea până la căderea acestuia. Participarea la guvernare a produs un val de disensiuni în partid deoarece aripa extremistă nu a acceptat colaborarea partidului la o coaliție care menține forțele armate în Irak și Afganistan. Aripile dizidente din partid au dezertat de la mai multe ședințe ale parlamentului deoarece parlamentarii no-global ca și cei de extremă stânga refuzau acordarea votului pentru finanțarea misiunilor armatei italiene în străinătate. Această atitudine era deosebit de periculoasă deoarece numărul de parlamentari, în special în Senat, pe care se putea baza guvernul nu era suficient de mare și din această cauză se risca chiar căderea acestuia.

Apariția Partidului Democratic (PD) a determinat o reorganizare internă deoarece exista pericolul marginalizării pe scena politicii. Pe data de 25 februarie 2007,

¹ Piero Ignazi, *I partiti italiani*, (Bologna, Il Mulino, 1997), 137.

² Ignazi, *I partiti*, p.150.

Fausto Bertinotti a prezentat un nou program politic menit să reunifice toate mișcările care se găseau la stânga noului Partid Democratic. Înființarea acestui partid avea ca scop concentrarea voturilor de centru-stânga și stânga în mâinile unei singure organizații cu scopul contrabalansării polului de centru-dreapta și dreapta care aduna Forza Italia (condusă de Berlusconi), Alleanza Nazionale (condusă de Gianfranco Fini), ce au constituit un nou partid intitulat „Popolo della Liberta” și Lega Nord (condusă de Umberto Bossi). Eșecul guvernului Prodi, care a căzut în ianuarie 2008, a produs o polarizare a electoratului fapt ce a obligat Rifondazione Comunista accelerarea creării unui nou construct politic. În acest fel va lua ființă „Sinistra Arcobaleno” care a reunit Rifondazione Comunista, partidele ecologiste și stânga democratică. Alegerile din 2008 au avut ca actori politici trei opțiuni ideologice: centru-dreapta reprezentată de Popolo della Liberta care împreună cu dreapta reprezentantă de Lega Nord au participat în alianță, centru-stânga reprezentată de Partidul Democratic și Sinistra Arcobaleno care unifica în parte stânga radicală. Rezultatele alegerilor au consfințit bipolarismul dintre Partidul Democratic și Popolo della Liberta iar coaliția Sinistra Arcobaleno a primit doar 3,08% din voturi fapt ce nu i-a permis intrarea în parlament.¹

Eșecul acestei coaliții se datorează pierderii electoratului de centrustânga care a are simpatii sindicaliste și ecologiste și mai ales al electoratului tradițional de stânga care a acordat sprijin Partidului Democratic sau a refuzat să se prezinte la vot. Bipolarismul centru-stânga, centru-dreapta plus dreapta apare ca o dorință a electoratului care a considerat că este timpul eliminării fragmentării spațiului politic

Partidul Democratic de Stânga a reprezentat pentru stânga italiană urmașul de drept al PCI. Partidul Democratic de Stânga (PDS), s-a născut pe ruina mișcării comuniste din dorința sinceră a liderilor acestora de a pune în practică ideile de centru stânga pe care intenționa să le introducă în defunctul PCI. Noul partid elimină cu rapiditate elementele marxiste din ideologie încercând să introducă noi elemente de gândire provenite din spațiul ideologic liberal. Autori ca Ralf Dahrendorf sau Norberto Bobbio devin teoreticieni importanți citați de ideologii partidului în încercarea mișcării de a crea un nou tip de program politic. PDS elimină conceptul centralismului democratic prin acceptarea discursurilor alternative. Problema cu care se confruntă noua construcție politică este dată de lipsa unei elite suficient de vizibilă și mai ales credibilă care să poată angrena în jurul său o mișcare de idei de centru stânga, la care se adăuga ereditatea simbolică a fostului PCI. Frământările cu care se confruntă noul partid se reflectă la nivelul numărului de înscriși care scade de la 1.264.790, atât cât avea PCI în 1990, la 989.708 în 1991. Numărul membrilor PDS este totuși mare mai ales că dizolvarea PCI nu a însemnat că toți membrii s-au înscris în PDS deoarece partea cea mai ortodoxă a militanților a înființat Rifondazione Comunista. Acest partid încerca să mențină valorile stângii radicale unindu-se cu o altă mișcare politică intitulată „Democrația Populară” preluând în acest fel o parte din electoratul PCI.

Perioada dintre anii 1991 și 1994 este caracterizată prin încercările liderilor de partid de a găsi o cale proprie prin care să se definească pe eșicherul politic. Alegerile din 1994 au reprezentat un moment important în viața noului partid deoarece PDS promovează o coaliție cunoscută sub numele de „Alleanza dei Progressisti” din care au făcut parte PDS, PRC, Verzii, PSI, Alleanza Democratica, La Rete, etc. Convingerea membrilor alianței era că pe fondul scandalului intitulat „Mani pulite” care agrenase membrii importanți al DC era ușor să se câștige alegerile. Principalul contracandidat era Silvio Berlusconi, un personaj intrat de puțin timp pe scena politică, fără experiență în acest domeniu dar care reprezenta cu succes acea parte a electoratului de centru-dreapta care dorea limitarea acțiunii statului în economie. Silvio

¹ vezi site-ul Ministero dell'interno, *Dipartimento per Gli Affari Interni e Territoriali, Elezioni del 13-14 aprile 2008*.

Berlusconi își organizează partidul pe structura rețelei de televiziune Mediaset sfidând stânga democratică în alegeri. Rezultatul alegerilor a fost neașteptat, PDS câștigă 20,4% în schimb Forza Italia primește 21,1% din voturi. Forza Italia nu poate fi considerat un partid politic în sensul clasic al cuvântului deoarece apare din punct de vedere legal ca o asociație politică înființată personal de Berlusconi și alți șapte membri fondatori. Din acest punct de vedere Forza Italia poate fi considerată o „mișcare politică” organizată după modelul unei societăți comerciale.¹

Rezultatul acestor alegeri este important deoarece Achille Occhetto a demisionat și a fost înlocuit de Massimo D'Alema, unul dintre tinerii carismatici provenit din rândurile vechiului PCI.

În anul 1995 PDS a participat la crearea unei noi coaliții intitulată „Ulivo” care avea la bază construcția politică fondată de Romano Prodi ce reunea foști democristiani, foști comuniști, partidul ecologist etc.

În februarie 1995 Ulivo câștigă alegerile din 1996. PDS reușește să atragă aproape 9.000.000 de voturi. Victoria în alegeri a deschis calea clarificărilor interne cu scopul de a înțelege cine este liderul de necontestat al partidului.

La președinția partidului au candidat Massimo D'Alema și Walter Veltroni, doi lideri proveniți din pepiniera tineretului comunist. Lupta a demonstrat că existau mai mulți lideri crescuți la umbra lui Enrico Berlinguer care erau considerați la același nivel fără să existe o ierarhie.²

Alegerile au dat câștig lui Massimo D'Alema, deoarece era sprijinit de elita de la centru, cu toate că Walter Veltroni primise mai multe voturi din teritoriu.³ Victoria în alegeri a lui D'Alema permite acestuia să declanșeze un proces de reformare în interiorul partidului care să consimtă agregarea unor forțe ce trebuia să conducă la crearea unui nou proiect politic. În anul 1998, PDS a dat viață așa numitelor „Stati generali della Sinistra” care aveau ca scop crearea un partid unic al stângii democratice. Rezultatul acestor confruntări a dus la nașterea unui nou partid intitulat „Democratici di Sinistra”.

Fondatorii acestui nou subiect politic reprezenta PDS(ex. PCI), lider Massimo D'Alema, Federazione Laburista(ex. PSI), lideri Valdo Spini, Giorgio Ruffolo, Comunisti Unitari(ex. PRC), lider Farmiano Crucianelli, Cristiano Sociali (ex. DC), lider Piero Carniti, Sinistra Repubblicana (ex. PRI), lider Giorgio Bogi, Riformatori per L'Europa (ex. PSI), lider Giorgio Benvenuto, Agire Solidale, lider Giuseppe Lumia.

La doi ani de la câștigarea alegerilor noua formațiune politică îl prezintă pe Massimo D'Alema ca succesor al lui Romano Prodi în funcția de președinte al consiliului de miniștri, lider al Ulivo. Guvernul condus de Prodi pierduse încrederea comuniștilor organizați în Rifondazione Comunista și de aceea aceștia și-au retras sprijinul parlamentar. Această acțiune a avut efecte importante deoarece retragerea sprijinului a fost văzută ca un act de trădare a stângii din partea comuniștilor.

Pe data de 21 octombrie 1998 D'Alema a prezentat lista propriului guvern pentru care a primit încrederea din partea parlamentului. Programul guvernului prevedea reformarea economiei italiene prin atacarea intereselor de grup, ale corporațiilor și a intereselor transversale. Statul italian, încă din '98, se confrunta cu importante blocaje la nivel macroeconomic și de aceea se simțea nevoia unor reforme care să permită economiei să se dezvolte. Procesul de modernizare preconizat de guvern s-a lovit de interesele tip corporativ și de aceea atacurile la adresa puterii au fost deosebit de dure.⁴ Guvernarea nu este ușoară, deoarece echilibrele în parlament

¹ Ignazi, *I partiti*, p.148.

² Andrea Romano, *Compagni di scuola, asceza e declino dei postcomunisti*, (Milano, Oscar Mondadori, 2007), 59.

³ Ignazi, *I partiti*, 103-104.

⁴ Italianieuropei. *I riformisti al governo dell'Europa. Sfide scelte attori*, Ati del convegno di Orvieto 31 ottobre-1 novembre 1998, „Quaderni del Ponte”, (Roma, 1998), 97.

erau fragile iar guvernul și în special D'Alema este atacat vehement din toate părțile deoarece încercările de liberalizare puneau în discuție monopolurile de stat sau private. Alegerile pentru Parlamentul European care au avut loc în 1999, au reprezentat prima verificare electorală a partidului dar și a guvernului DS. Rezultatul electoral este bun deoarece DS a primit nu mai puțin de 5.300.000 de voturi ceea ce demonstrează că la nivelul populației exista un sprijin pentru reformele guvernamentale.

Aliații din guvern simt presiunea guvernării și a grupurilor de interese și de aceea încearcă să se delimiteze de guvern în speranța că eroziunea care apărea în timp la nivelul electoratului să nu-i afecteze. Enrico Boselli lider ai Socialiștilor Democraților Italiani îl atacă pe D'Alema acuzându-l că politica sa de guvern duce L'Ulivo în opoziție. Dezbaterile politice se încălzește, apar acuze reciproce care conduc la demisia lui Massimo D'Alema din funcția de președinte al consiliului de miniștri. Căderea guvernului atrage după sine o scădere de popularitate a președintelui DS acuzat de lipsă de fermitate fapt ce se va repercuta în pierderea alegerilor locale din anul 2000 când Berlusconi împreună cu Alleanza Nazionale și Lega Nord vor forma o coaliție intitulată „Casa della Liberta” care reuși să câștige în 8 din cele 15 regiuni italiene.

DS în urma pierderii alegerilor și a destrămării parțiale a alianței fondată de Romano Prodi își îndreaptă atenția spre Francesco Rutelli unul dintre cei mai apreciați primari al Capitalei de după război.

Începând cu anul 1998 F.Rutelli devine liderul unei noi forțe politice intitulată „La Margherita”. Acest partid reprezintă aripa de centru-stânga din fostul DC așa cum aripa de centru, centru-dreapta s-a coagulat în Uniunea Democrat Creștină (UDC), condusă de Ferdinando Casini.

În anul 2001, pe 13 mai, DS împreună cu L'Ulivo participă la alegerile generale propunând ca lider al coaliției pe Francesco Rutelli, lider al Margheritei. Cu toate acestea „Casa della Liberta” a câștigat alegerile. Înfrângerea în alegeri și intrarea în opoziție deschide o altă etapă în istoria partidului.¹

Între 16 și 18 noiembrie 2001 la Congresul Național de la Pesaro s-au prezentat trei moțiuni susținute de Giovanni Berlinguer, Piero Fassino și Enrico Morando. Alegerile generale ale DS erau așteptate cu nerăbdare de activiștii de centru-stânga. Criticile la adresa lui Massimo D'Alema erau furibunde acesta declarând că a avut senzația că îl „așteaptă plutonul de execuție”.²

Linia propusă de Fassino prevedea continuarea liniei reprezentată Massimo D'Alema și Walter Veltroni care promova ideile modernizării economice, a continuării relațiilor de colaborare cu stânga europeană, susținerea alianței L'Ulivo și menținerea unei politici antagoniste față de Rifondazione Comunista.

Piero Fassino a fost sprijinit de Massimo D'Alema, Luciano Violante și Gavino Angius, șefii de grupuri parlamentare, foști miniștri, ca și viitorul președinte al Italiei, Giorgio Napolitano. Moțiunea propunea o linie de continuitate cu politica fostului guvern accentuând politicile reformiste și deschiderea față de ideile provenite de la baza partidului.

Pe data de 20 martie 2004 în timpul unui marș al păcii izbucnesc critici virulente la adresa lui Piero Fassino și a liderilor partidului aceștia fiind acuzați că sprijină o politică, cea americană, care încalcă drepturile omului și duce o politică imperialistă pentru a acapara sursele de energie.

Elita DS se afla într-un moment de impas deoarece în interiorul partidului existau mai multe curente care criticau linia oficială din dorința de a maximiza atacurile față de guvernul Berlusconi și o mai mare implicare în mișcările sindicale la care se adăuga declararea fără echivoc a unei politici neinterventioniste în raport cu Irak.

1 Filippo Ceccarelli, „DS compagni di discordia”, *La Stampa*, 16 novembre 2001.

2 Fabio Mussi, *Avanti Popolo. Figure e figure del nuovo potere italiano*, Milano, Rizzoli, 2006, 91.

leșirea din impas a venit din partea lui Romano Prodi inițiatorul alianței L'Ulivo. Romano Prodi reușise în 1996 să câștige alegerile și să aducă la masa tratativelor Rifondazione Comunista. Rolul de mediator între militanții de stânga și extremă stânga era recunoscut de toți și de aceea propunerea acestuia de a reînoui alianța printr-o mai mare deschidere față de alte partide a fost acceptată de marea majoritate ai membrilor DS.

Romano Prodi a fost declarat liderul spiritual al unei noi alianțe intitulată „L'Unione”. Problema consta în faptul că Romano Prodi nu se afla în Italia deoarece la acea dată îndeplinea funcția de președinte al Uniunii Europene. Romano Prodi ca și Piero Fassino și Walter Veltroni doreau crearea unui nou subiect politic intitulat „Partito Democratico” care să includă „La Margherita” condusă de Francesco Rutelli. Primul pas în realizarea noului partid a fost convocarea unor consultări populare după modelul american în care toți membrii de partid sau simpatizanți ai acestora puteau să participe la alegerea liderului Uniunii. Alegerile au fost un succes important deoarece au participat 4.300.000 de alegători. Romano Prodi a fost ales cu 74,1% din voturi devenind candidatul unic la funcția de prim ministru pentru alegerile generale din 2006 din partea Uniunii. La alegerea liderului noii alianțe au putut participa nu numai membrii DS dar și ai Margherita fapt ce a reprezentat primul pas pentru o apropiere a celor două partide. Piero Fassino a rămas lider al DS însă se va supune deciziilor luate de Romano Prodi.¹

Succesul acestui experiment democratic a avut un ecou important în opinia publică italiană deoarece era pentru prima dată când un partid politic sau o alianță de partide își alegea liderul suprem prin vot popular.² Reacția din partea cealaltă a baricadei a fost imediată. La începutul anului 2006 ziarul *Il Giornale* aflat în proprietatea familiei Berlusconi începe o campanie de presă prin care îl acuză pe Piero Fassino că a sprijinit din punct de vedere politic încercarea unui grup de oameni de afaceri de a cumpăra Banca Nazionale del Lavoro, una dintre cele mai importante bănci italiene. DS era acuzat că încearcă ca prin intermediul unor oameni de afaceri de stânga să achiziționeze BNL cu scopul de a avea un important sprijin financiar în vederea câștigării noilor alegeri prevăzute la sfârșitul anului 2006. Acest scandal a provocat o scădere de popularitate în rândul electoratului. Alegerile electorale au consfințit câștigarea alegerile la limită din partea uniunii de centru stânga.

L'Unione a câștigat alegerile cu o diferență de câteva mii de voturi. Mai exact 49,81% față de 49,74% pentru Casa della Libertà pentru Camera Deputaților în timp ce la Senat, Uniunea primește 49,2% în timp ce CDL câștigă 49,9%.³ Rezultatul alegerilor a dat un nou impuls tendinței de unificare a partidelor de centru stânga. Ideea construirii Partidului Democratic a primit un impuls important deoarece s-a înțeles că numai prin unirea tuturor forțelor de centru-stânga se va reuși oprirea alianței de centru-dreapta care avea ca lider pe Silvio Berlusconi. Între 19-21 aprilie 2007 la Firenze a avut loc cel de-al IV-lea Congres al DS care va fi și ultimul deoarece se va decide participarea împreună cu Margherita la constituirea Partidului Democratic.

Partidul Democratic a luat naștere în mod oficial pe 14 octombrie 2007 prin intermediul unor alegeri generale cu toate că ideea construirii unui partid unic situat la centru și centru-stânga eșicherului politic aparuse încă din 1993.⁴

În data de 14 octombrie 2007 la alegerile primare care au decis persoana care va deveni primul secretar al PD vor participa mai mult de 3.600.000 de persoane, cu 1.000.000 mai puțini decât în 2005.

¹ Romano, *Compagni*, 167.

² Democratici di Sinistra, *Rendiconto consuntivo, esercizio 2006*, (Roma, 2007), 7

³ *Vezi site-ul, Ministero dell' Interno, Elezioni 2006.*

⁴ Michele Salvati, „Appello per il partito democratico”, *Il Foglio*, 10 aprilie 2003.

Walter Veltroni va primi 2.694.721 (75,82%) dintre voturi din totalul de 3.554.169 de voturi valabil exprimate. Două săptămâni mai târziu pe, 27 octombrie 2007, la Milano, vor participa 2.858 de electori aleși pe listele din 14 octombrie 2007 care vor alege 17 membri ai executivului PD. Organul executiv PD va număra 17 membri dintre care 9 femei.¹

PD apare pentru contemporani ca un partid ce menține multe elemente ideologice ale fostului partid comunist însă dorește o mutare a propriei ideologii de la stânga extremă spre centru. Încercările de reformare a partidului s-au realizat printr-o luptă internă bazată nu atât pe criteriul cadrelor cât mai ales pe baze ideologice. Pe parcursul celor două decenii care încep cu dizolvarea PCI și se încheie cu afirmarea PD cele două partide PDS și PCI au fost animate de luptele interne dintre aripile care încercau deplasarea ideologiei spre stânga și aceea care dorea deplasarea spre centru. Aceste curențe din interiorul partidului se vor regăsi în interiorul PD. Existența acestor curențe a fost acceptată de elita centrală fiind considerată o expresie a democrației existente la nivelul partidului.²

Al doilea guvern Prodi, sau guvernarea Prodi se va confrunta încă de la început cu o opoziție deosebit de dură din partea drepte reprezentată de Forza Italia și Alleanza Nazionale(A.N), centrul reprezentat de U.D.C și dreapta simbolizată de Liga Nordului. Puterea și opoziția s-au confruntat în parlament timp de doi ani Berlusconi refuzând orice tip de dialog în privința realizării unor reforme cu caracter instituțional. Opoziția critica guvernul că a mărit taxele și a provocat o criză economică deoarece a maximizat lupta față de evaziunea fiscală. Criza dintre putere și opoziție va fi urmată de încercarea provocării căderii guvernului cu ocazia votării bugetului de stat pe 2008. Între 14 și 15 noiembrie 2007 bugetul pe anul 2008 va fi votat atât la nivelul Camerei Deputaților cât și la Senat fapt ce va produce o ruptură în interiorul opoziției între Gianfranco Fini liderul A.N și Pier Ferdinando Casini (U.D.C) pe de o parte și Silvio Berlusconi(Forza Italia) pe de altă parte. Destrămarea opoziției a reprezentat pentru guvern ocazia pe care o aștepta de aproape doi ani de a cere realizarea unui consens parlamentar pentru realizarea unor reforme cu caracter electoral care să permită limitarea fragmentării spațiului politic prin votarea unei legi care să impună un prag electoral înalt care să avantajeze marile formațiuni politice. Acest demers se va lavi de opoziția partidelor mici din parlament cum ar fi Rifondazione Comunista, U.D.C, și U.D.E.U.R. Soarta guvernului Prodi va fi pecetluită în momentul în care Clemente Mastella liderul U.D.E.U.R va decide să iasă de la guvernare invocând lipsa de solidaritate politică a aliaților în momentul arestării soției sale care îndeplinea funcția de președinte a regiunii Campania. Arestarea soției liderului U.D.E.U.R a fost văzută de acesta ca o presiune și un șantaj politic și de aceea a decis ieșirea de la guvernare, fără să precizeze din partea cui proveneau aceste presiuni. Plecarea acestui mic partid politic a provocat o dezbinare la nivelul coaliției de guvernare fapt ce nu a mai permis realizarea unei noi majorități parlamentare. Rezultatul acestui eșec a fost organizarea de noi alegeri parlamentare în vara anului 2008 pe fondul unei insatisfacții populare datorate activității guvernului Prodi II.

Campania electorală a fost lipsită de încrâncenarea confruntărilor politice existente în 2006. Explicația acestui fenomen este dată de atitudinea lui Walter Veltroni care de la înălțimea funcției de lider al P.D. propune practicarea unui nou tip de campanie electorală care să nu se mai axeze pe demonizarea adversarului și să se pună accentul pe noua ofertă politică care oferea electoratului italian posibilitatea limitării fragmentării parlamentare. Dorința noului lider al PD a mers până acolo

1 Claudia Fusani, „Rutelli a Fassino: Siamo gia lo stesso partito. Condividiamo parole, progetti, obiettivi”, *La Repubblica*, 22 aprilie 2007.

2 vezi site-ul oficial al Partito Democratico, [http://it.wikipedia.org/wiki/Partito_Democratico_\(Italia\)](http://it.wikipedia.org/wiki/Partito_Democratico_(Italia)).

încît a reușit să promoveze o campanie electorală fără să numească numele lui Silvio Berlusconi.¹ Consecința acestei oferte politice este imediată deoarece la stînga PD refuză o alianță cu Sinistra Arcobaleno, Partito Socialista, Partito Comunista dei Lavoratori și Sinistra Critica reușind să absoarbă Partidul Radical. Silvio Berlusconi după modelul promovat de stînga a creat o nouă mișcare politică intitulată Popolo della Liberta care reprezenta unificarea a două partide Forza Italia și Alleanza Nazionale considerate de centru-dreapta. Lega Nord va refuza să se topească în noul partid acceptînd însă a alianță cu acesta. Popolo della Liberta va realiza o alianță electorală cu Lega Nord și Movimento per L'Autonomia del Sud refuzînd o alianță cu „La Destra-La Fiamma Tricolore” considerate de extremă dreapta. Partito Democratico se va alia cu Italia dei Valori condusă de Antonio Di Pietro. U.D.C. condus de Pier Ferdinando Casini, Sinistra Arcobaleno condusă de Fausto Bertinotti și La destra-La Fiamma Tricolore condusă de Daniela Santanchè vor candida ca formațiuni politice independente care se găseau la centrul, extrema stîngă sau extrema dreaptă italiană. Clemente Mastella și U.D.E.U.R. au refuzat să participe la aceste alegeri considerînd că persoana sa și partidul au fost supuse unui proces de linșaj politic.

Alegerile au dat următoarele rezultate: Popolo della liberta 37.38%, Lega Nord 8.29%, Movimento per L'Autonomia 1.12%. La centru avem UDC cu 5.62%, la centru stînga Partito Democratico 33.17%, Italia dei Valori 4.37%. La extrema stînga avem coaliția Sinistra Arcobaleno 3.08% procent care nu-i permite intrarea în parlament.²

Analiza rezultatelor alegerilor din 13-14 aprilie 2008 demonstrează că centru-dreapta și dreapta italiană a câștigat detașat alegerile electorale. Coaliția propusă de Silvio Berlusconi a însumat 46,81% la Camera Deputaților iar la Senat 47,32% în timp ce coaliția condusă de Walter Veltroni a primit la Camera Deputaților 37,54% iar la Senat 38,01%. Diferențele sunt semnificative la Camera Deputaților de 9,27% iar la Senat de 9,31%. La nivelul alianțelor centru-stînga a pierdut la o diferență mai mare de 9% și observăm că hemoragia de voturi s-a produs la nivelul extremei-stîngi în condițiile în care participarea la vot a fost deosebit de ridicată de 83%. Însumarea procentelor obținute de Rifondazione Comunista la Camera Deputaților împreună cu Partito Socialista (Enrico Boselli), Partito Comunista dei Lavoratori (Marco Ferrando) și Sinistra Critica (Flavia D'Angeli) reprezintă 5,10%, iar la Senat 4,99% ceea ce teoretic i-ar fi permis trecerea pragului de 5%. Dezbinarea existentă la nivelul elitei de extremă stînga a fost una din cauzele pentru care aceasta, după atîta ani, să nu mai fie reprezentată în parlament. Într-un interviu prezentat ziarului *Corriere della Sera* Veltroni deplîngea decizia lui Enrico Boselli de a nu accepta să participe la formarea PD în condițiile în care partidul său reprezenta aproape 1% din preferințele electoratului în condițiile în care fusese deja refuzat de Rifondazione Comunista și UDC. O altă cauză este dată de tipul campanie promovat de Silvio Berlusconi și Walter Veltroni care au cerut electoratului să își dea propria preferință unui mare partid pentru a evita risipirea voturilor.

Concluzii

Dreapta italiană renaște după dizolvarea DC prin apariția mai multor partide. La centru avem UDC care provine din fosta DC. În perioada anilor 1994-2008 UDC sau PPI cum s-a numit pentru scurt timp, are un pronunțat caracter de centru-dreapta, din acest motiv a avut un electorat care se suprapunea în parte cu acela al „Forza Italia”. După 2008 mai ales sub impulsul liderului său Pier Ferdinando Casini, UDC s-a

¹ Marco Travaglio, *Lite Capezzone-Travaglio*, Otto e mezzo, LA 7, 17 novembre 2008.

² Walter Veltroni, „Contro di me una campagna di odio”, *Corriere della Sera*, Elezioni 2008, 9 aprile 2008.

mutat spre centru atrăgând voturile electoratului de centru.

Forza Italia este un partid care apare în 1992 și are ca lider carismatic pe Silvio Berlusconi. Din punct de vedere ideologic partidul se încadrează curentului liberal de dreapta și are un caracter naționalist ce promovează o intervenție limitată în economie, reducerea de taxe și impozite.

Alleanza Nazionale (AN) este un partid care se situează la dreapta eșichierului politic și are ca lider istoric pe Gianfranco Fini. Partidul se încadrează în categoria dreptei politice naționaliste și are ca principal obiectiv menținerea unității statului italian fiind un apărător fervent al menținerii centralizării administrative. De-a lungul timpului partidul a fost acuzat că dorește să reânvie valorile fascismului. În anul 2008 a fuzionat cu Forza Italia realizând un pol politic de centru dreapta intitulat „Popolo della Liberta”.

Lega Nord este un partid politic autonomist care își are ponderea politică în nordul Italiei. Din punct de vedere ideologic acest partid se situează la nivelul extremerii drepte europene având un discurs naționalist-extremist și xenofob pronunțat. Aceasta militează pentru o decentralizare administrativ teritorială puternică care să mențină resursele la nivel local și să limiteze autoritatea centrală.

Partidul Democrat reprezintă un proiect politic imaginat de tinerii comuniști ai anilor '80 care și-au propus reformarea PCI și transformarea acestuia într-un partid social-democrat de centru stânga care să atragă toate acele componente ale societății ce erau atrase de ideile de stânga dar care nu se regăseau în dogma promovată de PCI. Observând procente PCI din 1987 care însumau Camera (26.60%), Senat (28.30%) și procente PD din 2008 de 33.17%, putem considera că demersul este reușit. Liderii fostului PCI au reușit să construiască un partid de centru stânga, modern care să aibă peste 33% din preferințele electoratului.

Rifondazione Comunista, cel puțin pentru moment, la două decenii de la dispariția PCI reprezintă exemplul viu al unei opțiuni politice care nu mai răspunde intereselor electoratului italian.

Dreapta și stânga reușesc să supraviețuiască după cutremurul de la începutul anilor '90. Clivajul dreapta/stânga este mult prea pronunțat pentru ca să dispară din viața politică italiană. În perioada războiului rece existau două opțiuni ideologice ireductibile reprezentate de DC și PCI. Dizolvarea acestor partide nu a reprezentat eliminarea fracturii existente la nivelul opiniei publice. Diferențierea dintre stânga și dreapta are o tradiție de 150 de ani și este adânc înrădăcinată în conștiința italiană. Căderea dualității DC-PCI a permis apariția unor partide care au răspuns diferitelor opțiuni ideologice. Astfel la stânga avem PDS-DC-PD și La Margherita care răspund așteptărilor electoratului de centru stânga și Rifondazione Comunista care preia electoratul de extremă stânga. La dreapta avem UDC care este centru, Forza Italia de centru-dreapta, A.N. de dreapta și Lega Nord de extremă dreapta.

La baza dihotomiei stânga/dreapta, potrivit lui Norberto Bobbio, este modul în care aceste ideologii se raportează la individ. Simplificând putem afirma că stânga este egalitară în timp ce dreapta este inegalitară. Conceptul de egalitate nu echivalează însă cu egalitarismul, ci privește reducerea inegalităților sociale fără a impune o nivelare socială absolută.¹ Concepția conform căreia, după căderea zidului Berlinului, aceste clivaje pe care se fundamentează dihotomia stânga/dreapta nu mai sunt de actualitate este infirmată de cazul italian.

Concluzia acestei cercetări este că din studierea fenomenului italian clivajele stânga/dreapta se regăsesc în zilele noastre.

¹ Norberto Bobbio, *Dreapta și stânga. Rațiuni și semnificații ale unei diferențieri politice*, (București, Editura Humanitas, 1999), 13.

Tratatul Instituind o Constituție pentru Europa și Tratatul de la Lisabona

Cauzele eșecului proiectului constituțional al Uniunii Europene din perspectiva Republicii Franceze

■ ANCA ALEXANDRU

*The thesis of this paper is that the French debate on the "European Constitution" will not be reinitiated in case the ratification or functioning of Lisbon Treaty would fail. I shall start my article from the 2005 French referendum, when the French Republic rejected the **Treaty on Establishing a Constitution for Europe**, fact that blocked EU's constitutional evolution. Thus, the hypothesis of research is that the public opinion didn't sustained the constitutional project as a vote against the government politics. Other factors also contributed: the absence of social cohesion inside the Union and the lack of a constitutional moment. Finally, my article will explain the position of the French executive power in case the ratification or functioning of the **Lisbon Treaty** would fail.*

Keywords:

European Union, French Republic, Treaty on Establishing a Constitution for Europe, Lisbon Treaty, constitution-making

Ratificarea *Tratatului Instituind o Constituție pentru Europa* nu a fost una lipsită de peripeții pentru Republica Franceză, deși aceasta alesese, în 2005, o cale profund democratică: *referendumul*. În cadrul ziarului *Le Figaro*, se lansa atunci teza conform căreia Hexagonul trecea printr-un moment crucial în istorie, similar Revoluției Franceze (punctul de trecere la statul-națiune modern), deoarece, printr-un proces referendar se afirmă, din nou, afilierea la tradiția democratică, conform căreia voința națiunii supune voința elitelor politice. Deloc întâmplătoare, raportarea discursului politic la Revoluția Franceză amintea de semnificațiile profunde ale acelei perioade, ce atribuisese statului puteri politico-militare, printr-o doză impresionantă de naționalism, legitimându-se astfel un proces referendar la care anunțase că va recurge și un alt stat comunitar, Olanda.

Aspecte politice interne – neîncrederea opiniei publice în *instituțiile UE* și *guvern*

De ce a fost neîncrederea în instituțiile Uniunii Europene unul din factorii importanți ce-au dus la respingerea Tratatului la referendumul francez din 2005? John Erich Fossum argumentează că „o constituție trebuie să fie susținută cu succes și de un *set de instituții* capabile să transpună scopul și valorile în

legi [...] Acestea-și vor aduce aportul în deliberarea publică și eficientizarea procesului colectiv de luare a deciziilor prin procedurile de vot¹. Se poate vorbi așadar, raportat la nivelul opiniei publice franceze, de un eșec al *Convenției privind Viitorul Europei*, ce-și propusese să construiască o uniune „mai democratică, mai transparentă și mai eficientă, și să aducă cetățeanul mai aproape de design-ul european și instituțiile europene”², în instituțiile căreia națiunea franceză încetase să mai creadă, în 2005.

Mai mult, Jean Claude Piris³ susține că există două motive principale pentru care unii cetățeni francezi s-au exprimat la referendumul din 2005 în favoarea *Tratatului Constituțional*: pe de o parte, o lege fundamentală ar fi eficientizat procesul de integrare europeană (39%), pe de altă parte 16% din respondenți au răspuns în favoarea acestuia grație opiniei pozitive asupra procesului de integrare în general. În schimb, motivele celor ce-au votat *împotriva* au fost mai diversificate: situația economică a Republicii era prea precară (26%), *Constituția* era din punct de vedere economic prea „liberală” (19%), era o expresie a opoziției față de Guvern și/sau președintele Republicii (18%), textul *Tratatului* nu era îndeajuns de „social” (16%), *Tratatul Constituțional* era prea complicat (12%)⁴.

Rezultatul negativ al referendumului din 2005⁵, văzut de ziarul *Le Figaro* ca un «eveniment de ruptură» asupra ratificării *Tratatului instituind o Constituție pentru Europa* desemna un cadru complex compus dintr-o serie de eșecuri politice interne: *politica internă defectuoasă și lipsită de rezultate socio-economice, absența unui spirit comunitar pro-european în interiorul națiunii franceze, neîncrederea statului în beneficiile directe pe care le aduce construcția europeană și în instituțiile Uniunii, imaginea deficitară a Uniunii Europene*⁶. Totuși, votul acordat *împotriva Constituției* Uniunii Europene nu a fost unul acordat construcției europene în sine, deoarece doar 10% din cetățenii intervievați s-au declarat *împotriva* apartenenței Republicii la Uniune⁷.

Mai mult, sondajele de opinie au exemplificat concret motivele eșecului consultării populare: „Constituția ar avea efecte negative asupra locurilor de muncă în Franța (relocația întreprinderilor franceze și reducerea joburilor), situația economică precară, draftul Constituției este prea liberal/nu îndeajuns de social. [...] Cetățenii francezi sunt divizați între cei care susțin integrarea europeană și cei care se gândesc mai mult la situația socio-economică a Franței”⁸.

Pe acel fundal, supravegherea postreferendară - reflectată prin sondajele de opinie - ilustra o imagine de ansamblu caracterizată de mefiența națiunii franceze în progresul construcției europene și beneficiile ce-ar fi decurs din reînnoirea parte-

1 John Erick Fossum, „Adieu to Constitutional Elitism?”, *Arena Working Paper*, nr. 10, mai, accesibil pe www.arena.uio.no, (2006): 13.

2 Robert Podolnjak, „Explaining the Failure of the European Constitution: A Constitution-making Perspective”, *Social Studies Research Network*: 18. Podolnjak este profesor la Facultatea de Drept, Universitatea din Zagreb.

3 Jean Claude Piris, *The Constitution for Europe*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 21.

4 Piris, *The Constitution*, 21.

5 Neil Walker „After finalité. The future of the European Constitutional Idea”, EUI (European University Institute), *Working Papers law*, nr 16, (2007). Acesta susține că în cazul francez respingerile populare în Franța și Olanda nu pot fi reparate cu ușurință și continuă să pună probleme discuțiilor constituționale.

6 Regina Veeters, „The Constitutional Debate Revisited - Patterns of public claims-making in constitutional debates in France and Germany 2001 – 2005”, *Arena Working Paper*, Nr. 16, noiembrie, (2007): 6. Veeters tratează problema solicitărilor opiniei publice adresate elitelor politice printr-o uniformizare a responsabilizării întregii structuri societale, atât de actorii individuali (cetățenii) cât și de actorii colectivi (jurnaliștii).

7 Piris, *The Constitution*, 23.

8 Podolnjak, „Explaining the Failure”, 18.

neriatului comunitar dar, în același timp, și de necesitatea menținerii influenței franceze în interiorul Uniunii. Problemele ridicate de aceste sondaje reflectau în chip expres că, pentru Hexagon, viitorul Uniunii Europene *nu se raporta la constituționalism*, ci la aspecte legate de funcționarea concretă a acestei construcții caracterizată prin diversitate; *însuși nivelul diferit de dezvoltare al statelor membre ale Uniunii în care se reflecta direct nivelul de viață, pune problema funcționării inechitabile a comunității în contextul federalismului, concurenței fiscale și sociale*¹.

Rezultatul referendar din 2005 privind ratificarea Tratatului Constituțional al cărui părinte fusese un francez, Valéry Giscard d'Estaing, a echivalat simbolic și cu un vot de protest adus de națiunea franceză elitelor politice care se îndepărtaseră, conform sondajelor de opinie, de reprezentarea intereselor acesteia adâncind acut clivajul dintre cele două partide principale franceze: Uniunea pentru Mișcarea Populă (blocul de centru dreapta) și Partidul Socialist (de stânga). Împotriva ratificării Tratatului s-au declarat atunci 55% dintre alegători, deși mass-media anticipase acest rezultat ca un protest direct împotriva dezinteresului guvernului în chestiunile arzătoare privind politica internă a statului ca *șomajul, deficitul bugetar și combaterea rasismului*².

Aspecte politice externe – Republica Franceză ca actor în construcția europeană și corpul deliberativ al Convenției privind Viitorul Europei

Două curente principale sunt identificate de Paul Mignette³ în evoluția constituțională a construcției europene: *primul*, susținut de Marea Britanie prin Tony Blair, legat intrinsec de creșterea economică a statelor ce decurge din crearea pieței unice, un Commonwealth, în timp ce al *doilea*, reprezentat de Republica Franceză și început de predecesorul lui Nicolas Sarkozy, Jacques Chirac, vizează o „Europă” rezultată dintr-o Federație de state-națiune. Schematic, Blair dorea o „Europă” puternică economic, dar păstrând specificul național al statelor, o „super-putere” coordonată la nivelul politicilor naționale dar care să nu presupună însă federalizare, în timp ce modelul Chirac, federal prin excelență, avea în vedere o evoluție constituțională europeană cu scopul creării unui bloc comunitar federal funcțional, susținut și de perspectiva lui Joschka Fischer ce „proiectează asupra Europei modelul federalismului cooperativ german”⁴. *În acest sens, dezbaterile perioadei ridicau problema asupra perfectării fie a unor noi Tratat, fie a unei Constituții ce-ar putea optimiza atât funcționarea instituțiilor construcției europene, cât și relațiile politico-economice dintre statele membre.*

Astfel, votul negativ al Hexagonului din cadrul procesului referendar a deschis calea către noi dezbateri privind viitorul construcției europene în absența acestui *actor fundamental*, ce ridicase primul pilon pe care avea să se dezvolte actuala Uniune- Comunitatea Economică a Cărbunelui și Oțelului (CECO), *absența ethosului francez din ecuația comunitară punând serioase probleme asupra credibilității viitoare construcții*. Aceste discuții luau în calcul faptul că în 2007 deja două treimi din statele membre ale Uniunii ratificaseră Tratatul, însumând 270 de milioane de cetățeni, *printre care nu se numărau și cetățenii francezi*. De remarcat că într-un stat ca

1 Piris, *The Constitution*, 157.

2 A se consulta articolele din *Le Figaro*, lunile mai-iunie 2005.

3 Paul Mignette, *Europa Politică. Cetățenie, constituție, democrație*, (Iași: Institutul European, 2003).

4 Mignette, *Europa*, 29.

Germania, definit prin abuzurile lui Hitler asupra procesului referendar¹, absența luării în calcul al unui asemenea demers era complet justificabilă, în timp ce, în cazul francez, răspunsul negativ fusese surprinzător. În plus, respingerea *Tratatului Constituțional* în urma votului popular exprimat de națiunea franceză punea totodată problema mefienței opiniilor publice (în special a celor franceză și olandeză!) în ceea ce privea viabilitatea democrației supranaționale europene², în contextul mefienței în instituțiile Uniunii Europene.

Un alt aspect ce trebuie luat în calcul în analiza eșecului ratificării *Tratatului Constituțional* la referendumul francez privește modalitatea în care s-au desfășurat discuțiile în elaborarea draftului *Tratatului* la Convenția privind Viitorul Europei (în 2003). În pofida cuvântării lui Giscard d'Estaing la inaugurarea lucrărilor Convenției în care acesta a accentuat importanța caracterului *constituțional* al *Tratatului*, componența corpului deliberativ prevestea din start adoptarea unui document legislativ failibil, *prin absența experților în drept constituțional*³. Concret, „Convenția nu era compusă din experți, nici nu fusese creată drept corp corporatist. Aceasta era compusă din oficiali ai instituțiilor Uniunii Europene iar majoritatea membrilor Convenției erau parlamentari”⁴. Piris susține ideea lui Fossum precizând că 220 de persoane alcătuiau componența corpului deliberativ al Convenției Europene ce propusese draftul *Tratatul Constituțional*, din care două treimi erau parlamentari aleși (51% din parlamentele naționale și 14% din Parlamentul European) și un sfert numiți de guverne.

O nouă șansă pentru Europa. Tratatul de la Lisabona și procesul francez de ratificare

Respingerile franceză și olandeză ale *Tratatului Instituind o Constituție pentru Europa* au accentuat fundalul *crizei instituționale* cu care se confrunta Uniunea Europeană la acea dată, soluția acestei probleme constând în perfectarea unui nou Tratat din care să se elimine însă, caracteristicile *constituționale*⁵. Tratatul de la Lisabona a fost astfel un răspuns pentru statele radicale ca Marea Britanie și Cehia⁶ (ce doreau inclusiv înlăturarea simbolurilor constituționale ca drapelul, imnul, deviza, etc.), axându-se pe câteva obiective precise: *tehnice*, pe de o parte, ca reformarea instituțiilor Uniunii Europene cu un accent deosebit pe întărirea rolului Parlamentului European (stabilirea puterilor legislative, bugetare dar și controlului public al acestuia) și regândirea procedurii decizionale, prin-

¹ În cazul german, *referendumul* nu este recunoscut drept formă de legislație federală (cu excepția recunoașterii teritoriale) din pricina tradiției plebiscitare, conform Norman Dorsen, Michael ROSENFELD, Andras Sajo, Suzanne BAER, *Comparative Constitutionalism Cases and materials*, (American Casebook Series: Thomson West), 232. Este necesar de precizat că diferența între *referendum* și *plebiscit* constă în faptul că primul reprezintă o formă democratică de consultare populară, în timp ce ultimul este practicat în regimurile totalitare, rezultatul acestuia fiind, de cele mai multe ori, viciat.

² Erik Oddvar, John Erik Fossum, „Reconstituting European Democracy”, *Arena Working Paper*, nr. 1, ianuarie, (2008): 3.

³ John Erik Fossum, „Contemporary European Constitution Making: Constrained or Reflexive?”, *Arena Working Paper*, Nr. 4, ianuarie, (2005): 10-20.

⁴ Fossum, „Contemporary European”, 10.

⁵ Le Traité de Lisbonne expliqué en 10 fiches, décembre 2007, Fondation Robert Schuman, accesibil pe www.robert-schuman.eu, p. 4, accesat ultima dată la 01.07.2009. Astfel, în capitolul 3, „Tratatul de la Lisabona nu mai este *Constituția Europeană*” este legitimată metoda ratificării prin parlament a Republicii Franceze și ale altor State Membre.

⁶ Le Traité de Lisbonne expliqué en 10 fiches, 5.

tr-o nouă regulă de vot¹, *politice*, pe de altă parte, ca introducerea unor noi drepturi sociale² și întărirea rolului Uniunii în anumite domenii ca cel al „libertății, securității și justiției”³.

Raportat la nivelul elitelor politice, ratificarea Tratatului de la Lisabona fusese un efort major pentru Partidul Socialist (PS) ce-și demonstrase fragilitatea în raport cu principalul partid de opoziție, Uniunea pentru o Mișcare Populară (UMP); scindați, socialiștii formau două tabere diametral opuse, prima, formată din cei împotriva ratificării, ce-ar fi votat „nu” la Congresul de la Versailles, a doua, reunind membrii ce doreau ratificarea Tratatului. Discuțiile din cadrul PS atinseseră și metoda de ratificare a Tratatului, o parte din socialiști declarându-se împotriva metodei parlamentare susținute de Nicolas Sarkozy și pentru un nou referendum. Discursul socialistului Jean-Marc Ayrault⁴ a fost cel mai răsunător, accentuând faptul că era prima dată când Parlamentul era invitat să înlocuiască poporul după un eșec referendar, anticipând astfel periclitarea imaginii democrației franceze. În același discurs, Ayrault sublinia utilitatea Tratatului de la Lisabona, deoarece acesta nu numai că regândește instituțiile Uniunii Europene în contextul procesului de extindere, ci reformează în plus și politicile europene, însă legitimitatea acestuia trebuie să-și afle originea în consimțământul cetățenilor francezi, și, pe o scară mai largă, cetățenii UE⁵.

În pofida acestor obstacole, la mai puțin de trei ani de la respingerea ratificării prin referendum a *Tratatului Constituțional*, Adunarea Națională, apoi Senatul, acceptă *Tratatul de la Lisabona*, prima cu 336 voturi pentru și 52 împotrivă, al doilea, cu 265 voturi pentru, 42 împotrivă și 13 abțineri. În spatele acestui proces s-au situat însă lungi dezbateri între „dreapta” și „stânga”, deputații și senatorii UMP, votând în marea lor majoritate „pentru”, având drept susținător forte al cauzei un Nicolas Sarkozy, în timp ce PS reușise, după lungi eforturi să reunească multiplele facțiuni din interiorul partidului în jurul acestei chestiuni, fapt ce-a asigurat majoritatea favorabilă Tratatului, în pofida votului negativ exprimat de comuniști: „Procesul de ratificare a fost cu siguranță cea mai importantă problemă în Franța. Dezbaterile din *Le Monde* și *Le Figaro* înregistrau o poziție negativă (13%) și una pozitivă (14%)”⁶, fapt ce descrie *interesul acordat de elitele politice franceze dezbaterii privind viitorul Uniunii Europene*.

1 Introducerea (în cadrul Consiliului de Miniștri) principiului dublei «majorități calificate» considerat a fi mai democratic și mai eficace întrucât facilitează formarea majorităților și procesul de luare a deciziilor în contextul procesului de lărgire a construcției europene și extinderea acestuia în noi domenii. Minoritatea de blocaj trebuie să reunească minim 4 State Membre.

2 Ca „libertatea profesională și dreptul de a munci” și „protecția în cazul concedierii nejustificate”.

3 Le Traité de Lisbonne expliqué en 10 fiches, 14.

4 În discursul „Pour Pour le traité, Pour le référendum” susținut de Jean-Marc Ayrault și publicat în 2008, pe site-ul oficial al Partidului Socialist francez, pe <http://discours.parti-socialiste.fr/2008/02/06/pour-le-traite-pour-le-referendum-jean-marc-ayrault-6-fevrier-2008/>, accesat ultima dată la 1 ianuarie 2009.

5 Ayrault adaugă: „Nu ați înțeles nevoia participativă a cetățenilor la dezbaterile europene. Ați rămas la concepția anilor '60, când Europa era considerată un subiect mult prea complex pentru a interesa cetățenii. Este un arhaism. Democrația, statul de drept, protecția socială formează patrimoniul nostru, de la Brest la București. O opinie publică emerge din referendumuri, fie că sunt asupra Tratatului de la Maastricht, fie asupra Constituției europene, în care se exprimă dezacordul față de războiul din Irak, sau solidaritatea față de țările partenere lovite de atentatele teroriste. Și, deși Europa devine un mod de viață, de civilizație, lipsiți cetățenii europeni de posibilitatea de a vota. Complet fără sens”.

6 Michiel Brand, „Affirming and Refining European Constitutionalism: Towards the Establishment of the First Constitution of the European Union”, *EUI Working Paper LAW*, (2004): 27.

Contrar argumentelor unor teoreticieni în favoarea unei Constituții¹ a Uniunii Europene, nu vom asista la un sprijin francez în acest sens

Câțiva teoreticieni au susținut cu tărie importanța adoptării unei Constituții a Uniunii Europene. Maria Kruk-Jarosz argumentează că o *Constituție* a Uniunii Europene poate fonda *identitatea europeană*, fiind mai adecvată Tratatului internațional deoarece ar fi depozitara unor valori europene comune ca statul de drept, libertatea individuală și drepturile omului, egalitatea etc: „S-ar părea că o Constituție a Uniunii Europene ar putea exista fără a atenta la locul tradițional ocupat de constituțiile naționale ale statelor membre [...] Condiția ar fi ca specificitatea acestora să fie recunoscută și să se găsească formula normativă care să reglementeze raporturile dintre statele membre fără să degradeze constituțiile naționale”².

Respingerea franceză din 2005 a *Tratatului Constituțional* poate fi înțeleasă și dacă ne raportăm, dincolo de cauzele politico-economice ale Franței la acea dată, la teoria „momentelor constituționale”. Aceasta aparține lui Bruce Ackerman³ și susține că *politicile constituționale se produc în momentul crizelor politice grave sau în relație cu perioade de transformări cruciale în dezvoltarea societăților*. Pornind de la această premisă, dincolo de momentul Revoluției Franceze, există un moment mai recent în istoria Republicii care argumentează *specificul tradiției constituționale franceze*: anul 1958. Adoptată prin referendum la 28 septembrie și promulgată la 4 octombrie, *Constituția* din 1958 a fost un răspuns direct al statului francez condus la acea dată de generalul Charles de Gaulle la criza constituțională generată atât de *problema algeriană* cât și de dezintegrarea imperiului colonial francez din nordul Africii⁴, și avea drept scop creșterea stabilității politico-sociale. *Or, cadrul în care au avut loc discuțiile privind elaborarea unui text constituțional propriu-zis al Uniunii (și nu al unui Tratat) nu pune problema vreunei amenințări de război ce-ar putea mobiliza constituționaliștii francezi, așa cum se întâmplase la izbucnirea crizei algeriene*, de exemplu, căci „fiecare perioadă semnificativă în dezvoltarea politică a Franței a fost însoțită de o constituție ce i-a marcat era – de la prima constituție din 1791 până la constituția celei de-a V-a Republici”.

Robert Podolnjak argumentează că s-au strecurat cel puțin două greșeli fundamentale în elaborarea *Tratatului Constituțional* iar aceste lacune au dus la dezvoltarea unui paradox, și anume creșterea dezbaterilor constituționale au creat așa-zisul „moment constituțional” ce nu s-a soldat cu o constituție: prima, ambivalența metodei de ratificare (referendum sau legiferare prin Parlament) a condus la „alegerile dezastruoase ale Franței și Olandei”, a doua, *absența unor modele comparate* cum sunt cazurile sistemelor federale american și elvețian, din care constituționaliștii europeni nu se inspiraseră. Ceea ce a rezultat în urma Convenției Europene prezidată de Giscard d’Estaing, fusese un Tratat ce nu îndeplinea două condiții *sine qua*

¹ În afară de Robert Podolnjak, un alt teoretician care *nu* consideră Tratatul instituind o Constituție pentru Europa drept *Constituție* este și profesorul Dieter Grimm - fost judecător la Curtea Constituțională Germană. De asemenea, Ralf Dahrendorf declară documentul în sine „straniu”, argumentând că Tratatul nu este tehnic, o *Constituție*, deoarece nu debutează cu formula introductivă „Noi, poporul European...” în Podolnjak R., „Explaining the Failure”, 12-13.

² Maria Kruk-Jarosz, „La Constitution européenne et le constitutionnalisme contemporain”, Varșovia, 5 martie, (2007): 4-5, accesibil pe www.enelsyn.gr. În plus, Michiel BRAND susține că o Constituție a Uniunii Europene nu trebuie privită ca un document «de ruptură» față de arhitectura constituțională curentă, fiind un *instrument eficient al procesului de integrare europeană*. în „Affirming and Refining”, 36.

³ Bruce Ackerman, „Our Unconventional Founding”, *University of Chicago Law Review*, vol. 62, nr. 2, (1995): 476.

⁴ Vezi Carl J. Friedrich, „The New French Constitution in Political and Historical Perspective”, în *Harvard law review*, nr. 5, (1959): 801- 837.

non în vederea eficienței: dimensiunea redusă a documentului și limbajul non-tehnic¹, fapt ce a generat serioase probleme de comprehensiune asupra conținutului propriu-zis al documentului în rândul opiniei publice.

Alte argumente care releva dificultatea ratificării unei constituții propriu-zise sunt cele aduse de Leonard F. M. Besselink² și Heinrich Schneider³, experți ce susțin ca nici măcar nu putem vorbi de un «moment constituțional european» dacă ne raportăm la cadrul politic în care au loc aceste discuții și la experiențele anterioare ce-au dus la apariția unor constituții în cazuri explicate de „cataclisme politice” (cum au fost războaiele mondiale sau căderea regimurilor totalitare), drept pentru care, sub aspect formal, o constituție a Uniunii s-ar încadra în tipologia *non-revoluționară*, în timp ce „Conceptul francez asupra Constituției se încadrează tiparului revoluționar [...] De asemenea și constituțiile Republicii Italiene și a Republicii Federale Germane”⁴. În plus, preambulul *Tratatului de la Paris* ce pune bazele Comunității Economice a Cărbunelui și Oțelului (faza de început a construcției europene) stipula că „pacea mondială poate fi păstrată numai prin eforturi creative comensurate cu pericolele ce o amenință” exemplificând că Uniunea Europeană a debutat ca o construcție ce avea în vedere securitatea statelor membre ca răspuns la amenințarea totalitară, miză cu efect mobilizant care însă, nu mai este de actualitate, în contextul în care obiectivul de actualitate al Uniunii și în particular, al Republicii Franceze, este acela al cooperării economice.

Quel futur pour L'Union Européenne? Opinia publică franceză și elita politică

Raportat strict la națiunea franceză, studiul comparat al eurobarometrelor din 2005 și 2007 reflectă în chip explicit că respingerea referendară din 2005 a fost un vot de protest adus guvernării politice deficitare; în primăvara anului 2007⁵, odată cu începerea reformelor sub noul guvern condus de François Fillon, concluzia ultimului eurobarometru înregistra (sic!) o mai mare deschidere a opiniei publice franceze către o Constituție a Uniunii, francezii fiind atașați de simbolurile Uniunii (drapelul și moneda), arătându-se, în același timp, mai încrezători în viitor. Dacă intențiile proconstituționale ale fiecărui stat comunitar în parte, duc la crearea «demosului constituțional», din schimbările de optică ale perioadei 2005-2007 putem deduce că măsura în care națiunea franceză va sprijini crearea unui «demos constituțional» va corespunde nivelului de satisfacție privind rezolvarea crizelor politice

1 Podolnjak „Explaining the Failure”, 6, 7, 15. Se pare că în pofida insistențelor lui Giscard d’Estaing de a reduce dimensiunile prevederilor, documentul final ajunge la 448 articole, acompaniat de mai mult de 60 de declarații, fapt ce va determina un judecător al Curții de Justiție Americane să afirme: „Cea mai izbitoare caracteristică a Constituției europene este cifra de 75.000 de cuvinte, în comparație cu 7.500, cât are Constituția americană”.

2 Profesor de drept constituțional european, Jean Monnet Chair, Instituut voor Staat, Facultatea de Drept, Universitatea din Utrecht.

3 Heinrich Schneider „The Constitution Debate”, *European Integration online Papers (EIOP)*, vol. 7, nr 4, (2003): 13: „Ideea unei constituții europene a fost aportul pozitiv al acelor circumstanțe ce-au determinat națiunile să desăvârșască victoria asupra puterilor Axei. În același timp, după ce-au experimentat instalarea totalitarismului, precum și alunecarea statelor democratice constituționale, s-a dorit organizarea statelor europene pentru păstrarea și apărarea statului de drept și democrației”, accesibil pe <http://eiop.or.at/eiop/texte/2003-004a.htm>.

4 Leonard F. M. Besselink, „The Notion and Nature of The European Constitution after Reform”, *Social Studies Research Network*, 4. Besselink concluzionează că, din acest punct de vedere, documentul constituțional european s-ar încadra mai degrabă în tipologia „istorică”.

5 Eurobaromètre 67, L’opinion publique dans l’Union Européenne, Rapport National - France, printemps 2007, accesibil pe www.europa.eu, accesat ultima dată în ianuarie, 2009.

interne ale Republicii și nu neapărat din necesitatea apartenenței la construcția europeană sau spiritul civic comunitar.

În 2008, Fillon anunța într-un articol din *Le Figaro*¹, că guvernul urma să adopte măsuri privind „mari transformări economice și sociale” ce vizau „reformarea pieței muncii², reforma economiei franceze, a instituțiilor, a asigurărilor obligatorii, a sistemului din sănătate”, concluzionând că această relansare se va înscrie „într-un cadru de relansare europeană pe care o vom începe la începutul lunii iulie”. Pe lângă aceste chestiuni, în contextul în care Republica Franceză avea să preia președinția Comisiei Europene, Anne Rovin³ considera că marea problemă cu care se confruntă Hexagonul, și care trebuie în mod imperios rezolvată (printr-o reducere mai drastică a cheltuielilor publice), era aceea a deficitului bugetar, aflat totuși în scădere față de anii precedenți.

După această intervenție, se constată o ameliorare a indicatorilor ce vizează încrederea în construcția europeană și apartenența la aceasta, dar și în beneficiile rezultate din această apartenență⁴. Constantă rămâne însă poziția Republicii asupra procesului de extindere, 60% dintre repondenți declarându-se *împotriva* extinderii, și doar 32%, *pentru*⁵. Însă raportul național francez din primăvara anului 2007 arată o mai mare creștere a încrederii cetățenilor francezi în instituțiile Uniunii Europene. În 2008, eurobarometrul din toamnă⁶ arată în chip explicit că încrederea francezilor în guvern este în scădere (65% dintre respondenți sunt mai degrabă neîncrezători în guvern), dar și lipsa de încredere în partidele politice, în general (84% dintre respondenți). Deși francezii au o mai mare încredere în instituțiile UE, aceștia se declară *împotriva* procesului de extindere (62%). *Totuși, eurobarometrele ultimilor ani eludează întrebări referitoare la o constituție a UE sau a unui nou Tratat Constituțional, semn că acest subiect preocupă actualmente, mai mult teoreticienii în drept constituțional decât elitele politice și opinia publică.*

Declarațiile președintelui francez apărute în *Le Figaro* după eșecul referendar din Irlanda permit să înțelegem motivele presiunii asupra ratificării *Tratatului de la Lisabona*. Înaintea ratificării parlamentare din 2007, Sarkozy accentua că Republica are propriile interese, printre care și acela de redobândire a poziției de „mare jucător” în construcția europeană, în special în domeniul cooperării economice⁷, concluzionând că dacă *Tratatul de la Lisabona* nu va intra în vigoare, Uniunea nu se poate lărgi. Această poziție reflectă perfect teza elaborată de Olsen privind dificultatea în crearea unui „popor european”, în contextul în care anumite state doresc și dețin poziții privilegiate în cadrul Uniunii, prin accentuarea *clivajului* state mari – state mici, în detrimentul principiului de *state egale*.

UMP și PS, principalele partide politice din Franța, nu mai susțin proiectul «Constituției Europene». Discursul elitei politice franceze se axează asupra necesită-

1 Nr. 19728, 4 ianuarie 2008, p.6.

2 A se consulta *Le Figaro*, nr. 19751, 31 ianuarie 2008. Astfel, în anul 2007 se înregistra o scădere cu 0,5% a numărului de șomeri, pe an, diminuarea fiind de 9,3% și a permis unui număr. de 194.800 de șomeri să se angajeze. Ministrul Economiei, Christian Legarde, se arăta încrezător în reformele structurale (fuziunea ANPE-UNEDIC) pentru ca piața muncii să permită în continuare reducerea șomajului, afirmând că „această etapă istorică va reduce rata șomajului substanțial”.

3 *Le Figaro*, nr. 19744, 23 ianuarie 2008. În 2007, deficitul statului francez s-a ridicat la 38, 4 miliarde de euro, cu aproape 600 de milioane mai puțin ca în 2006. Deficitul bugetar din 2007 reprezintă 2,1 % din PIB, iar cel din 2006, 2,2% din PIB. Raportul dintre venituri și cheltuieli continuă însă să scadă (2,8 miliarde pentru 2008, contra 4 miliarde în 2007).

4 SURSA: www.eu.europa.com.

5 SURSA: www.eu.europa.com.

6 Eurobaromètre70 – l'opinion publique dans l'Union Européenne, automne 2008, accesibil pe http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_fr_nat.pdf, accesat ultima dată la 01.07.2009.

7 Interviu acordat de Nicolas Sarkozy în *Le Figaro*, nr. 19728, 4 ianuarie 2008.

ții intrării în vigoare a *Tratatului de la Lisabona* și al doilea referendum irlandez, anunțat pentru toamnă¹. Eforturile elitei politice franceze în salvarea *Tratatului de la Lisabona*, reflectă că acestea au înțeles că adoparea unei constituții „reale” a Uniunii (problemă intens tratată de teoreticienii în drept constituțional) este **indezirabilă** și nu va fi luată în calcul în contextul *valorii simbolice* atribuită de specificul național al fiecărui stat în parte *Constituției și intereselor diferite* ale statelor membre, semn că «demos-ul» constituțional comunitar nu poate fi construit artificial, în absența unei solidarități între statele Uniunii Europene. *Le Monde* și *Le Figaro* acordă o atenție deosebită procesului de ratificare a Tratatului de la Lisabona, eludând, astfel, noi dezbateri privind o Constituție a Uniunii Europene. Urgentarea ratificării Tratatului Simplificat și insistențele prin care Sarkozy a încercat să convingă partidele politice irlandeze în organizarea unui nou referendum, precum și absența luării în calcul a unei *Constituții* propriu-zise a Uniunii Europene, dezvăluie că Republica își va aduce contribuția în elaborarea unor noi tratate, în cazul eșecului *Tratatului de la Lisabona*.

¹ Vezi discursurile membrilor UMP și PS pe site-urile oficiale ale celor două partide.

Guvernul britanic și Tratatul de Reformă

certitudinea pragmatismului britanic -
incertitudinea viitorului constituțional al UE

■ BOGDAN GHENEA

This article explores the British government's standpoint on the Reform Treaty of the European Union. It reveals a constant ambivalence manifested by the British government towards the European constitutional project, in which pragmatic national interest coexists with an integrationist rhetoric.

Keywords:

EU constitutionalization,
intergovernmentalism, Reform Treaty,
national interest, opt-out

- Eșecul referendumurilor de
- ratificare a Constituției Eu-
- ropene din Franța și Olanda
- a aruncat Uniunea Europeană într-o
- criză profundă, procesul efectiv de
- constituționalizare europeană fiind
- trecut pe line moartă și înlocuit cu o
- „perioadă de reflecție” al cărei rezul-
- tat în timp a fost Tratatul de Reformă
- de la Lisabona. Semnat în capitala
- portugheză pe 13 septembrie 2007
- acest „mini-tratat” amendează Trata-
- tul asupra Uniunii Europene și Trata-
- tul Comunității Europene. Fără a fi la
- fel de ambițios, Tratatul de la Lisabo-
- na menține totuși o parte din preve-
- derile Tratatului Constituțional: desfi-
- înțarea structurii celor trei piloni
- instituționali ai UE, categorii și dome-
- nii de competențe ale UE similare, in-
- troducerea președinției permanente a
- Consiliului European și instituției Înal-
- tului Reprezentant, alegerea Comisiei
- de către Parlamentul European, redu-
- cerea numărului comisarilor europeni.
- Diferențele fundamentale față
- de Tratatul Constituțional sunt observa-
- bile mai ales prin tendința de eliminare
- a elementelor simbolice (terminologia
- utilizată) care, deși din punct de vedere
- legal reprezintă niște detalii minore,
- pot provoca implicații majore asupra vi-
- torului procesului de integrare. Înlocui-
- rea termenului de Ministru European al
- Afacerilor Externe cu cel de Înalt Repre-

zentant și accentul pus pe suveranitatea națională și pe limitele competențelor UE se înscriu în această logică¹.

Deși schimbările operate la nivelul conținutului nu sunt majore, ceea ce diferențiază în chip fundamental Tratatul de la Lisabona față de Constituția Europeană este structura diferită a celor două tratate. Sub Tratatul de la Lisabona se renunță la ideea creării unui singur text consolidat care să înlocuiască Tratatul asupra Uniunii Europene (TEU) și Tratatul Comunității Europene (TFEU) precum în cazul Constituției Europene. Cele două tratate sunt amendate de către actul de la Lisabona, însă existența lor ca două entități separate este menținută, creându-se astfel o structură a tratatelor pe două niveluri diferite². Totodată, eliminarea structurii celor trei piloni prevăzută de textul Constituției Europene nu este realizată complet întrucât Tratatul de la Lisabona conservă elementele interguvernamentale, în special în domeniul CFSP.

Tratatul de la Lisabona a fost recepționat pozitiv de către guvernul Marii Britanii, fiind considerat o entitate complet diferită față de Constituția Europeană. Ministrul de externe britanic, David Miliband, identifica în noul tratat diferențe fundamentale față de Constituția Europeană atât în ceea ce privește structura, conținutul, cât și consecințele pe care noua amenajare legislativă a Uniunii Europene le va produce asupra clasicei dezbateri interguvernamentalism vs federalism. În opinia decidentului britanic, odată cu Tratatul de la Lisabona disputa era tranșată în favoarea viziunii interguvernamentale, proiectul federalist de creare a unui superstat european fiind abandonat în detrimentul unei Uniuni Europene formate dintr-o „coalitie de state națiuni”³.

În poziția sa oficială asupra noului tratat, guvernul britanic a dorit să sublinieze abandonarea conceptului constituțional pe care o consfințește Tratatul de la Lisabona, precum și menținerea libertății de manevră în domeniile cheie, prin acceptarea așa numitelor „red lines” impuse de către statul britanic în negocierea tratatului. Pentru Marea Britanie aceste „red lines” au vizat protecția propriei legislații în domeniul social, de securitate socială, impozitare și al muncii, protecția sistemului *common law*, precum și menținerea independenței în politica externă și de apărare⁴.

Totodată, Marea Britanie a negociat *opt-outs* în privința aplicării Cartei Drepturilor Fundamentale și în domeniul Justiției și Afacerilor Interne. Executivul britanic a urmărit excluderea aplicării prevederilor Cartei de către curțile europene și naționale în cazurile în care aceste prevederi ar veni în contradicție cu legislația și practica internă a statului britanic⁵. În ceea ce privește Justiția și Afacerile interne, Marea Britanie a obținut derogarea de la regula majorității calificate, putând astfel selecta politicile la care dorește să participe. În același timp, menținerea unanimității în domeniul Politicii Externe și de Securitate Comună a fost considerată o victorie deplină a viziunii britanice asupra unui domeniu extrem de sensibil al Uniunii Europene.

Tratatul de Reformă de la Lisabona a fost semnat de noul guvern laburist condus de Gordon Brown și supus procedurii de ratificare parlamentară. În ciuda numeroaselor presiuni venite din spațiul public și politic pentru organizarea unui referendum, Parlamentul britanic a respins această propunere, laburiștii și liberal-democrații

1 Steve Peers, „The proposed Reform Treaty for the European Union”, *Statewatch*, June (2007): 3-7

2 Asupra diferențelor dintre cele două tratate și a conceptului de *two-level treaty structure* vezi: Daniel Gros, Stefano Micossi, „Two for the price of one?”, *CEPS Commentary* (2007): 2-6

3 Foreign Affairs Committee, Uncorrected Evidence, 10 October 2007, text disponibil aici: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200607/cmselect/cmfaff/uc166-iv/uc16602.htm> accesat 10.06.09

4 White Paper, „The Reform Treaty. The British Approach to the European Union Intergovernmental Conference”, Foreign & Commonwealth Office, July, 2007, 6-7

5 Intenția principală a executivului britanic a fost să-și protejeze legislația proprie în domeniul social, vezi: Sebastian Kurpas, „The Treaty of Lisbon: How much Constitution is Left? An Overview of the Main Changes”, *CEPS Policy Brief*, 147 (2007): 8-9

considerând că acest tratat nu mai prezintă implicații constituționale pentru Marea Britanie, în timp ce pentru conservatori acesta reprezenta o constituție europeană mascată sub alt nume. Tratatul de la Lisabona avea să fie aprobat de Camera Comunelor prin votul din 11 martie 2008 (346 pentru, 206 împotriva și 81 de abțineri)¹.

Deși existau premise ca votul din Camera Lorzilor să reconfirme încă o dată euroscepticismul britanicilor, surpriza a venit și de această dată din exterior. Irlanda, singurul stat care a organizat un referendum, avea să respingă Tratatul de la Lisabona prin votul popular negativ din 12 iunie 2008 (53,4% împotriva, 46,6% pentru). Din nou, după experiența eșuată a referendumurilor din Franța și Olanda asupra Constituției Europene, electoratul european arunca viitorul constituțional al Uniunii Europene în incertitudine.

Condiția *sine qua non* pentru ca Tratatul de la Lisabona să intre în vigoare este ca acesta să fie ratificat de toate statele membre. În urma votului negativ din Irlanda acest deziderat a devenit o imposibilitate. Cu toate acestea, instituțiile europene s-au pronunțat pentru continuarea procesului de ratificare până la alegerile europarlamentare din 2009, considerând că refuzul irlandez nu poate fi apreciat ca fiind și refuzul celorlalte state, guvernul irlandez având în continuare datoria de a realiza ratificarea după ce a semnat tratatul². Această poziție este în flagrantă contradicție cu cea ocupată de către instituțiile UE în urma eșecurilor referendare din 2005, când procesul de ratificare avea să fie abandonat definitiv.

Acest standard dublu cu care a operat Uniunea Europeană în cazul celor două eșecuri de ratificare din 2005 și 2008 avea să fie observabil și în poziția executivului britanic față de continuarea procesului de ratificare. Deși numeroase voci au declarat Tratatul de la Lisabona un subiect încheiat, executivul britanic a surprins prin decizia de a continua procesul de ratificare aflat în curs, modificându-și astfel cu 180 de grade poziția față de cea ocupată în 2005, când trecuse pe linie moartă ratificarea după voturile negative date de către francezi și olandezi Constituției Europene.

Preluând discursul instituțiilor europene, executivul britanic și-a atras criticile unei părți semnificative a opoziției politice și a mass-media, îngrijorate că votul popular irlandez nu avea să fie respectat iar un al doilea referendum avea să fie forțat³. Cu toate acestea, Marea Britanie avea să finalizeze procedurile de ratificare ale Tratatului de la Lisabona pe 16 iulie 2008. Interesant de remarcat este faptul că votul din Camera Lorzilor, unde laburiștii dețin o pondere mai mică decât conservatorii, a fost net în favoarea ratificării tratatului și împotriva organizării unui referendum. Acest rezultat s-a datorat în mare parte aportului liberal-democraților care au susținut procesul de ratificare, considerând că o eventuală ratificare va crea o imagine pozitivă a Marii Britanii și îi va reface acesteia credibilitatea și autoritatea morală în cadrul Uniunii Europene⁴.

1 Vezi articolul lui Alia Papageorgiu, „The Lisbon Treaty, The UK, and the vote”, *New Europe*, 5 mai 2008,

2 Dezbaterile plenare din Parlamentul European asupra pregătirii Consiliului European după eșecul referendumului din Irlanda, 18 iunie 2008, text disponibil aici: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20080618+ITEMS+DOC+XML+Vo//EN> accesat 14.07.09

3 Un articol în această direcție a apărut în ziarul *The Times* la două zile după referendumul din Irlanda, vezi: Bronwen Maddox, „Irish Referendum: EU is coping without a constitution, so why bother?”, 14 iunie 2008, text disponibil aici: <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/ireland/article4133458.ece> accesat 14.07.09

4 Vezi spre exemplu discursul europarlamentarului liberal-democrat Andrew Duff în cadrul Dezbaterii plenare din Parlamentul European asupra pregătirii Consiliului European după eșecul referendumului din Irlanda, 18 iunie 2008, text disponibil aici: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20080618+ITEMS+DOC+XML+Vo//EN> accesat 14.06.09

În lumina acestor motivații, ratificarea britanică a Tratatului de la Lisabona poate fi interpretată ca rezultat al unui calcul precis și pragmatic al statului britanic, acesta beneficiind de o conjunctură favorabilă. Ratificarea britanică a fost realizată după eșecul referendumului irlandez, într-un moment în care miza concretă a acesteia era practic zero. Imposibilitatea intrării în vigoare a tratatului în lipsa unanimității a oferit Marii Britanii posibilitatea de a înfăptui un act simbolic, de natură să diminueze percepția negativă asupra relației pe care Marea Britanie o are cu Uniunea Europeană, în special în ceea ce privește proiectele de reformă și aprofundare a integrării europene.

Pragmatismul în abordarea dezbaterilor și proiectelor europene, schimbarea repetată a strategiilor și alianțelor pentru a-și maximiza propriile interese naționale în funcție de oportunitățile ivite, au diminuat credibilitatea Marii Britanii pe plan european ca partener fezabil și coerent de cooperare pentru înfăptuirea unui proiect european durabil¹. Proiectul constituțional european nu face excepție aici, Marea Britanie fiind cel mai reticent membru în acceptarea compromisurilor pe teme europene din cadrul lucrărilor Convenției privind viitorul Europei și a Conferințelor Interguvernamentale, și o permanentă frână în calea unei accentuări a integrării prin introducerea unor repetate *opt-outs* în domenii cheie (spațiul Schengen, mone-dă unică, imigrație, Justiție și Afaceri Interne etc.).

Ambivalența Marii Britanii este sesizabilă și după realizarea ratificării în dezbaterile asupra scenariilor posibile pentru intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona². Deși a ratificat tratatul de la Lisabona, executivul britanic nu este convins că reforma instituțională a Uniunii Europene este esențială, opinând că aderarea a noi state și susținerea alegerilor europarlamentare sunt posibile și sub actuala configurație³. În același timp, disponibilitatea din ce în ce mai scăzută a statelor membre pentru o nouă perioadă de reflecție este în avantajul Marii Britanii, executivul manifestându-și în repetate rânduri dorința de a orienta agenda Uniunii Europene în direcția realizării reformei economice și combaterii terorismului și a modificărilor climatice⁴.

În prezent, incertitudinea ce planează asupra viitorului constituțional al Uniunii Europene este în avantajul Marii Britanii, capabilă să exploateze beneficiile apartenenței la Uniunea Europeană, dar menținându-și în același timp veto-ul în domeniile sensibile. Ignoranța electoratului european și incapacitatea instituțiilor europene de a comunica eficient cu cetățenii săi, sunt azi principala frână în calea proiectului de constituționalizare european, dar în același timp, aliați de nădejde ai interguvernamentalismului britanic.

1 Vezi în acest sens: Julie Smith, „How to Loose Friends and Influence – the UK and the New Member States”, *Federal Trust*, 19 (2006): 3-4

2 Pentru o analiză detaliată a acestor dezbateri vezi: Vaughne Miller, „The Treaty of Lisbon: an Uncertain Future”, *House of Commons Library* 08/66 (2008): 50-58.

3 Miller, „The Treaty”, 46.

4 Vezi discursul ministrului de externe britanic David Miliband din Camera Comunelor: *HC Debate*, 16 iunie, 2008, c708.

Confiscarea lui Dumnezeu și mecanismul inevitabilității istorice

o comparație între mitologia legionară și cea a comunismului românesc (II)¹

■ EMANUEL COPILAȘ

The first part of this article was based upon the myths of the Legionnaire Movement and the religious elements contained by Marxism. Here, the analysis will be focused on the imaginary of Romanian communism and its successive metamorphoses, in direct continuity with the ideological incentives of the Soviet Union, in the first phase, and highly nationalistic in the second. Further, the manipulation techniques of both political extremes will be compared, revealing consistent similarities, but also certain differences. The last section will be dedicated to the maculation between the public and the private sector within totalitarian regimes. This operation enforced totalitarian regimes by creating distrust and permanent fear, also enabling them to efficiently control a society in which intimacy is gradually deconstructed as a potential source of dissidence.

Keywords:

The Iron Guard, Romanian communism, ideology, mythology, manipulation

Elemente de mitologie istorică a comunismului românesc

Miturile comunismului românesc, întocmai ca și miturile generale ale comunismului sunt, majoritatea, influențate direct de teoriile pozitivist-științifice, care și-au avut apogeul în secolele XVIII și XIX și care erau fondate pe rațiune, știință, determinism, mecanism istoric, sau progres.² Majoritatea miturilor care populează vocabularul și imaginarul comunist au fost amintite în prima secțiune a articolului, ca făcând parte și din mitologia legionară: omul nou, revoluția, critica – pe coordonate diferite, dar convergentă teleologic, – burgheziei, antiintelectualismul, anticapitalismul, caracterul colectivist sau ostilitatea vehementă la adresa liberalismului și a democrației. Cultul personalității se remarcă detașat ca o tangență a acelor ideologii.³

¹ Documentarea pentru acest articol se datorează parțial unui grant AMPOSDRU (Investește în oameni! FONDUL SOCIAL EUROPEAN, Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, proiectul „STUDIILE DOCTORALE FACTOR MAJOR DE DEZVOLTARE AL CERCETĂRIILOR SOCIO-ECONOMICE ȘI UMANISTE”), obținut din partea Universității Babeș-Bolyai pe perioada studiilor doctorale. Prima parte a acestui articol a fost publicat în Sfera Politicii, nr. 135.

² Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, (București: Humanitas, 1999), 39-40.

³ De remarcat aici distincția pe care Ken

Teoria marxistă clasică, așa cum a fost ea interpretată de Partidul Comunist Român, nu a avut o pondere socială semnificativă; dacă în prima perioadă a comunismului românesc, cel puțin elita politică erau convinse în mare măsură de justetea argumentativă a marxismului sau a marxism-leninismului, în „epoca” Ceaușescu, încrederea în comunism și în profilaxia economico-socială pe care acesta o anunța deja de decenii scade vertiginos, atât elita, cât și societatea resimțind acut falimentul proiectului comunist. Are loc o distanțare progresivă a societății de sfera politică, care va conduce în final la Revoluția din 1989. În încercarea de a-și recâștiga legitimitatea, PCR va recurge la retorici naționaliste și la falsificarea istoriei. Pe urmele istoricului Lucian Boia, observ că manipularea sentimentelor sociale prin intermediul istoriei falsificate în laboratoarele comuniste a afectat enorm și încă mai afectează mentalul românesc. După cum voi încerca să demonstrez în continuare, naționalizarea comunismului, deși a părut o reconciliere firească a noului regim cu trecutul istoric, a însemnat în principal hiperbolizarea importanței unor figuri din trecut pentru a compensa orgoliile rănite și insuccesele unui prezent mizer și dezolant.

Registrul mitico-istoric al comunismului românesc poate fi dihotomizat astfel în două mari etape: etapa internaționalistă (sau prosovietică), și etapa naționalistă (antisovietică).¹

Etapă Internaționalistă

Miturile comunismului românesc din prima fază a existenței sale au exagerat aportul la „etnogeneza” română a populațiilor cu care strămoșii noștri au intrat în contact, proiectând totodată concepte marxiste ca „lupta de clasă” sau „materialism” asupra întregii istorii a românilor și a formării lor.

Mihail Roller, istoricul oficial al PMR în deceniul cuprins între 1948 și 1958, reinterpretează societatea dacă și statul dac ca fiind fondate pe sclavagism, cel puțin în ultimele secole dinaintea erei noastre, în special perioadele lui Burebista sau a lui Decebal. După cucerirea romană, dacii devin marea masă a asupriților, în disonanță cu opresorii romani, proiectați simpatetic în vecinătatea actualilor „imperialiști occidentali.”² Cu timpul însă, dacii și romanii rămân un episod îndepărtat din lunga istorie română. Slavii și bunele legături ale acestora cu daco-romanii ies în evidență acum în istoriografia oficială.

În ceea ce privește problema continuității daco-romanilor, respectiv românilor, pe teritoriul carpato-danubiano-pontic, în faza internaționalistă a comunismului românesc erau acceptate două teze: cea autohtonistă și cea imigraționistă. Conform tezei imigraționiste, românii apăruseră ca popor și pe teritoriul actual al țării, dar imigraseră aici și din întreaga peninsulă balcanică sub protectoratul populațiilor slave.

Jowitt o operează între organizațiile de tip comunist și cele fasciste în privința cultului liderului; acesta nu ar fi autentic, după părerea autorului, decât în cazul mișcărilor fasciste. În ceea ce privește comunismul, cel puțin în varianta sa inițială, leninistă, cultul personalității era substituit de „charisma impersonală” a partidului. Aici, partidul (în cadrul căruia, desigur, Lenin reprezenta principalul pol și liant charismatico-ideologic) este adevăratul erou popular, nu conducătorul acestuia, cum se întâmplă în cazul grupărilor fasciste. Pentru o aprofundare a mai sus amintitei distincții, a se consulta primul capitol („The leninist phenomenon”, pp. 1-50) din *New world disorder. The leninist extinction*, (Los Angeles: University of California Press, 1992). Ceea ce vrea Jowitt să sublinieze este faptul că în cazul extremei stângi, ideologia în sine are o pondere și o capacitate mobilizatoare mai are decât în cazul extremei drepte, articulată în principal de forța și personalitatea liderului.

1 Tipologia este împrumutată din Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, (București: Humanitas, 1997).

2 Boia, *Istorie*, 162.

Teza imigraționistă va fi vehement combătută în faza naționalistă a comunismului românesc, când teza autohtonistă, conform căreia „etnogeneza” românească a avut loc exclusiv în spațiul carpato-danubiano-pontic devine singura teză acceptată. De asemenea, continuitatea națională românilor de-a lungul istoriei nu prezenta nici ea o importanță deosebită în prima fază a comunismului românesc. Figurile istorice cele mai importante sunt acum Gheorghe Doja, Tudor Vladimirescu sau Horia, Cloșca și Crișan. Componenta națională a mișcărilor de revoltă socială pe care aceștia le-au condus va fi estompată, în paralel cu evidențierea puternicului caracter antifederal al acestora. Dar personajul cel mai mitologizat în prima fază a comunismului a fost nimeni altul decât istoricul Nicolae Bălcescu, unul din numele de referință ale Revoluției din 1848; acesta a devenit în scurt timp reperul istoriografiei comuniste: romane, piese de teatru, busturi, licee, până și bancnota de 100 lei, toate purtau numele marelui revoluționar, a cărui glorie postumă este „confiscată” și amplificată pentru a fi pusă în slujba ideologiei comuniste. „Bălcescu devine eroul, fără voia lui, a unei manipulări de proporții. L-au ajutat, în această echivocă ascensiune, intransigența sa romantic revoluționară, consecvența cu care a urmărit emanciparea și împroprietărirea țăranilor (chiar dacă idealul său, al unei societăți de mici producători, nu era exact idealul comunist de societate! – corespundea însă demagogiei comuniste antiboierăști și proțărănești), și cu deosebire faptul că a murit tânăr, fără să ajungă ministru sau prim ministru într-un guvern inevitabil «burghezo-moșieresc», așa cum s-a întâmplat cu confrăii săi de revoluție.”¹

Gheorghe Gheorghiu Dej, conducătorul României între 1948-1965, își face la rândul său apariția în forță pe pedestalul istoriei române din prima jumătate a secolului XX. Revolta „ceferiștilor” de la atelierele Grivița din 1933, la care Dej a participat, dar în postura de simplu muncitor, este adusă în prim plan, Gheorghe Gheorghiu Dej devenind protagonistul principal al aceluia eveniment, care se transformă într-o revoltă muncitorească de proporții împotriva monarhiei opresive și a burghezo-moșierimii exploatare.² În continuare, momentul 23 august 1944 are la rândul său o pondere deosebit de mare în istoriografia comunistă din faza internaționalistă, echivalând cu eliberarea țării de către Armata Roșie a lui Stalin de sub dominația fascistă.

În această perioadă are de asemenea loc cristalizarea mitului ilegalistului, a cărui constantă persecuție în cadrul regimurilor „burghezo-moșierești” îi conferă un titlu de glorie și o confirmare a justității cauzei pentru care luptă. „Prin obârșia lor, prin noblețea idealurilor și prin eroismul dovedit, ilegalității justifică revoluția proletară și legitimează noul regim; pe de altă parte însă, sunt suficient de mărunți pentru a nu atenta la poziția liderului.”³

Se poate observa că miturile caracteristice etapei prosovietice a comunismului românesc sunt circumscrise încercării de a canaliza istoria națională pe făgașul marxismului clasic, internaționalist; deriva naționalistă a comunismului românesc va aduce cu sine o nouă reinterpretare a istoriei, accentul punându-se acum pe unitatea și continuitatea românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic, pe amplificarea xenofobiei și responsabilizarea „străinilor” pentru eșecurile regimului, dar și pe eroi care au luptat împotriva „cotropitorilor” și care au încercat, în imaginarul și istoriografia comunistă, să unifice teritoriile românești cu orice preț (Burebista, Decebal, Mihai Viteazul, etc.)

¹ Boia, *Istorie*, 330-331.

² Pentru mai multe informații despre acest eveniment și despre deturnarea sa de către Dej pentru a-și spori legitimitatea în cadrul Partidului Comunist din România, aflat pe atunci în ilegalitate, vezi Stelian Tănase, „Dej, omul resentimentului”, www.itcnet.ro/history/archive/mizoo2/current1/mi18.htm, accesat în data de 20. 05. 2008.

³ Boia, *Istorie*, 334.

Eta Naționalistă

După 1970, sentimentele naționaliste se amplifică în statele Tratatului de la Varșovia, fiind încurajate frecvent chiar de către elitele politice; perimarea și scăderea credibilității paradigmei ideologice, coroborată cu ineficiența dureros de evidentă a modelelor economice impuse de la centru au impulsionat conducerile acestor state să încerce să-și legitimeze pozițiile pe coordonate naționale. În România, naționalismul a apărut în acest context ca un mult așteptat liant între societate și regim, capabil de a realiza coeziunea internă și de a distra atenția populației de la criza economico-socială pe care regimul putea astfel să o justifice fără a se compromite prea mult, învinovățind comploturi și „agenturi străine” pentru propriile eșecuri. De menționat că național-comunismul românesc s-a opus ocazional chiar și Uniunii Sovietice, exultând valorile independenței naționale și speculând antirusismul latent al populației.

S-a vorbit deseori în România postcomunistă de „rezistența prin cultură” a intelectualilor, dar nu s-a menționat suficient faptul că această cultură a fost vizată predilect de ideologia comunistă, care „a integrat în sistemul său de valori o bună parte, chiar cea mai mare parte, a moștenirii naționale”.¹ În acest fel, nu numai marea masă a populației a fost manipulată, ci și un important segment al „intelighenției” românești; euforia produsă de condamnarea publică a lui Ceaușescu a intervenției sovietice în Praga anului 1968 a convins milioane de oameni de judiciozitatea și onestitatea regimului, permițându-i de asemenea primului secretar general să își amelioreze considerabil capitalul politic.

Pentru a consolida noua direcție naționalistă, Partidul Comunist Român a inițiat un vast proiect de politizare a culturii și a istoriei ultimelor secole. În acest fel, au fost angrenați în susținerea postumă a comunismului o întreagă pleiadă de somități ale culturii românești pre-comuniste. Până și Nicolae Iorga, adversar declarat al comunismului, cunoaște un major reviriment publicistic, datorită componentei pronunțat naționaliste a operelor sale. Operele unor importanți oameni de cultură erau reeditate în „ediții critice”, suprimându-se pasajele incomode ideologic, cum ar fi cele care condamnau totalitarismul de orice factură, cele care susțineau primatul libertății individuale, cele care susțineau dezvoltarea unei economii bazate pe mici proprietari etc.

Afirmarea naționalismului de factură comunistă aduce cu sine o nouă rescriere a istoriei românilor. Deși a părut o firească recuperare a deontologiei istorice, naționalismul de factură comunistă a fost în primul rând manipulativ. S-a început timid cu o semireabilitare a regimului antonescian, condamnat cu virulență în prima fază a comunismului românesc, după care s-a ajuns la aventura tragicomică a conceptului de protocronism, conform căruia o mare parte din cele mai valoroase produse culturale, științifice și tehnologice aveau autori români. Evenimente importante ale trecutului românesc sunt reinterpretate acum în conformitate cu noua direcție ideologică. În acest context, „revoluția lui Horea (1784)” a revenit în postura de precursor a Revoluției franceze. O anterioritate de cinci ani neînsemnând însă prea mult, spre sfârșitul domniei lui Ceaușescu, răscoala de la Bobâlna s-a metamorfozat la rândul ei în revoluție, cu girul însuși al dictatorului. (...) Potrivit unei logici similare, s-a putut trage concluzia că tot românii inventaseră națiunea modernă și statul național, fapt demonstrat prin unirea lui Mihai, și chiar prin multiplele manifestări de unitate românească anterioare anului 1600, într-o vreme când nimeni în Europa nu se gândea să taie granițele după criterii etnice.”²

Unirea, în 1600, a Țării Românești, Transilvaniei și a Moldovei, deși efemeră ca durată și reală importanță politică, a exercitat, de-a lungul secolelor, un deosebit

1 Boia, *Istorie*, 123.

2 Boia, *Istorie*, 131.

impact asupra imaginarului românesc, în special asupra elitelor culturale și politice. Comunismul românesc a preluat acest impact, adăugându-i însă noi valențe. Mihai Viteazul devine catalizatorul sentimentelor de emancipare națională care animau de secole cele trei provincii; chiar dacă Unirea sa, ca și în cazul lui Burebista, nu i-a supraviețuit și nu a fost motivată în principal de dorința de a da formă politică unei identități românești comune, vag definită și resimțită la nivel social, ci de a-și consolida poziția, prin campanii de cucerire, în fața imperiului Otoman, – conform noii direcții ideologice, momentul 1600 a fost intens anticipat și mai ales valorizat de memoria colectivă până la Unirea din 1859 și crearea României Mari din 1918.

Pe filonul acestei reorientări naționaliste dirijate ideologic, ponderea populațiilor considerate alogene la procesul de „formare” a poporului român scade treptat; astfel, chiar și romanii își pierd rolul privilegiat în „etnogeneza” românească, fiind de acum un factor aflat mult sub daci ca importanță în acest proces și contribuind la „etnogeneza” românilor numai prin caracterul preponderent latin al limbii. De asemenea, slavii vor întâlni în secolele IX-X pe teritoriul actualelor provincii românești un popor proto-român care vorbea deja proto-româna, deci un popor cristalizat deja din punct de vedere etnic, la „formarea” căruia nu mai aveau cu ce să contribuie...

Inflexiunile naționaliste pe care le-a suferit comunismul românesc, împreună cu noua orientare (formal) antisovietică a acestuia s-au concretizat în beneficii politice deloc neglijabile pentru Nicolae Ceaușescu și camarila acestuia.¹ Prin resorbția naționalismului în textura ideologică a regimului Ceaușescu au fost atrași nostalgici ai dreptei interbelice împreună cu un important segment al proletariatului, segment care va cunoaște mai întâi o fază ascendentă a aderenței la comunism, urmând ca ulterior, în penuria economică a anilor '80, simpatia pentru regim să scadă treptat, culminând cu creări de sindicate și greve muncitorești.

1980 este un an important pentru registrul mitologic al comunismului românesc, deoarece are loc sărbătorirea a 2050 de ani de când regele dac Burebista a înfăptuit primul „stat național unitar dac”. Pentru Lucian Boia, sintagma este aberantă din mai multe puncte de vedere: în primul rând, Burebista a fost un rege care a unificat teritorii și populații care aveau un vag sentiment de identitate comună prin agresive campanii de cucerire, înglobându-le într-o fragilă formațiune politică ce nu i-a supraviețuit; în al doilea rând, nu se cunoaște cu exactitate anul încheierii campaniilor de cucerire ale regelui dac, și, în al treilea rând, folosirea termenului națiune este total improprie din punct de vedere conceptual pentru secolul I înaintea erei noastre.

Panteonul eroilor național-comunismului avea să fie însă progresiv umbrat de hiperbolizarea figurii secretarului general Nicolae Ceaușescu. Tot mai multe evenimente cu caracter „antifascist” din perioada interbelică ajung să-i fie atribuite, concomitent cu minimalizarea rolului lui Gheorghiu Dej și reabilitarea unor oponenți ai acestuia, dintre care ar fi de amintit Ștefan Foriș, unul dintre primii lideri ai PCR, și Lucrețiu Pătrășcanu, unul dintre puținii lideri comuniști români care absolvise învățământul superior.

În concluzie, comunismul de factură națională a reprezentat o tehnică de manipulare socială, bazată pe interpretarea denaturată a trecutului pentru a conferi legitimitate unui prezent tot mai puțin dispus să accepte politicile economice și sociale defectuoase pe care regimul încerca să le implementeze. Lavinia Betea identi-

¹ Dizidența lui Ceaușescu nu s-a manifestat niciodată concret în plan economic sau politic, fiind prezentă doar la nivelul retoricii oficiale a PCR. Această ipoteză este confirmată de faptul că România ceușistă nu a experimentat nici un moment de genul Budapesta 1956 sau Praga 1968, state în care dizidența a fost reală și amenințătoare pentru coeziunea blocului sovietic și prestigiul URSS. În plus, Vlad Georgescu afirmă că România anilor '80 era dependentă economic de URSS.

fică patru faze ale acestui proces de contrafacere a istoriei¹: perioada puternicei civilizații dacice, însemnată forță economică, politică și culturală în zonă, care a rezistat eroic cuceririi romane; perioada provinciilor medievale românești, care, animate de conștiința unei identități comune pe care încercau să o concretizeze politic, se aliau deseori în războaiele împotriva Porții Otomane; momentul războiului de independență (1877) și cel al Unirii de la 1918, „prezentate ca momente ce încununează, în spațiul românesc, aspirațiile claselor exploatate din epocile anterioare.”², și, în sfârșit, „revoluția națională antifascistă și antiimperialistă”, care a avut loc în 23 august 1944, când România a ieșit din alianța pe care o avea cu puterile Axei pentru a lupta de partea URSS.

Dimensiuni și tehnici manipulative ale celor două extreme politice românești

În paginile ce urmează voi încerca să conturez o imagine cât mai viabilă a conceptului de manipulare și a modului în care acesta s-a manifestat în ideologia legionară, respectiv comunistă, nivelându-le diferențele și omogenizându-le într-un tot unitar, antidemocrația, colectivismul, anticapitalismul și antiindividualismul alcătuind liantul acestui tot. Manipularile legionare și comuniste au fost în primul rând politice, deși au utilizat o gamă întreagă de tehnici și procedee care exced registrul politic. O formă mai complexă a manipulării poate fi considerată dezinformarea. „Dezinformarea este o manipulare a opiniei publice, în scopuri politice, folosind informații tratate cu mijloace deturnate”.³ Scopul imediat al dezinformării este crearea unei stări psihice în care publicul să reacționeze pavlovian la anumiți „termeni cheie” inserați mediatic în societate, stare pe care manipulatorii o vor valorifica ulterior din punct de vedere politic.

Deși miturile pe care le creează și din care se inspiră diferă, metodele manipulative și scopurile politice ale legionarilor și comuniștilor coincid. Limba de lemn⁴, propaganda, cultul personalității și exploatarea politică a nemulțumirilor sociale s-ar număra printre aceste metode manipulative comune.

Legionarism și manipulare politică

În cazul mișcării legionare, limba de lemn nu a ajuns să dețină rolul instituționalizat pe care l-a avut în comunism. Practic, discursurile și cărțile lui Codreanu nu au avut timp să se metamorfozeze într-o limbă de lemn în sensul plenipotențiar al termenului, dar au format totuși o structură similară acesteia, în care principalele repere erau cuvintele comunism, evrei, credință, jertfă, mântuirea neamului. Pentru

1 Lavinia Betea, *Psihologie Politică*, (Iași: Polirom, 2001), 158-159.

2 Betea, *Psihologie*, 159. În lucrarea *Sociologia populismului*, Guy Hermet constată că fasciștii și naziștii „au adâncit (...) sentimentul de umilință în rândul adeptilor lor, acest sentiment bazându-se pe (...) pe constatarea că (...) personalul regimuri(lor) constituționale (...) nu rezervase nici un loc reprezentanților claselor modeste.”

(București: Artemis, 2007, 349), exact tehnica prin care și comunismul și-a obținut în mare măsură atractivitatea socială.

3 Vladimir Volkoff, *Tratat de dezinformare*, (București: Antet, 2000), 25.

4 Limba de lemn poate fi considerată un mijloc de producție culturală în regimurile totalitare, o modalitate de transfer a unei forme simplificate a ideologiei către opinia publică, cu scopul de a forma reflexe și atitudini sociale, concomitent cu încercarea de alterare deliberată a discernământului individual. „În intenția partidului de a transforma conștiințe, controlul asupra limbii era una dintre primele și însemnatele cerințe (...). Aceasta deoarece opiniile noastre politice sunt dependente de aspectele specifice ale limbii pe care o vorbim.” Betea, *Psihologie*, 192.

a circumscrie sintagma „limbă de lemn” într-un cadru comprehensiv cât mai complex, Françoise Thom oferă o serie de caracteristici exterioare ale acesteia. În primul rând, „patosul”, apoi „agresivitatea extremă a tonului”, sau „reprezentarea alegorică a dușmanului”¹. Unul dintre cele mai vizibile aspecte ale limbii de lemn constă în faptul că „relevarea adevărului este însoțită de o explozie de patos care suspendă judecata, și adeziunea pare obligatorie.”²

Consider manipularea morală, manipularea religioasă și manipularea imagologică principalele tipuri de manipulare politică utilizate de Legiunea Arhanghelului Mihail.

Consistența primului registru manipulativ este dată de faptul că legionarii se considerau singura forță spirituală și politică aptă de a combate „politicianismul” care cuprinsese România. Mișcarea opera practic o „confiscare” a moralității, subsumată exclusiv ambițiilor politice și imaginii sale. Membrii Legiunii „Arhanghelul Mihail” erau singurii martiri pe care îi putea avea noua Românie, iar sfinții și eroii din trecut construiau gradual necesitatea apariției acestei mișcări de purificare morală a poporului român.

Manipularea de tip religios este fundamentată pe pretinsa esență creștină a mișcării, însăși arhanghelul Mihail și implicit Dumnezeu acordându-și girul spiritual Legiunii. Aici intervine o importantă deturnare a sensului creștinismului, înfăptuită prin concilierea (neconvingătoare) a aporiei creștinism-crimă, urmată de acapararea și instrumentalizarea politică progresivă a doctrinei creștine. Tendențios, s-a urmărit inocularea ideii că un bun creștin nu poate fi decât legionar, credincioșii care nu au aderat încă la mișcare fiind influențați de puterea corupătoare a banului evreiesc sau burghez, sau pur și simplu neavând dorința sfântă de a salva și țara de „politicianism” și paralizia morală de care s-a lăsat cuprinsă.

Antisemitismul legionar, fundamentat pe coordonate religioase, dar și economice, își găsește de asemenea corespondențe, ce-i drept, nu la fel de intense, în național-comunismul românesc. Nici mai mult nici mai puțin, legionarismul se dorea a fi, pornind de la creștinism, o nouă religie: „Confiscarea creștinismului era gândită tocmai pentru a legitima noua religie: printr-o manevră subterană, mutantă, creștinismul era subsumat strict legionarismului, chiar dacă, prin aceasta, el devenea altceva decât creștinismul canonic. De aceea, evreii erau adesea acuzați nu ca primii răstignitori ai lui Hristos, cât mai ales ca răstignitorii pentru a doua oară a lui Hristos, întrupat în nația română pură, Mișcarea Legionară ori chiar în Corneliu Zelea Codreanu.”³

Imagina pe care o afixau legionarii în taberele de muncă (sobri, disciplinați, integri, credincioși), și faptul că activitățile care se desfășurau în aceste tabere erau prezentate ca suplinind activitățile pe care guvernul ar fi trebuit să le inițieze, contribuie din plin la popularitatea Gărzii. Se dorea un Bine imediat, iar legionarii păreau singurii care „fac și tac”, singurii dispuși să ajute efectiv la construirea acestei stări de fapt. Violențele și asasinatele politice constituie o altă oportunitate mediatică pentru Gardă; legionarii nu comiteau crime, ei pedepseau în numele poporului și al lui Dumnezeu; de asemenea, comportamentul acestora la procese, sau chiar în fața tribunalelor de execuție, crea o impresie puternică. Astfel, după asasinarea în decembrie 1933 a primului ministru I.G.Duca, „nicadorii” (Nicolae Constantinescu, Constantin Caranica și Doru Belimace)⁴ au aruncat pistoalele și au așteptat într-o serenitate deplină sosirea autorităților, postură care ar fi trebuit să ofere o justifica-

1 Françoise Thom, *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi, (București: Humanitas, 2005), 160-161.

2 Thom, *Limba*, 161.

3 Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, (București: Humanitas, 2003), 61.

4 Abrevierea „nicador” se obține din prima silabă a primului prenume, prima silabă a celui de al doilea nume și ultimul prenume.

re aproape metafizică gestului comis. Mai mult, în timpul execuțiilor din 1939, declanșate de crimele legionare care au avut ca resort lichidarea lui Codreanu din noiembrie 1938 – , unii legionari, „dacă împușcăturile care îi loveau nu-i răneau de moarte (...) strigau: «Nu sunt mort, mai trageți odată!»”¹

Comunism și manipulare politică

Din multitudinea de elemente ale manipulării de tip comunist, patru par a fi cele mai importante: rescrierea istoriei, procesele politice (în special în URSS), limba de lemn și cultul personalității, care, după cum am mai amintit, a avut de asemenea o pondere foarte mare și în imaginarul Gărzii de Fier.

Efectul rescrierii istoriei nu a fost imediat. Prima generație care a fost confruntată cu istorie fabricată în laboratorul comunist a fost probabil și cea mai imună la aceasta. Cu timpul însă, rezistența tinerelor generații la „contaminarea” cu istorie falsificată a scăzut treptat, iar miturile revanșarde și angoasele resentimentare, dublate de pretensele conspirații de proporții împotriva României, inoculate prin această istorie, au început să fie treptat asimilate. Vina pentru propriile eșecuri venea din exterior, dar efectele propriilor reușite (în mare parte hiperbolizate sau inventate) asigurau stabilitatea întregii Europe. În astfel de climat socio-istoric au coabitat generații întregi de români; astăzi, „comunismul rezidual”² continuă să distorsioneze realități și mentalități, pe măsură ce nostalgia vechiului regim, perceput ca fiind mult mai ferm și mai eficient decât democrația – ia amploare.

Procesele politice, menite să discrediteze și să condamne adversarii regimului, au devenit rapid o modalitate de debarasare a liderilor comuniști de proprii tovarăși deveniți incozi. Cele mai aberante procese de acest fel au avut loc în URSS-ul lui Stalin, în 1937 fiind pronunțate zilnic la Moscova câteva mii de pedepse capitale.³ În România, cele mai importante procese politice comuniste i-au implicat pe Lucrețiu Pătrășcanu, Ana Pauker, Vasile Luca sau Teohari Georgescu, primul fiind făcut vinovat de Gheorghiu Dej pentru toate eșecurile pe care Stalin le imputase elitei comuniste române de după 1945 (în principal numărul foarte scăzut de membri și lipsa de aderentă a Partidului Comunist în perioada interbelică), iar ultimii trei au fost înlăturați de Gheorghiu Dej sub pretextul deviaționismului de dreapta⁴, în realitate pen-

1 Paul Guiraud, *Codreanu și Garda de Fier*, traducere de Florin Dumitrescu, (București: Majadahonda, 1998), 50.

2 Betea, *Psihologie*, 245.

3 Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, (Iași: Polirom).

4 La sfârșitul anilor '40, în PMR intraseră foarte mulți membri noi, situație obișnuită în cazul schimbărilor de guvernare. În primii ani de după încheierea celui de al Doilea Război Mondial, conducerea de facto a regimului comunist român a fost asigurată de Ana Pauker și de acoliții acesteia, toți bucurându-se în mare măsură de protecția Moscovei. Căpătând o importanță tot mai pronunțată în ierarhia PMR, Gheorghiu-Dej, sub pretextul că în acea perioadă intraseră în partid foarte multe „elemente dușmănoase” ostile ideologiei și liniilor directe de acțiune ale partidului, o înlătură pe Ana Pauker cu sprijinul lui Stalin. Nu se știe indubitabil care au fost motivele preferinței lui Stalin pentru Dej, în defavoarea Anei Pauker, dar este posibil ca dictatorului sovietic, influențat probabil de remanente mentale tradițional-religioase din perioada tinereții sale, să i se fi părut înșelător conducerea unui partid comunist și a unei întregi țări de către o femeie. Mai mult, Adrian Cioroianu opinează că fiind totodată evreică și intelectuală, Ana Pauker nu s-ar fi încadrat corespunzător în peisajul tradiționalismului autohton sau în parametrii educaționali a mării majorități a colegilor săi de partid, riscând astfel să periclitaze stabilitatea regimului comunist, încă fragil, instaurat la București. *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, (București: Curtea Veche, 2005), 172-174. Vezi de asemenea și Michael Shafir *Romania. Politics, Economics and Society. Political stagnation and simulated change*, (London: Frances Pinter, 1985), 45-46.

tru a consolidarea monopolului puterii politice în mâinile acestuia. În perioada ceaușistă procesele politice au încetat, deoarece s-a observat compromiterea, prin intermediul acestora, a imaginii partidului.

Limba de lemn a fost un instrument propagandistic pe care comunismul l-a inventat și l-a perfecționat prin folosire permanentă. „Știut fiind de către experții propagandei politice că limitările experienței lingvistice și culturale ale unei anumite persoane îi pot restrânge acesteia accesul la anumite idei sau distorsiona aprecierea unor realități, discursul politic a vizat, înainte de toate, adoptarea unui anumit comportament sau declanșarea unei acțiuni în rândul auditoriului.”¹

Astfel, scopul limbii de lemn nu este transmiterea unui mesaj, ci crearea unei anumite stări. Finalitatea revoluției comuniste era o societate mondială fără clase, monoglotă; pe cale de consecință, utilitatea limbii de lemn în regimurile comuniste este mai mult decât evidentă.² Aceasta, pe lângă faptul că nu exprima și nu descria nimic nou, avea rolul de a reduce accesul la idei, practic de a abrutiza cognitiv societatea, întocmai opusul unei autentice limbi. Ținând cont de acest lucru, limba de lemn are o denumire improprie, deoarece produce un efect social fundamental opus unei autentice limbi. „Ea este însă imperios necesară Partidului Comunist pentru întreținerea ficțiunii ideologice. Totodată, ea permite recrutarea, fără teama de a greși, a conducătorilor și activiștilor obștești. Și, nu în ultimul rând, oferă cetățenilor posibilitatea de a se exprima prin discursuri publice – fără pericole pentru putere – în cadrul simulacrului numit «democrație socialistă.»”³

Particularitățile limbii de lemn sunt și ele interesante; astfel, nu există un emițător, nici un destinatar concret, partidul adresându-se practic poporului, în conformitate cu orientarea antiindividualistă a comunismului. Nu există alt referent pentru limba de lemn decât ea însăși, aceasta nefăcând nici o trimitere concretă și întreținând deliberat ambiguitatea în jurul subiectului pe care (aparent) îl dezvoltă; pe lângă acestea, se observă formulele rituale care stau la baza limbii de lemn, presărată de simboluri ale unei anumite ordini pe care o produce și al cărei produs este.⁴

Caracteristicile principale ale limbii de lemn sunt: maniheismul (scopul existențial al limbii de lemn era acela de a radicaliza diferențele dintre „lagărul socialist” și cel imperialist), precaritatea vocabularului (jurnaliștii din fosta URSS foloseau aproximativ 1500 de cuvinte, în timp ce vocabularul rus din secolul XIX conținea în jur de 220 000), modul organic de interpretare a societății (aceasta, ca orice organism, trebuie să se dezvolte în anumite etape, având ca finalitate nivelul superior al socialismului), și voluntarismul militant în construcția comunismului (discursul public comunist este suprasaturat de verbe cu substrat politic: a dezvolta, a facilita, a accelera, a orienta, a stimula, a construi, etc). În limba de lemn, „a gândi are semnificația de a îndepărta fenomenele pentru a ajunge la principii.”⁵ Cât despre limba de lemn din perioada ceaușistă, aceasta a excelat prin lipsa de conținut efectiv, logoree accentuată și sărăcia vocabularului folosit.

Cultul personalității a avut un însemnat rol manipulativ la nivel imagologic. Prin excesul de imagine și de omagii la adresa conducătorului, imaginarul colectiv mental era supus la o sistematică agresiune care se finaliza deseori, așa cum era anticipat, prin acceptarea, finalmente mecanică, a poziției infailibile a liderului.

1 Betea, *Psihologie*, 193.

2 Françoise Thom amintește în *Limba de lemn* un lingvist sovietic, N. I. Marr, care „prevedea momentul în care proletariatul învingător se va elibera și de limba vorbită supusă umiltoarelor constrângeri naturale; în comunism, muncitorii vor abandona limbajul, instrument formal și retrograd moștenit de la obscurantismul trecut, comunicând numai prin contactul gândirii.” Thom, *Limba*, 33.

3 Betea, *Psihologie*, 195.

4 Betea, *Psihologie*, 196-197.

5 Betea, *Psihologie*, 198-199.

Manipularea comunistă a fost superioară celei legionare prin însăși timpul pe care l-a avut la dispoziție pentru a se exercita, însă ambele mișcări au dispus de elemente manipulative cu impact puternic în mentalul colectiv românesc. Apreciez chiar că miturile folosite în manipularea legionară (credință, neam, pedeapsă, muncă jertfă) ar fi mai apropiate de fondul intim al românului simplu, în special a populației rurale decât cele comuniste (proletariat, societate fără clase, suprimarea proprietății individuale, eradicarea credințelor religioase, etc) și că, în alte circumstanțe istorice, manipularea legionară ar fi putut avea un impact considerabil mai ridicat; în altă ordine de idei, deturnarea sensului comunismului prin deriva naționalistă s-a făcut tocmai pentru a contracara insuficiența de legitimitate care afecta regimul și pentru câștigarea aderenței maselor, comunismul recurgând astfel la mituri specifice extremei drepte pentru a se menține la putere. Rezultă deci, pe lângă consistențele intersectări de natură ideologică, și o pronunțată o contiguitate propagandistică între legionarism și comunism.

Public și privat în societatea totalitară

Originile totalitarismului ca termen pot fi situate la începutul anilor '20, când Mussolini introduce noțiunea, folosind-o în scopuri propagandistice.¹ Termenul s-a impus în timpul celui de al doilea război mondial și imediat după acesta, fiind folosit pe scară largă de mass media. Din punct de vedere teoretic, prin această noțiune s-a urmărit „introducerea unui termen generic apicabil regimurilor de stânga și de dreapta, considerate a avea mult mai multe trăsături comune decât putea să o indice tradiționala polarizare ideologică dintre comunism și fascism.”²

De obicei, atât regimurile fasciste, cât și cele comuniste sunt încadrate generic sub umbrela conceptuală a totalitarismului, chiar dacă această tendință este progresiv repudiată în prezent.³

Statul totalitar se impune în detrimentul societății, care devine gradual o anexă a acestuia, până în punctul în care societatea este acaparată exhaustiv de stat. În regimurile totalitare, confuzia creată și întreținută voit între public și privat va fi folosită politic cu scopul de a manipula indivizii și grupurile sociale, creându-le simultan o aparență de securitate – prin discursuri paternaliste și acțiuni populiste menite să ridice coeficientul de încredere în conducător – dar și de teamă – prin permanenta supraveghere sau prin impresia acesteia asupra comportamentului individual, care trebuia orientat înspre coeziune socială, nu spre o mai mare individualizare.

Uniformitatea socială constituie deziratul suprem al statelor totalitare; strategia pe termen lung a acestui proces constă în ocuparea spectrului de activitate a populației cu activități nu neapărat eficiente, cât în măsură de a abate atenția de la adevăratele lipsuri și probleme cu care este confruntată societatea.

Totalitarismul induce o stare schizoidă supușilor săi, pornind de la comportamentul acestora, care are alt mod de manifestare în sfera publică și alt mod de manifestare în particular; în public, comportamentul este condiționat de moravurile ce

1 Pentru o analiză concisă a totalitarismului ca fenomen politic, vezi Thierry Wolton, *Roșu-Brun. Răul secolului*, traducere de Micaela Slavescu, (București: Fundația Academia Civică, 2001), 123-129.

2 David Miller (ed.), *Enciclopedia Blackwell a Gândirii Politice*, traducere de Dragan Stoianovici, (București: Humanitas, 2000), 756.

3 În ultimele decenii, semantica totalitarismului ca matrice conceptuală atât a nazismului, cât și a comunismului, a început să fie tot mai contestată. O explicație de natură economică ar fi următoarea: regimul național-socialist era finanțat consistent de corporații economice independente din punct de vedere politic, ceea ce nu era cazul în URSS, unde economia era aservită integral partidului comunist.

decurg din ideologia oficială, în timp ce în privat, gândirea și comportamentul decurg din necesitatea de reconfigurare permanentă a identității personale în raport cu opresiunea ideologică la care este supusă. Deși indivizii cred că prin acest proces își păstrează intactă conștiința și intimitatea, „în realitate, acest fel de schizofrenie socială folosită ca paradă se întoarce împotriva lor: chiar dacă regimul totalitar face eforturi pentru îndoctrinarea supușilor săi, el se mulțumește în fapt «doar» cu docilitatea lor publică, deoarece îi este de ajuns pentru a se menține neclintit; în același timp el își liniștește supușii dându-le iluzia că, «în sufletul lor», ei rămân puri și demni.”¹

În acest fel este inițiată manipularea psihologică, prin inducerea unor cerințe exacerbate comparativ cu cerințele minime necesare regimului pentru a-și consolida poziția. Pretinzând mai mult, regimul obține practic atât cât îi este suficient pentru menținerea sa în funcție, iar, simultan, indivizii consideră că au reușit și o însemnată victorie morală asupra opresorului.

Un alt efect al totalitarismului este deindividualizarea sau depersonalizarea. Ea se produce prin substituirea voinței individuale cu o așa zisă voință colectivă, mult mai puternică decât cea individuală. Astfel, „considerându-l pe celălalt ca simplu element al unui proiect care-l depășește, ajungem să uităm că este om; dar supunându-ne noi înșine exigențelor sistemului, ne transformăm într-un mecanism. Animal sau mecanism, ieșim în afara condiției umane.”²

Tentația majoră a celui angrenat în mașinăria totalitară este cea a puterii. Modul în care aceasta este corelată cu oprirea indivizilor denotă felul în care „torționarul” o percepe: un mijloc de a-și confirma și consolida încrederea în forțele proprii, demnitatea și un minim de fericire spre care oricine tinde. Dar nu numai suferința, ci și fericirea victimei reprezintă o confirmare a puterii torționarului. Printr-o tehnică de o ipocrizie și de o eficiență remarcabilă, opresorul se poate transforma ocazional și în recompensator al victimelor sale, contribuind la stimularea recunoștinței acestora și la aprofundarea manipulării lor.

Confuzia între public și privat, inițiată și întreținută voit de regimurile totalitare, a folosit din plin acestora pentru a-și exercita abilitățile manipulative asupra societății, inducându-i o stare peremptorie de insecuritate și teamă, tocmai pentru a-i țara capacitatea de discernământ și dorința de schimbare. René Rémond opinează că „în nici un secol înainte de al nostru (XX) n-au existat puteri care să dispună de mijloace atât de silnice și de eficiente pentru a controla toate activitățile cetățenilor lor, până la gândurile cele mai secrete, desființând orice separație între domeniul intervenției publice și sfera vieții private.”³

Pericolul totalitarismului nu va putea fi niciodată totalmente eradicat, deoarece tentația și capacitatea puterii de a corupe pe toți cei care o exercită vor fi în permanență prezente. Miza menținerii democrației rezidă în dezvoltarea spiritului civic și în supravegherea permanentă de către organizațiile societății civile a palierului politic, care trebuie să înțeleagă că nu conduce, ci doar administrează și gestionează temporar bunurile și problemele unei societăți; nu în ultimul rând, examenele de conștiință și atenta supraveghere a tentației despotice, prezente în fiecare dintre noi, reprezintă o altă cerință importantă în vederea evitării derapajelor politice. Pentru că, „o dată instalat regimul totalitar, cea mai mare parte a populației – voi, eu – riscă să devină complice la crimele sale; numai această condiție este de ajuns. Iată una din lecțiile învățate din aceste evenimente tragice: alunecarea în ceea ce credem că este răul se face ușor.”⁴

1 Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere de Traian Nica, (București: Humanitas, 1996), 125.

2 Todorov, *Confruntarea*, 190.

3 René Rémond, *Privire asupra secolului*, traducere de Ion Doru Brana, (București: Nemira, 2008), 47.

4 Todorov, *Confruntarea*, 126.

Concluzii

Pornind de la baza teoretică oferită de acest studiu, putem concluziona că atât legionarismul, cât și comunismul au operat o manipulare prin intermediul miturilor din imaginarul românesc, creându-le sau amplificându-le, pentru a constrânge – printr-o metodă mai subtilă și mai eficientă – societatea să le susțină, sau cel puțin să le accepte propriile proiecte politice.

„Țesutul mitologic face parte din ființa noastră mentală, așa cum țesutul conjunctiv face parte din ființa noastră corporală”.¹ Fiecare generație rescrie istoria în conformitate cu propriile trăiri, aspirații sau valori; acest fapt, fără a conferi neapărat un caracter echivoc evenimentelor din trecut, accentuează doar imposibilitatea unei poziții cu adevărat obiective a cercetătorului, condiționată direct de cultura și de mediul social al cărei produs este. Chiar și așa, imposibilitatea unei obiectivități totale nu scuză deturnările grosolane ale trecutului sau ale unor concepte în scopul instrumentalizării lor politice.

Nașterea totalitarismului în secolul XX poate fi privită și prin prisma confruntării a două tipuri de etică: etica comunitară și etica individualistă. Ultima s-a impus treptat odată cu Reforma religioasă și cu procesul de secularizare, mutând treptat accentul social de pe comunitate pe individ. În această optică, fascismul și comunismul au reprezentat o încercare de restabilire a moralei comunitare, având însă un succes parțial și temporar. „Era individului”, pentru a folosi expresia care dă titlul unei cunoscute cărți a filozofului francez Alain Renaut – pare, cel puțin în prezent, ireversibilă.

Cele două extreme ale politicii românești din secolul XX trebuie în primul rând înțelese, și numai după aceea blamate. Imensa manipulare provenită din legionarism, dar mai ales din comunism, aplicate sistematic mentalului colectiv românesc, au condus la o denaturare a autenticelor raporturi între societate și sfera politică; astfel, o însemnată parte a societății române contemporane încă valorizează stabilitatea cu prețul autoritarismului politic, în detrimentul libertății și a riscurilor economico-sociale inerente acesteia. Nostalgia comunismului este, pentru largi categorii societale, incontestabilă, iar atâta timp cât democrația (care are nevoie de timp și răbdare pentru a deveni cu adevărat funcțională) va continua să fie privită circumspect, ca depozitară a corupției, lașității sau minciunii, România va avea o relație defectuoasă atât cu trecutul, cât și cu prezentul său, deoarece „democrația nu este reflectarea unei ordini divine sau cosmice. Nu posedă nici un adevăr transcendent în exercițiul său; adevărul său fundamental este că nu are un adevăr tocmai pentru a permite diferitelor adevăruri politice să se exprime, să se confrunte, să se înfrunte respectându-se, adică păstrând regula democratică.”²

¹ Edgar Morin, *Gândind Europa*, traducere de Margareta Bratcu, (București: Trei, 2001), 91.

² Morin, *Gândind*, 170.

Piața Universității - loc memorial?

■ VALERIU ANTONOVICI

The research started from the question – how can University Square influence the past – present and, therefore, future? And what is left, at this moment, from that square symbolism?

Keywords:

Square, memorial place, history and memory

Introducere

Piața Universității¹ din București apare în discursul public drept „KM o al democrației”. În această piață cetățenii au dat jos regimul dictatorial comunist. Aici s-a sfârșit o istorie de teroare și groază pentru majoritatea cetățenilor României Socialiste. Tot din acest loc, atât valorile democrației, cât și cele naționale, au fost apărute ori de câte ori s-au aflat în pericol. După Revoluția din decembrie 1989, minerii din Valea Jiului au venit în București, *înarmați* cu bâte și lopeți pentru a alunga protestatarii care doreau un nou drum spre democrație. După ce aceștia au fost bătuti, țara, care își luase avânt spre democrație, a început iarăși să decadă. Numărul victimelor nu este cunoscut până în acest moment cu exactitate. La aproape 20 de ani de la aceste evenimente, tot aici, s-a sărbătorit integrarea României în Uniunea Europeană (U.E). PU strânge microbiști, protestatari de orice natură sau studenți după examene. Piața este un loc cu simboluri pozitive, dar și negative, și din acest motiv politicienii evită, de cele mai multe ori, să țină discursuri în acest loc. În același timp, autoritățile locale nu fac nimic pentru a muzeifica într-un fel PU, ba chiar, au încercat să șteargă toate urmele trecutului, prin vopsirea pereților Facultății de Arhitectură.

¹ „Piața Universității” va fi prescurtată – PU

Cercetarea de față a pornit de la întrebarea – cum poate PU să influențeze și să redefinească ori de câte ori este cazul, trecutul – prezentul și chiar viitorul (simbolic, dar și discursiv)? Dar mi-am mai pus și următoarea întrebare – ce a mai rămas din acea simbolistică a pieței?

Pentru a încerca să dau un răspuns la aceste întrebări am inițiat o cercetare de tip calitativ în urma căreia am realizat un film¹ și mai multe dezbateri. Perioada cercetării a fost 1 iulie 2008 – 1 martie 2009. Studiul a fost structurat în două părți majore:

1. Am realizat un film, denumit „Locuri memoriale din România. Piața Universității”² (52 min.) care conține interviuri cu subiecți aflați în PU, cât și analize și comentarii ale unor specialiști în diferite domenii (științe politice, sociologie, filosofie, etc.), dar și oameni care au participat direct la evenimentele din PU.
2. După realizare, filmul a fost proiectat în cadrul mai multor dezbateri publice la care au participat peste 500 de subiecți. Dezbaterile au fost înregistrate, iar apoi datele au fost analizate și incluse în studiul de față. Prin urmare, filmul a devenit și un instrument de cercetare.

Prin filmul realizat în cadrul acestei cercetări am încercat să fac o *fotografie a prezentului*, a „realității” acestui spațiu. De cele mai multe ori, populația vede la televizor cum politicienii se ceartă pe Piață, sau aud de o mulțime de mitinguri și proteste care au loc aici, ba chiar și la știrile din sport văd cum sute de suporteri steliști se bucură în această piață... Însă toate acestea nu sunt o pură întâmplare sau coincidență, ci PU are anumite valori, oamenii știind că atunci când au o bucurie sau o tristețe și-o pot exprima **public** în acest loc. Din toate aceste imagini pe care le are acest loc, câteva sunt ele însele „locuri memoriale” – imaginea *revoluției* și imaginea în care vin minierii și bat *intelectualii*. În film am evitat să pun aceste imagini, deoarece ele au fost mereu prezente în poveștile celor care au fost intervievați sau ale subiecților care au văzut documentarul și au participat la dezbateri³.

Limita dintre istorie și memorie

Memoria este ceva diferit de istorie, *memoria este mereu un fenomen actual, o legătură vie a prezentului etern; istoria, o reprezentare a trecutului*⁴. Putem vorbi de mai multe memorii, și nu despre memorie, așa cum vorbea Boas de antropologie ca o știință a culturilor și nu a culturii. Subiecții care au depus mărturie în film trăiau acele povești, vorbeau și de cele mai multe ori raportau acele evenimente la prezent. Nu au fost întrebați și nici nu au spus – cine a fost de vină pentru ceea ce s-a întâmplat sau de ce s-a întâmplat, ci au povestit ce înseamnă Piața Universității pentru ei. Pot doar presupune că unii dintre cei care mi-au vorbit despre Piață nu au fost acolo direct, **însă indirect la acele evenimente au participat toți, chiar dacă este vorba de faptul că au urmărit la televizor, în mass-media sau au auzit povești străine – dar pentru mulți a fi acolo însemna a fi aici**. De altfel, așa s-a și construit prezentul post-comunist, prin negarea *comunismului*. Construirea unor noi valori, partide politice, a unei noi societăți a fost posibilă doar prin distanțarea de trecut și de tot ceea

1 Valeriu Antonovici, Mirel Bănică, „Locuri memoriale din România. Piața Universității”, (2008), <http://filmandmemorii.blogspot.com/2008/03/postez-o-prezentare-celui-mai-recent.html> (fragment din film), accesat 04.10.2009

2 Cercetarea de teren a fost realizată în colaborare cu Dr. Mirel Bănică, iar cercetarea anterioară și analiza de față este o muncă individuală.

3 De altfel dezbaterile s-au încins și pe internet după ce Vladimir Tismăneanu a publicat un articol despre acest film în Evenimentul Zilei din 4 februarie 2009, „SENATUL EVZ: Anul revoluționar 1989 (II)”, vezi articolul în format electronic – <http://www.evz.ro/articole/detalii-articol/838406/SENATUL-EVZ-Anul-revolutionar-1989-II/>, accesat 04.10.2009.

4 Pierre Nora, *Les Lieux de Mémoire, Volume 1: La République* (Paris: Gallimard, 1984), XIX.

ce a fost rău, astfel noii lideri politici legitimându-și puterea. Clivajul dintre societatea comunistă „Noi/Ei” – regimul împotriva societății – s-a transformat într-un alt tip de clivaj „noi/ei” – noi partidele nou înființate și ei – vechiul partid/regim, rău-făcător, urât și acum deja fără putere, legitimare simbolică sau politică. Fiind la acel moment în PU te situai deoparte sau de alta a *baricadei*, luai o atitudine publică.

Marc Augé spune că memoria și uitarea se găsesc în același raport ca și viața și moartea. PU din București este locul memorial unde această afirmație se verifică perfect: moartea, sacrificiul suprem și urmele succesive ale cultului morților intră în fuziune cu uitarea și dorința de distanțare față de trecut¹. În același timp, memoria și istoria sunt două cuvinte departe de a fi sinonime. Memoria este un fenomen actual, o legătură vie a prezentului etern; istoria, o reprezentare a trecutului². Evenimentele din PU fac din acest spațiu un Loc al memoriei. PU ca teritoriu al manifestăției apare ca „spațiul cel mai curat și înălțător din această țară”³. PU este poziționată fizic și geografic la intersecția celor mai importante bulevarde ale orașului, ea este și un spațiu simbolic care reprezintă nu doar centrul orașului, ci și imaginea României și un reper memorial și simbolic pentru toată țara.

Memoria apare ca fiind „o formă de raportare la trecut a cărei cauză finală **nu este cunoașterea realității** și inteligibilitatea trecutului, ci adevărul prezentului, construirea sau consolidarea unei identități împărtășite”⁴. Memoria este un mod de manifestare a prezentului, dar ea poate fi și răbufnirea trecutului pe scena prezentului susținut de acțiuni de rememorare sau de grupuri purtătoare de memorie⁵. Astfel, acum putem asista, în PU la discursuri și acțiuni a diferite grupuri politice, sociale sau culturale.

După căderea comunismului a urmat o nouă criză în relația dintre conștiința colectivă și memoria istorică. În momente de acest fel apar interogații în legătură cu rolul istoriei. Un punct de vedere este acela sintetizat în dictonul „Cine nu își cunoaște trecutul este condamnat să-l repete!”. Există însă și un punct de vedere opus, aparținându-i lui Claus Offe: „Cine își amintește de istorie este condamnat să o repete!”. Implicația strategică a acestei formule este aceea că uneori uitarea este preferabilă. Concluzia cu relevanță teoretică este că, după fiecare „sfârșit de epocă” societățile trebuie să facă față unei reinterpretări sau chiar reinventări a trecutului. „Există o legătură directă între „locurile memoriei” și identitatea colectivă (națională). Istoricii au un rol important în construirea unei noi memorii colective”.

1. Spațiul fizic al PU

Fizic, Piața Universității, este poziționată în centrul Bucureștiului. Piața este o intersecție a principalelor bulevarde. În secolul al XV-lea îl locul în care în prezent se află Piața Universității se găsea o importantă intersecție a orașului, punct de întâlnire între trei mari mahalale: Colțea, Enei și Salindar. La sfârșitul secolului al XVII-lea (1694), sub domnia lui Constantin Brâncoveanu (1654-1714), s-a înființat prima școală superioară a Provinciei Valahia, Academia Domnească Sf. Sava. A fost construită în locul în care acum se află Universitatea București. Anul 1857 marchează începutul construcției clădirii principale a Universității București. La începutul secolului, în Pia-

1 Mirela Bănică, „Locurile memoriale din România. Piața Universității”, (2008), <http://filmindmemorii.blogspot.com/search?updated-max=2009-02-27T11%3A06%3A00%2B02%3A00&max-results=4>, accesat 04.10.2009.

2 Nora, *Les Lieux*, XIX.

3 Mihai Coman, *Mass media mit si ritual*, (Iași: Polirom, 2003), 136.

4 Marie-Claire Lavabre, „Usages du passé, usages de la mémoire”, *Revue Française de Science Politique* 3 (1994): 480-487.

5 Jean-Charles Szurek, „Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante”, *Istoria recentă în Europa: obiecte de studiu, surse, metode*, (2000): 52-53, <http://www.nec.ro/fundatia/nec/publications/istoria.pdf>, accesat 04.10.2009.

ță au fost ridicate și statuile unor personalități naționale remarcabile: domnitori, oameni ai culturii, poeți, critici literali.

2. Spațiul simbolic

Piața Universității este sinonimă, în conștiința locuitorilor Bucureștiului și, prin extensie, ai României, cu centrul fizic (kilometrul zero) și cu cel spiritual al capitalei și, implicit, al țării.

În ordinea spațială, manifestațiile din Piața Universității au adus un element nou, ce le deosebea total de celelalte mitinguri și demonstrații care blocau temporar circulația. Din contră, acestea au creat o ruptură spațială radicală, deoarece manifestanții au ocupat intersecția-cheie a orașului, întrerupând total circulația și delimitând o zonă de acțiune proprie. Această zonă s-a definit, de la început, ca un teritoriu (simbolic) în afara normalității cotidiene.

Mihai Coman, a realizat o analiză de presă¹ în care evidențiază principalele *etichete* atribuite atât Pieței Universității, cât și protestatarilor; acesta scrie că manifestanții au încercat să acceadă la „centrul” simbolic simțind nevoia să-i redea nemișcarea inițială. Începutul a fost timid: delimitarea spațială și blocarea circulației s-a făcut numai pentru o noapte: „Demonstranții au marcat spațiul sacru în care au căzut victimele din 21 decembrie cu un cordon tricolor (rămânând în interior) și au blocat trecerile cu o barcadă fragilă, formată din panourile de tablă care erau așezate în latura dinspre Colțea”². Ulterior, pe măsură ce manifestația creștea în intensitate, spațiul a fost în întregime cucerit și marcat. Baricade masive subliniau distanța fizică dintre „în afară” și „înăuntru”, iar o pancartă uriașă anunța distanța spirituală: teritoriul în care manifestanții acționau a fost botezat „zonă liberă de comunism”. Piața Universității devine un loc sacru, un centru al întemeierii; această manipulare simbolică s-a produs prin aducerea în teritoriul ei a punctului „zero”, adică a locului de unde începe întreaga spațialitate a României. „În piață au apărut și două însemne noi. Este vorba de o bornă kilometrică ce simbolizează punctul kilometrului zero al zonei libere de neocomunism și o placă pe care stă scris: Piața golanilor”³. Manifestanții și-au creat un Teritoriu propriu, căruia i-au conferit valențe simbolice, consacratore (zonă liberă pură, centru/punct de început).

Kilometrul o – zonă liberă a comunismului – marcarea unicității și a centralității Pieței pe harta simbolică a orașului

Primul astfel de monument a fost distrus imediat după venirea minerilor în luna iunie 1990. Monumentul care este înălțat astăzi în Piață este unul recent, după 1998. Pe bornă este scris cu caractere mari și negre: „ROMÂNIA, KM 0, BUCUREȘTI, PIAȚA UNIVERSITĂȚII, LIBERTATE, DEMOCRAȚIE, ZONĂ LIBERĂ DE NEOCOMUNISM”. Aceste cuvinte sunt, oarecum, cuvintele cheie de descriere a evenimentelor din 1989. Pe soclu este pictat drapelul național al României, cu decupajul stemei, un simbol vizual foarte puternic pentru memoria colectivă.

„Acela e locul protestului⁴. A fost creat și este puternic asociat cu ideea de protest. Desigur că Timișoara are locurile ei, dar ceea ce s-a întâmplat în București a fost să se prelungească toată chestiunea asta din cauza semnificației naționale. Dar eu cred că, pentru oameni, este locul libertății, de altfel așa se și spunea, „km 0 al libertății”. Ideea aceasta a intrat foarte bine în mințile oamenilor și a fost transmisă ca o moștenire, chiar și celor care nu au fost acolo sau care au denigrat-o la momen-

1 Coman, *Mass media*, 134-138.

2 Coman, *Mass media*, 135.

3 Coman, *Mass media*, 135.

4 Am arătat subiecților o serie de poze din PU și i-am rugat să descrie acel loc; la ce se gândesc când văd acele poze; ce cuvinte le vin în minte în acel moment.

tul respectiv. Acolo este locul unde poți să-ți spui păsul în mod liber. Mai mult, acolo e locul unde e relativ predictibil că cineva te observă”¹.

Din perspectiva discursului desacralizant, același teritoriu este descris ca „maidan” ori „talcioac”, ca „un fel de cetate Mecca” în care spațiul este distrus fizic și spiritual prin manifestări profane: „Ascultătorii așezați continuă să mănânce semințe de dovleac și să șadă pe șosea ca la un picnic. De fapt, au și flori în jur, chiar dacă le-au călcat în picioare când, în mijlocul rondului, și-au instalat pancarta...”².

După ce armata și „teroriștii” au tras în manifestații, mulțimi de oameni au venit în piață și au adus cu ei: lumânări, monede și articole de ziare în care erau descrise evenimentele ce se petrecuseră în ziua crâncenă peste numeroase urme de sânge, coagulate, rămase după teribila noapte din 21 decembrie 1989 – simbol al sacrificiului tinerilor. Nu se cunoaște exact numărul victimelor, unele surse vorbesc de peste 1000 de morți și de câteva mii de răniți.

3. 1990 – proteste în Piața Universității

Anul 1990 marchează începutul dezvoltării democrației. Perioada este privită ca o copilărie a democrației³. Potențialul revoluționar al bucureștenilor este extrem de ridicat, gustul regăsirii și al libertății de a protesta se face reacționând la împingerile autorităților noii puteri în Piață și, de asemenea, ale președintelui Ion Iliescu. Piața Universității a *găzduit* multe mari manifestări succesive între ianuarie-iunie 1990. De cele mai multe ori, circulația era blocată în această zonă de noile manifestații ale studenților și vechilor revoluționari din 22 decembrie. Aici a luat naștere „orașul libertății” format din mai multe corturi amplasate în fața Teatrului Național.

În fiecare zi aveau loc întâlniri, aici erau auzite discursuri ale noilor voci ale societății civile.

„Știu foarte bine balconul Universității, respectiv al Facultății de Geologie, în care se exprimau public cei care încet-încet au început să devină mai mult sau mai puțin persoane publice. Deci e locul în care a apărut și prima ofertă substanțială de persoane publice în România. Si ultima poză⁴ este un colț din Facultatea de Arhitectură, în care analogia dintre represiunea din Piața Tien An Men și represiunea din Piața Universității, care n-a fost singura, pentru că, din păcate, acela a fost locul represiunilor sistematice începând cu 21 decembrie. Deci semnificația acestui Tien An Men era foarte puternică pentru noi, mai ales că la Tien An Men a fost o represiune împotriva studenților, iar Piața Universității accentua asupra represiunii împotriva tinerilor, împotriva celor care participau la revoluție și împotriva spiritului studentesc. Să nu uităm că noi am ratat ,68 european. Într-un fel, noi am combinat și o revoluție anticomunistă cu un spirit al anilor ,68, al revoltelor marginalilor, al tinerilor”⁵.

Mineriadele⁶: între datele 13-15 iunie 1990 minierii au venit la București și au distrus „Orașul Libertății”, au bătut cu cruzime protestatarii, au distrus corturile în care stăteau aceștia și au plantat flori în acele locuri. Președintele țării de atunci, Ion Iliescu, le-a mulțumit la plecare pentru „spiritul civic de care au dat dovadă”. Numărul victimelor se ridică la peste 700.

1 Mihaela Miroiu, „Locuri memoriale din România. Piața Universității” (2008), fragment interviu film

2 Coman, *Mass media*, 134.

3 Analiză dezbateri film.

4 Vezi nota 1.

5 Miroiu, „Locuri memoriale din România.”, fragment interviu film.

6 Imagini de la Mineriada din 1990, <http://www.youtube.com/watch?v=Cbe3VSIAOTI>, accesat 04.10.2009.

Toate aceste elemente enumerate mai sus, fac din acest loc – un loc al memoriei. Imaginile revoluției, protestelor, revendicărilor sunt prezente și încastrate foarte puternic în memoria oamenilor, atât în plan public (discursiv), cât și în plan privat (al poveștilor de viață).

Concluzii

Cercetarea acestui fenomen *trecut-prezent*, este foarte dificilă și uneori irealizabilă din mai multe motive. În primul rând fiecare dintre subiecți are o poveste personală, individuală și nu are în comun cu ceilalți decât unele elemente majore – cum ar fi evenimentele despre care am vorbit deja. Fiecare ține minte altceva, fiecare subiect vorbește despre acel punct comun diferit. Fiecare subiect are o poveste mai lungă sau mai scurtă în funcție de alte variabile necontrolabile și în funcție de timp și spațiu îți va spune aceeași poveste cu un alt final – *memoria este mereu un fenomen actual, o legătură vie a prezentului etern; istoria, o reprezentare a trecutului*¹.

A cerceta memoria sau uitarea, nostalgia sau miturile perioadei trecute sau prezente, ai nevoie de mult mai mult decât o cercetare calitativă de tipul celei de față. Însă pentru a găsi *km o* al fenomenelor precum memoria, uitarea, trecutul, prezentul ai nevoie de o serie de mărturii, de mai multe *realități subiective*, iar dacă aceste *realități subiective* se suprapun într-un moment dat – poți găsi o *realitate obiectivă* – dar din păcate sau din fericire această *realitate obiectivă* nu este decât o fotografie la momentul x, realizată cu aparatul y, în locul z. **Locul** este cel care ne interesează – și anume cum s-au raportat subiecții la el, ce mai țin minte despre el și fenomenele care s-au întâmplat acolo. Acel loc are o semnificație continuă atât timp cât subiecții îi atribuie acea semnificație. Piața Universității, așa cum am arătat în această lucrare, are mai multe semnificații, una însă apare comună în toate interviurile – *km o*...

¹ Nora, *Les Lieux*, XIX.

Teme de politica externă a României.

Relațiile bilaterale România-Georgia (2004-2009)*

■ ILEANA MĂDĂLINA RACHERU

The article examines the relations between Romania and Georgia in the context of major political changes occurred after 2004 (new priorities for Romania's foreign policy). The main thesis of this study argues that the major objective of Romania's foreign policy was to create an identity which has to deal both with the bilateral relations and Romania's partnership with the West (membership in NATO and the EU, good relations with the US). The Romanian foreign policy makers didn't direct their decisions only to the realm of an exclusive bilateral approach and the Romanian interests were often a second priority in the official discourse.

Keywords:

Romania's foreign policy, interests, official discourse

Studiul încearcă să analizeze, printr-o cercetare calitativă, relațiile bilaterale România-Georgia în perioada 2004-2009. Variabila dependentă a studiului este relațiile dintre cele două state, iar variabilele independente sunt percepțiile, identitatea, interesele și acțiunile pe care România le construiește/le desfășoară în raport cu statul din Caucazul de Sud.

Prima parte a studiului va analiza contextul în care se apar percepțiile, interesele, identitățile și acțiunile României în relațiile bilaterale cu Georgia. În partea a doua și a treia voi identifica percepțiile, interesele și identitățile României în raporturile cu Georgia. Partea a IV-a va fi dedicată unei evaluări a modului în care au fost transpuse în acțiune interesele formulate prin discursul oficial de la București. Ultima parte va formula concluziile.

Importanța studiului rezidă în unicitatea acestuia (până în prezent nu s-au făcut studii academice pe baza relațiilor bilaterale România-Georgia). Acesta este unul dintre motivele pentru care cercetarea de față se va baza pe sursele directe oferite de discursul oficial.

Studiul va fi elaborat pe baza abordării teoretice propuse de adepții constructivismului în relațiile internațio-

* O primă variantă a studiului (mult redusă ca dimensiuni și abordare) a apărut în „Prioritățile de politică externă ale lui Traian Băsescu. Un bilanț critic” revista 22, 10 martie 2009.

nale. Potrivit acestora „sistemul internațional nu reprezintă doar un teren unde se acționează cu ajutorul instrumentelor militare, economice și diplomatice; rolul sistemului internațional fiind acela de a oferi statelor un mediu de socializare și de înțelegere a intereselor”¹. Constructiviștii propun studierea politicii externe a statelor pornind de la trei variabile interdependente: percepție, interese, identitate. Astfel, aceleași acțiuni „pot să semnifice lucruri diferite în funcție de modul în care actorii implicați se percep pe sine, se percep reciproc și percep raporturile dintre ei” . În funcție de percepții, „actorii acționează față de obiectele sociale(fenomene, procese, alți actori)” și își contruiesc interesele care sunt „ingredientul de bază al identităților”².

Context și percepții în relațiile România- Georgia

Contextul în care apare preocuparea României pentru relansarea relațiilor cu Georgia este legat de evoluția relațiilor(considerate de constructiviști practici de socializare) statului român cu NATO și UE și de direcția pe care o urmează raporturile celor două organizații cu Georgia. Pe parcursul anilor ,90, România s-a transformat într-unul dintre candidații la integrarea în UE și aderarea la NATO. După ce a purtat negocieri cu partenerii din NATO vreme de mai bine de 10 ani și după ce a sprijinit acțiunile Alianței în Kosovo și a devenit aliatul SUA în „războiului împotriva terorismului”, România a fost acceptată ca membru al organizației în aprilie 2004. Relațiile bilaterale cu vecinii au fost, de asemenea, priorități ale agendei de politică externă românească, dar decidenții români au avut în vedere doar vecinătatea apropiată (în special reglementarea raporturilor cu Ungaria, Ucraina și R. Moldova, care au condiționat aderarea la NATO³). Astfel, la 14 decembrie 2004, când Traian Băsescu a câștigat cel de-al doilea tur al alegerilor prezidențiale, politica externă a României mai avea de atins unul dintre cele două mari obiective afirmate în relațiile cu Occidentul -integrarea în UE, care se contura aproape de realizare. Prin urmare, politica externă a României necesita stabilirea de noi obiective, care să asigure „calitatea de membru responsabil al comunității europene și al celei euro-atlantice, activ în rezolvarea problemelor de interes global și regional”⁴ și care să permită reorientarea către relațiile cu statele vecine.

Percepția despre obiectivele de politică externă a Bucureștiului explică doar într-o măsură limitată reorientarea către vecinătatea extinsă a României. Contextul sistemic al relațiilor internaționale din Caucazul de Sud a influențat, de asemenea, hotărârile adoptate de decidenții români: prezența sporită a Occidentului în spațiul ex-sovietic după 11 septembrie 2001. SUA și-au intensificat acțiunile în regiunea Caucazului de Sud pe fondul luptei împotriva terorismului, iar regimul Saakașvili a devenit unul dintre cei mai importanți destinatari ai ajutorului extern american.

La solicitarea unora dintre statele membre, Uniunea Europeană a creat, în 2003, Politica Europeană de Vecinătate(PEV), ca instrument de gestionare a relațiilor cu statele aflate în vecinătatea sa geografică care nu vor deveni niciodată membrii ai acesteia sau cărora Bruxelles-ul nu le poate oferi integrarea în viitorul previzi-

1 Andrei Țigancov, *Russia's Foreign Policy. Change and Continuity in National Identity*, (New York:Rowman&Littlefield Publishers, INC. 2006), p. 14. Studiul lui Țigancov este relevant pentru politica externă a României doar prin capitolul referitor la abordarea teoretică a constructivismului.

2 Olivia Todorean, „Constructivismul în relațiile internaționale” în Andrei Miroiu, Radu Sebastian Ungureanu(coord.), *Manual de relații internaționale*,(Iași:Polirom), 158.

3 La 16 septembrie 1996, România a semnat Tratatul de înțelegere, cooperarea și bună vecinătate dintre România și Republica Ungară. Un acord similar a fost încheiat cu Ucraina, în 1997(Tratatul cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare), <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=5750&idlnk=1&cat=3>, accesat la 17 iunie 2009. România a fost acceptată ca membru NATO fără a fi semnat un tratat bilateral cu R.Moldova.

4 Raport privind politica externă a României 2005-2008, MAE, http://www.mae.ro/poze_editare/2008.11.25_RpMAE_2005-2008.pdf, accesat la 2 ianuarie 2009.

bil. În proiectul PEV au fost incluse șaptesprezece state, printre care și Georgia, fapt care a însemnat intensificarea demersurilor întreprinse de UE în direcția cooperării cu statul georgian pentru democratizarea regimului politic, securizarea frontierelor externe ale Uniunii, soluționarea conflictelor înghețate din Abhazia și Osetia de Sud, asigurarea securității energetice și crearea unor noi rute de tranzit pentru resursele energetice din bazinul Mării Caspice sau Asia Centrală.

În plus după câștigarea alegerilor de către Mihail Saakașvili, cu sprijinul deschis al Occidentului¹, negocierile cu privire la aderarea Georgiei la NATO s-au intensificat, ajungându-se la etapa acordării MAP (considerată ca ultimul demers înaintea dobândirii statutului de membru).

Interese ale României în raporturile cu Georgia

Interesele României în relațiile cu Georgia se construiesc pe două nivele: discursul oficial de la București abordează tema raporturilor bilaterale din perspectiva calității de stat membru al UE și al NATO și în mod secundar pe cea a intereselor directe ale statului român, existând situații în care referințele la interesele particulare ale statului român lipsesc. Documentul cu privire la reperele strategice ale politicii externe nu conține nici o mențiune directă referitoare la interesele statului român, făcând doar precizări legate de relațiile UE și ale NATO cu statele din Caucazul de sud: „Pentru comunitatea euro-atlantică, spațiul de la Estul României reprezintă limita estică a NATO și a UE...Politica europeană de vecinătate promovează apropierea de UE a statelor din est, asimilarea valorilor europene și adoptarea unor părți ale aquis-ului, fără a clarifica perspectiva aderării la UE...Prin politica „ușilor deschise” a NATO, statelor candidate li se deschid perspective diferite de aderare, conform criteriului evoluției proprii”. Același document relevă absența unor clarificări cu privire la interesele României și atunci când face referire la accesul la resursele energetice, tema raportării UE la această chestiune revenind: „Securitatea energetică în sens larg depinde de factori precum: politica în materie a statelor producătoare, capacitatea UE de a-și defini politica energetică, diversitatea rutelor de transport, precum și de protecția infrastructurii energetice critice”².

Problema interesului românesc în relația bilaterală cu Georgia apare mai frecvent în discursul public al oficialilor de la București, iar subiectul interesului românesc este fie cel afirmat de UE și NATO, fie unul particular. În toate alocuțiunile președintelui României referitoare la statul din Caucazul de sud sunt prezente referirile la poziția României față de evoluțiile din regiune prin coordonare cu cele ale UE sau NATO. Cu prilejul vizitei efectuate la Tbilisi în august 2008, Traian Băsescu afirma că „din punctul de vedere al României-ca de altfel și al UE și al NATO, organisme din care România face parte-integritatea teritorială a Georgiei este esențială și ea trebuie menținută”³. De fapt, la nivel discursiv, relațiile bilaterale România-Georgia nu pot fi îmbunătățite decât prin „prisma NATO și a tratatelor europene și transatlantice”⁴.

1 În 2003, regimul de la Tbilisi, condus de președintele Eduard Șevardnadze (aflat la putere din 1992), a fraudat alegerile legislative, situație care a declanșat ample proteste de stradă ale opoziției, condusă de Mihail Saakașvili, susținut de Occident. La presiunea SUA, UE și a protestatarilor, scrutinul legislativ a fost reluat, iar Eduard Șevardnadze a demisionat, situație care a avut ca efect alegerile prezidențiale anticipate în ianuarie 2004, câștigate de Mihail Saakașvili.

2 *Repere pentru un deceniu de politică externă. Interese. Valori. Instrumente*, document MAE, 2007 <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=35099&idlnk=1&cat=3>, accesat la 2 ianuarie 2009.

3 Conferința comună de presă a președintelui României, Traian Băsescu și a președintelui Georgiei, Mihail Saakașvili (Tbilisi, 21 august 2008), www.presidency.ro, accesat la 22 decembrie 2008.

4 Mesaj al Consului Onorific pentru România în vestul Georgiei, Giorgi Kapanadze, ianuarie 2006, http://www.romanianhonorarconsulate.ge/honorary_consul_r.htm, accesat la 3 ianuarie 2008.

Interesul particular al României, este promovat în mod secundar în discursul oficial românesc și este identificabil din perspectiva afirmării unei identități de actor regional. Acest obiectiv nu a fost afirmat în mod direct, dar devine evident prin intențiile de a promova inițiative regionale în acest sens pentru că „vocația geostrategică a României ne determină să avem o voce în zona central-est europeană, precum și în spațiul continuu Marea Neagră-Caucaz-Asia Centrală...”¹. Interesele României în relațiile bilaterale sunt atât interese afirmate în mod direct de UE și NATO, chiar dacă acestea nu servesc în mod evident statului român, și interese directe ale României. Astfel, se poate vorbi de o asumare a intereselor comunității transatlantice, indiferent care sunt acestea și de promovarea intereselor României. Temele aflate pe agenda organizațiilor euro-atlantice au fost: asigurarea securității rutelor de transport a energiei, soluționarea conflictelor înghețate, democratizarea regimului politic din Georgia, lupta împotriva terorismului și neproliferarea armelor de distrugere în masă. Doar două dintre cele trei tipuri de interese sevesc în mod direct statului român: asigurarea securității energetice prin soluționarea conflictelor înghețate și democratizarea Georgiei. Conform discursului oficial de la București, „domeniul energiei este de o importanță crucială pentru România care depune eforturi coordonate cu partenerii euro-atlantici pentru a diversifica furnizorii și rutele de aprovizionare cu hidrocarburi”². În acest sens, Traian Băsescu a afirmat că relațiile cu Georgia sunt foarte importante pentru că aceasta poate asigura legătura cu „zona extinsă a Mării Negre [care] furnizează 50% din energia necesară Uniunii Europene. Or, interesele noastre sunt majore”³.

Prin susținerea procesului de democratizare din Georgia, „România este hotărâtă să devină o platformă a libertății și democrației în regiunea Mării Negre”⁴, demers care servește intenției statului român de a-și spori gradul de implicare în afacerile regionale. Toate celelalte interese promovate de liderii de la București sunt mai degrabă interese ale celor două organizații în care România este membru și nu pot fi calificate ca fiind de importanță majoră pentru aceasta chiar dacă sunt omniprezente în cele mai importante documente de politică externă elaborate la București (*Strategia de Securitate Națională, Repere pentru un deceniu de politică externă. Interese. Valori. Instrumente*).

Identitățile celor doi actori

Pe baza intereselor statului român, liderii de la București au promovat două identități: o Românie care susține cu fidelitate acțiunile UE și NATO în raport cu Georgia și un actor regional important (în contextul stabilirii unor noi obiective pentru politica externă românească). Identitatea pe care Bucureștiul o atribuie Georgiei în discursul oficial este o însușire a viziunii pe care Occidentul o prezintă în documentele care evaluează situația statului din Caucazul de sud. În Ra-

¹ *Politica externă. Cooperarea regională*, <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=5031&idlnk=1&cat=3>, accesat la 4 ianuarie 2009.

² *Priorități ale politicii externe a României în 2008*, <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=35181&idlnk=1&cat=3>, accesat la 4 ianuarie 2009.

³ Interviu acordat de președintele României, Traian Băsescu, publicației *Gazeta Românească* din Republica Moldova, apărut în numărul din data de 4 iulie 2005, interviu realizat de Boris Vieru, http://www.presidency.ro/pdf/date/6407_ro.pdf, accesat la 3 ianuarie 2009.

⁴ *Alocuțiunea președintelui României, Traian Băsescu, cu tema „Regiunea Marii Negre - Promovarea libertății, a democrației și stabilității regionale” la Council on Foreign Relations. - Washington D.C., SUA - (10 martie 2005)*, <http://www.basescu.org/?action=view&id=24>, accesat la 4 ianuarie 2009.

poartele de Țară, Planurile de Acțiuni ale UE, sau în discursul lui Matthew Bryza¹ se găsesc aceleași teme ca în documentele MAE sau în discursurile președintelui Băsescu. Astfel, Bruxelles-ul a anunțat prin *Planul de Acțiuni* din 2006, că „susține puternic soluționarea conflictelor interne din Georgia...”². Iar Bryza a precizat, în același an, că „nu suntem jenați să recunoaștem că energia este un interes strategic. Avem, de asemenea...interese tradiționale de securitate-însemnând lupta împotriva terorismului, proliferării, evitarea conflictelor militare și restaurarea (prezervarea în anumite cazuri) a integrității teritoriale a statelor din regiune...și avem un al treilea set de interese,...reforme democratice și economice de piață...bazate pe convingerea noastră că stabilitatea derivă din legitimitate. Și legitimitatea necesită democrație în domeniul politic și prosperitate în sfera economică”³.

Astfel, identitatea atribuită Georgiei este aceea a unui stat afectat de conflictele înghețate, cu un regim politic care depune eforturi în direcția democratizării și o țară care poate deveni o rută de tranzit pentru resursele energetice de care are nevoie Occidentul și România.

Implementarea intereselor

Pentru a evalua modul în care au fost implementate interesele enunțate în discursul public de la București în relațiile cu Georgia, voi folosi o abordare evenimentială bazată pe cele mai importante acțiuni survenite în raporturile bilaterale dintre cele două state.

Începând cu anul 2005, România a promovat, la nivel practic, cele două tipuri de interese afirmate oficial: interesele UE și ale NATO precum și interesele individuale românești. Există câteva situații în care România s-a implicat în procesele de soluționare a conflictelor din Georgia, fie la nivel declarativ, fie prin acțiunea directă. În 2005, împreună cu Cehia, Lituania, Letonia, Estonia, Bulgaria, Suedia și Slovacia, România a format Noul Grup de preteni ai Georgiei cu scopul de a sprijini statul georgian „în procesul de integrare în structurile nord-atlantice și europene,..., de implicare a UE în soluționarea conflictelor din Abhazia și Osetia de Sud”⁴. După izbucnirea conflictului dintre Georgia și Rusia din august 2008, președintele Băsescu a anunțat că „România va continua efortul... de a se implica în stabilizarea regiunii”⁵ fără a enunța totuși o poziție radicală de condamnare a intervenției militare a Moscovei pe teritoriul georgian, așa cum au avut Statele Baltice și Polonia. Peste aproximativ o lună, statul român a trimis observatori în cadrul misiunii UE de monitorizare în Georgia (EUMM Georgia).

În privința asigurării securității energetice, România a devenit unul dintre partenerii implicați în construirea gazoductului Nabucco, iar autoritățile de la București au promovat acest proiect prin discursurile prezidențiale, inițiativele regionale la Marea Neagră și au semnat Acordul interguvernamental de la Ankara (2009). Astfel, proiectul Nabucco s-a aflat pe agenda discuțiilor din timpul vizitei prezidențiale la Tbilisi din august 2008, dar nu a fost expus în mod direct în alocuțiunile sau în documentele legate de inițiativele la Marea Neagră. Propunerile înaintate de

1 Trimis special al Administrației George Bush jr. pentru Caucazul de Sud.

2 EU/Georgia Action Plan, 2006, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/georgia_enp_ap_final_en.pdf, accesat la 16 iunie 2009.

3 „Caucasus: U.S. Says Aliyev, Kocheryan Must show Political Will”, RFE/RL, 23 iunie 2006.

4 Ministerial Meeting of the New Group of Friends of Georgia 25th June 2008, Warsaw, Belvedere Palace, http://www.mfa.gov.pl/Ministerial_Meeting_of_the_New_Group_of_Friends_of_Georgia_25th_June_2008_Warsaw_Belvedere_Palace_18516.html, accesat la 4 ianuarie 2009.

5 Conferința comună de presă a președintelui României, Traian Băsescu și a președintelui Georgiei, Mihail Saakașvili (Tbilisi, 21 august 2008), www.presidency.ro, accesat la 22 decembrie 2008.

oficialii români cu prilejul acestor reuniuni au făcut referire la securitatea energetică în general, fără a menționa explicit Nabucco. Totodată, România a susținut acordarea MAP pentru Georgia la summit-ul NATO de la București din aprilie și după războiul din august 2008, situație care ar putea aduce un plus pentru securitatea Georgiei și implicit pentru conductele de hidrocarburi care s-ar putea construi pe teritoriul acesteia.

Lupta împotriva terorismului și prevenirea proliferării armelor de distrugere sunt două dintre interesele pe care România le-a afirmat ca obiective în cadrul relațiilor cu Georgia, dar demersurile practice ale politicii externe românești au fost inexistente. Trebuie totuși remarcat faptul că aceste interese sunt afirmate doar în cadrul unor reuniuni multilaterale (Forumul la Marea Neagră, întâlnirile organizațiilor regionale, summit-uri ale NATO sau ale UE) la care participă România și Georgia.

Concluzii

Întreaga abordare a relațiilor bilaterale România-Georgia se bazează în primul rând pe percepțiile pe care statul român le formulează pe baza relațiilor cu UE sau NATO și acordă o importanță majoră identității pe care Bucureștiul intenționează să o creeze în raporturile cu cele două organizații. Astfel, nu se poate vorbi de o percepție pe care România o construiește cu privire la Georgia dintr-o perspectivă strictă a relațiilor bilaterale. În perioada anilor 2004-2008, relațiile România-Georgia nu s-au construit prin percepțiile despre istoria relațiilor bilaterale dintre cele două state, deși acestea sunt un exemplu al cooperării¹. Raporturile româno-georgiene sunt construite doar din perspectiva percepțiilor despre prezent și viitor pe care Bucureștiul le atribuie Georgiei.

Punerea în practică a intereselor românești dovedește faptul că deși discursul oficial arogă României interese ale Occidentului, acestea nu sunt puse în practică dacă nu corespund și necesităților statului român (exemplele cu lupta împotriva terorismului și neproliferarea armelor de distrugere în masă).

¹ Discursul public al președintelui Băsescu nu conține nicio referire în acest sens.

Semn de întrebare

Interviu cu Gisèle Sapiro realizat de Camelia Runceanu

1. Spuneți că apariția scriitorului modern are drept fundament o redefinire a noțiunii de responsabilitate. Această noțiune implică o judecată, a cui ? Responsabilitate față de cine sau față de ce?
2. Dacă odată cu procesele împotriva intelectualilor după eliberare, scriitorul recapătă și se bucură de o mai mare putere, în cartea dvs., *La Guerre des écrivains* [Războiul scriitorilor], arătați că dezbaterile asupra responsabilității scriitorilor presupune utilizarea unor criterii care fuseseră deja utilizate. De ce schimbare putem vorbi, în ce constă ea, după război și ce persistă?
3. Sartre este deseori menționat în România pentru a fi cauționat regimurile comuniste?
4. În textul dvs. din *Actes de la recherche en sciences sociales*, numărul despre „angajări intelectuale”, distingeți mai multe moduri de intervenție politică. Ce forme poate lua angajarea politică a intelectualilor?
5. Aceste tipuri de angajare se distribuie în funcție de tipul de activitate intelectuală. Dar putem vorbi și de o repartizare în funcție de discipline?
6. Diferitele forme de angajare pot coexista? În ce condiții putem vorbi de o contradicție?
7. Intelectualii își definesc propria independență în raport cu lumea politică sau în raport cu lumea afacerilor. Ca semn al autonomiei se invocă succesul la public. Recursul la mass-media ar trebui considerat atunci un semn al autonomiei sau al absenței acesteia?

Gisèle Sapiro - directoare de cercetare la CNRS (Centru de sociologie europeană) și predă la École des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Autoare a cărții *La Guerre des écrivains. 1940-1953* [Războiul scriitorilor. 1940-1953], Paris, Fayard, 1999 și a numeroase articole în domeniul sociologiei literaturii, traducerii și a sociologiei intelectualilor. A coordonat singură sau în colaborare mai multe volume colective: *Pour une histoire des sciences sociales*, Paris, Fayard, 2004; *Pierre Bourdieu*, sociologue, Paris, Fayard, 2004; *Translatio. Le marché de la traduction en France à l'heure de la mondialisation*, Paris, CNRS Éditions, 2008; *Les Contradictions de la globalisation éditoriale*, Paris, Nouveau monde Éditions, 2008; *L'Espace intellectuel en Europe. De la formation des Etats-nations à la mondialisation. XI-Xe-XXIe siècles*, Paris, La Découverte, 2009; și numere ale unor reviste, dintre care cel mai recent tratează despre angajarea intelectualilor, «Engagements intellectuels», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 176-177, 2009. În prezent pregătește o carte despre responsabilitatea scriitorului (*Responsabilité de l'écrivain*, urmează să apară la Paris, Albin Michel).

În urma conferinței susținute la Institutul francez pe care o publicăm aici, i-am solicitat lui **Gisèle Sapiro**, directoare de cercetare la CNRS (Centrul național al cercetării științifice) și la Centrul de Sociologie Europeană din cadrul Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Paris) un interviu pentru a dezvolta câteva din ideile care revin în textul prezentat mai sus. Întrebările noastre au avut în vedere de asemenea temele tratate în cele mai recente studii ale sale¹, îndeosebi angajarea politică a intelectualilor și responsabilitatea scriitorului.

1. După cum a explicat Michel Foucault, apariția funcției-autor ca principiu de clasificare a textelor este legată, din punct de vedere istoric, de responsabilitatea penală. În Franța, ea a fost introdusă în legislația regală în 1551, cu edictul de la Chateaubriant care institua ca obligatorie înscrierea numelui tipografului și al autorului pe toate publicațiile. Scriitorii au acceptat acest principiu de paternitate nu doar pentru a revendica proprietatea operelor lor, ci și pentru a elabora o etică a responsabilității lor distincte de cea a responsabilității penale. Fiind caracteristică profesiilor liberale, această etică a responsabilității se situează între responsabilitatea penală, care privește societatea în întregul ei, și responsabilitatea civilă care se referă la client. Dar aceste domenii nu sunt clar delimitate în meseria scriitorului în care nu există reguli de deontologie profesională și în care definiția responsabilității constituie o miză de luptă. În primul rând, este o miză în lupta cu puterea politică și puterea ecclesiastică pentru extinderea libertății de expresie prin revendicarea dreptului de a le critica în mod public. Este de asemenea o miză de luptă în lumea literară între, de pe-o parte, cei care adoptă o etică a responsabilității conformă cu așteptările puterii (sau ale partidelor) și pe care îi putem numi „intelectuali de instituție”, de cealaltă parte, cei care susțin, în ceea ce-i privește, autonomia gândirii și a literaturii. Principiul autonomiei s-a înfățișat sub două forme opuse. Prima este arta pentru artă care, în forma sa extremă, respinge orice responsabilitate proclamând gratuitatea artei, reducând-o la un joc, dar care totuși, prin punerea în discuție a convențiilor literare, a putut avea efecte subversive (ne putem gândi la *Madame Bovary* a lui Flaubert). A doua este cea a „intelectualului critic”, figură care a fost reprezentată în Franța într-o manieră paradigmatică de Zola în timpul afacerii Dreyfus, care a însemnat momentul apariției „intelectualilor” drept categorie socială și forță politică, apoi de către Sartre după al doilea război mondial. În cazul lui Zola, era vorba de a susține adevărul și dreptatea. În ceea ce-l privește pe Sartre, el concepe responsabilitatea scriitorului ca apărarea libertății umane împotriva opresiunii. Scriitorul trebuie să garanteze libertatea cititorilor săi.

2. Înaintea celui de-al doilea război mondial, în lumea intelectuală predomină opoziția între „responsabilitate” și „libertate”. De-o parte, erau cei care susțineau libertatea de expresie și libertatea de creație, de cealaltă parte, cei care vroiau să limiteze această libertate în numele unei etici a responsabilității subordonate moralei dominante și puterilor existente. Dar această opoziție fusese deja transformată prin angajarea lui Zola și a celor care îi împărtășeau cauza în timpul afacerii Dreyfus, apoi de numeroși scriitori precum André Malraux în anii '30. Experiența celui de-al doilea război mondial a dus la discreditarea pe termen îndelungat a posturii artei pentru artă. Sartre a teoretizat noua concepție despre responsabilitatea scriitorului încer-

¹ Gisèle Sapiro, „De la responsabilité pénale à l'éthique de responsabilité. Le cas des écrivains”, *Revue française de science politique*, vol. 58, (2008): 6. A coordonat împreună cu Frédérique Matonti ultimul număr (martie 2009), „Engagements intellectuels”, al revistei, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 176-177. A se vedea de asemenea Gisèle Sapiro, „Responsability and Freedom: Foundations of Sartre's Concept of Intellectual Engagement”, *Journal of Romance Studies*, 6, (2006), 1-2.

când să depășească opoziția dintre responsabilitate și libertate. După el, responsabilitatea derivă din libertate, așa cum a definit-o în termeni filozofici. Era mai mult decât o strategie retorică de eschivare, într-un moment în care politizarea câmpului literar și rolul Partidului comunist francez în mișcarea de rezistență îi conduceau pe mulți dintre tinerii intelectuali să adere la Partid. Definiția dată de Sartre responsabilității se bazează pe principiul autonomiei.

3. Trebuie amintit în primul rând că Sartre era considerat de Partidul comunist francez ca fiind cel care a introdus filosofia idealistă germană. A fost îndepărtat din primul nucleu al Rezistenței literare tocmai din acest motiv, și a făcut obiectul unor atacuri violente în presa comunistă după război, ca reprezentant al existențialismului, era acuzat de subiectivism și pesimism. Pentru a înțelege apropierea sa de Partidul comunist începând cu 1952, ar trebui încadrat în contextul accentuării războiului rece, a vânătorii de vrăjitoare și a utilizărilor politice ale anticomunismului de către dreapta occidentală (vezi de exemplu „Comuniștii și pacea”). Sartre deconstruiește discursul care opune în mod sistematic regimurile comuniste democrațiilor occidentale, arătând că, în cadrul acestora din urmă, libertatea este pentru unele grupuri sociale doar pur teoretică și abstractă: de exemplu, cetățenii sovietici nu au dreptul să călătorească, dar muncitorii francezi, care au acest drept, nu pot să se bucure de acest drept pentru că nu au mijloacele să o facă. Dar această apropiere are loc îndeosebi în cadrul unei confruntări filosofice cu marxismul. Acest lucru nu justifică însă unele dintre luările sale de poziție. Trebuie totuși amintit un lucru, Sartre nu renunță la libertatea sa de a critica, continuând să discute cu comuniștii, a criticat Partidul. A criticat mai ales intelectualii comuniști care renunțau la prerogativele lor de intelectuali pentru a se supune disciplinei Partidului, fapt care i-a adus în 1956 un atac virulent din partea fostului său elev, Jean Kanapa.

4. În acest articol am propus o distincție a formelor de angajare a intelectualilor în funcție de trei criterii: poziția dominantă *versus* dominată în câmpul intelectual (după capitalul simbolic: renume, titre academice, etc.), autonomie *versus* heteronomie (o intervenție care răspunde unei cereri externe) și specializare *versus* absența unei specializări. Aceste trei criterii ne permit să înțelegem sub ce aspect se deosebesc modurile de intervenție ale intelectualilor. La polul dominant, „intelectualul critic universalist” se opune „gardianului ordinii, moralizatorul”, deseori „consilierul prințului”, după principiul autonomie *versus* heteronomie. La polul dominat, unde prevalează o formă de angajare colectivă în absența capitalul simbolic suficient de puternic pentru a interveni în nume propriu, grupările contestatate, mai ales mișcările de avangardă, se disting după principiul autonomiei, de „intelectualii de instituție”. Specializarea, îndeosebi atunci când științelor umane și sociale s-au dezvoltat în anii '50, a condus la o redefinire a acestor forme de angajare. La polul dominant, Michel Foucault a propus noțiunea de „intelectual specific” care intervine în cadrul domeniilor sale de specializare. Această figură se delimitează de cea a intelectualului universalist, din care reține totuși funcția critică. Ea se opune îndeosebi figurii „expertului” care trebuie să informeze politicile publice păstrându-și „neutralitatea”. Contribuția „intelectualului specific” constă dimpotrivă în a regândi categoriile de analiză a lumii sociale și în redefinirea problematicilor pertinente. Începând cu această perioadă, se remarcă, la polul dominat, o specializare atât a „intelectualilor de instituție” (de exemplu, intelectualii comuniști cărora li se cere să-și pună arta sau producția științifică în serviciul cauzei partidului) cât și a grupurilor contestatate, de exemplu Grupul de informare despre închisori, creat în 1971 de Michel Foucault, Jean-Marie Domenach și Pierre Vidal-Naquet, sau grupul „Raisons d’agir” [Motive de acțiune] constituit în 1996 de Pierre Bourdieu. Pentru a descrie această formă de angajare, Pierre Bourdieu a propus termenul de „intelectual colectiv” care trimite la modul de funcționare științifică bazat pe munca în echipă și pe

acumularea de cunoștințe, opus individualismului care caracterizează lumea literară în care domnește paradigma singularității.

5. Ne putem gândi că un filosof are mai curând tendința de a adopta o formă de intervenție generalistă, în vreme ce un economist sau un jurist vor fi mai dispuși să intervină în domeniul lor de specialitate ca experți sau în colectivități autonome specializate, precum Liga drepturilor omului, dar există numeroase contraexemple care invită la o analiză a clivajelor în cadrul diferitelor discipline și a tradițiilor naționale.

6. Da, bineînțeles, formele de intervenție pot coexista, sunt tipuri ideale în sensul lui Max Weber. Se poate răspunde la solicitări de expertiză din partea puterilor publice și în același timp să se păstreze o poziție de intelectual critic la adresa puterii. Cei mai mulți dintre „intelectualii specifici” precum Foucault sau Bourdieu au intervenit de asemenea după modelul „intelectualului universalist” cu privire la domenii care nu țineau de specialitatea lor. Frontierele nu sunt clar trasate, de aceea prefer să vorbesc de principii de polarizare. Unii intelectuali pot să ocupe poziții intermediare între polul dominant și polul dominat sau să adopte și să oscileze între principii contradictorii, ai autonomiei și ai heteronomiei. Unii „intelectuali de instituție” au putut să susțină o formă de autonomie și distanță critică în cadrul unei instituții ca, de exemplu, François Mauriac, intelectual catolic.

7. Trebuie înainte de toate să amintim că mass-media au fost locul afirmării figurii intelectualului, tribuna de unde a putut să se adreseze unui larg public. Dar există modalități diferite pentru acest „recurs” la mass-media care corespunde de altfel diferitelor forme de intervenție descrise mai sus: de la intelectualul critic universalist care intervine în mod punctual atunci când e solicitat sau când vrea să susțină o cauză până la „intelectualul mediatic” care asumă deseori postura moralistului pentru a avertiza asupra unor derive, și de la cei care sunt invitați pentru a prezenta o analiză în calitate de experți, cum e deseori cazul în Franța pentru economiști sau sociologi, până la colectivele care publică manifeste sau petiții.

Arhivele Sfera Politicii

■ ZOLTÁN SIPOS

Materialul prezentat în acest număr este oferit de Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN) din Cluj-Napoca.

In this issue of *Sfera Politicii* we are offering a new material, published with the courtesy of the Romanian Institute for Research on National Minorities (ISPMN) in Cluj-Napoca.

Masă rotundă (I)¹

Economie și moralitate: Factori care influențează conflictele interetnice din Secuime

text editat de Zoltán Sipos

La data de 20 Iunie 2009, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN) a organizat o masă rotundă la sediul institutului din Cluj-Napoca. Tema mesei rotunde a fost dată de conflictele din două sate ale județului Harghita. Au participat ziariști, cercetători, cadre didactice universitare și un specialist în drepturile omului, toți cei prezenți având experiență în analiza diferitelor aspecte ale relațiilor interetnice din Secuime. Discuția a avut drept scop definirea conceptelor și paradigmatelor științelor sociale care ar putea constitui o bază teoretică pentru interpretarea evenimentelor violente din cele două sate, precum și în regiunea mai largă. Lista participanților în ordine alfabetică: **Tímea BAKK-DÁVID** ziarist, redactor al portalului Transindex, **László FOSZTÓ**, antropolog, cercetător ISPMN, **István HALLER**, membru al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, **István HORVÁTH**, sociolog, profesor universitar, Universitatea Babeș-Bolyai, președinte ISPMN, **Tamás KISS**, sociolog, cercetător ISPMN, **Gergő PULAY**, antropolog, doctorand Universitatea Central Europeană, **Zoltán SIPOS**, ziarist, redactor Transindex, **Vilmos TÁNCZOS**, etnolog, profesor universitar Universitatea Babeș-Bolyai, Catedra de Etnografie și Antropologie Maghiară, **Stefánia TOMA**, sociolog, cercetător ISPMN.

Textul editat al dezbaterii a fost publicat în limba maghiară de portalul Transindex (11-12 august 2009).

¹ Ultima parte a textului va fi publicată în numărul următor al revistei *Sfera Politicii*.

Încercările instituționale naționale pentru integrare

Horváth István: – Putem spune că majoritatea comunităților rome din Secuime nu iau parte la procesele de instituționalizare care ar putea însemna integrarea prin ajutor extern. Cauza este necunoașterea limbii române, sau pot exista și alte cauze, dar aceste comunități nu sunt conectate la programele globale, naționale. Am condus o lucrare de diplomă din care reiese că, în județul Harghita, cele mai sărace comunități nu au mediator sanitar, deși aici este cel mai mare pericolul de îmbolnăvire cu tuberculoză și tot aici sunt cele mai multe decese din cauza unor boli sociale. Există mediatori sanitari doar acolo unde familiile mai înstărite de romi au posibilitatea de a intra în contact cu acest sistem. Despre aceste proiecte trebuie să știm că nu produc miracole în ceea ce privește condițiile de trai ale acestor comunități, dar pot iniția un proces de conștientizare: autoritățile să fie mai atente la comunitățile de romi și să trateze această chestiune altfel.

Haller István: – În urmă cu ceva timp, am participat la Liga Pro Europa la un proiect în cadrul căruia am cercetat mai multe comunități de romi din județele Alba, Sibiu, Harghita și Mureș. Am remarcat că coloniile de romi din județul Harghita sunt mult mai neglijate, romii știu mult mai puțin despre lume, despre posibilități iar cauza este probabil, izolarea lingvistică. Știu că ONG-urile romilor din București evită aceste județe pentru că nu pot comunica cu comunitățile de aici. În ultimii 2-3 ani au devenit poate mai interesați de județele secuiești, dar efectele încă nu se simt. Nici ONG-urile maghiare nu se ocupă îndeajuns cu aceste probleme: în afară de Caritas, există foarte puține organizații care sunt interesate de problemele comunităților rome.

Toma Stefánia: – Cele spuse sunt confirmate de o cercetare făcută în 2008, de către Institutul de Studiere a Problemelor Minorităților Naționale. Printre altele am vrut să aflăm cât de des se întâlnește angajatul primăriei cu diferiți reprezentanți ai comunității rome: cu mediatorii sanitari și școlari sau cu consilierii rome. Am comparat rezultatele din Harghita și Covasna cu alte regiuni ale țării și a reieșit că în Secuime angajații primăriilor se întâlnesc mult mai rar cu reprezentanții romilor – în cazul în care există asemenea reprezentant. În alte părți media întâlnirilor era de mai multe ori pe lună – în Secuime se întâlnesc o dată pe lună sau și mai rar. Putem deci deduce că nu există inițiative, proiecte comune care să implice comunitatea romă și diferitele instituții.

Kiss Tamás: – În Transilvania, respectiv în România, trăiesc aproximativ 120 mii de romi, care vorbesc limba maghiară. La recensământ, 60 % dintre aceștia s-au declarat a fi maghiari. Majoritatea acestei populații, trăiește în Secuime. Limba maternă a majorității romilor din Harghita-Covasna este cea maghiară – în afară de partea din vest a județului Covasna și în parte bazinul Baraolt. Ei sunt acel grup, care nu vorbește altă limbă decât cea maghiară. După desființarea stagiului militar obligatoriu acest lucru s-a agravat. În unele sate romii nu știu limba română nici cât să ceară o pâine într-un magazin. Eu sunt sceptic în legătură cu aceste proiecte, instituții, implementări, mediatori: piața muncii are un rol mult mai important în integrarea comunității rome. În același timp trebuie să recunoaștem că economia de piață a dus la acea marginalizare la care au ajuns comunitățile rome în ultimii 18 de ani. Județele Harghita-Covasna sunt periferice din punct de vedere economic. O marginalizare precum cea din Sâncrăieni sau Bazinul Ciucului de Jos (Alcsík), în general, nu exista înainte de dezvoltarea economiei de piață.

Horváth István: – Nu sunt naiv, nu cred că aceste proiecte duc la o prea mare integrare a acestor comunități. Cred însă, că permit autorităților să aibă o altfel de atitudine, altfel de contacte cu comunitățile. Printr-un proiect – chiar dacă e adus din afară –, unde există un parteneriat cu autoritățile locale, se obligă autoritățile să acorde atenție sporită, să urmărească evenimentele.

Kiss Tamás: – Ar trebui să recunoaștem că acele situații marginale, în care aceste comunități trăiesc, sunt produsele societății de consum, în cadrul căreia noi trăim bine. Societatea de consum „împinge” și în termeni spațiali marginalii în afara orașelor mari, transferând problemele în alte locații, comunități. De exemplu, dacă în București, Cluj sau Brașov au loc lucrări de reconstrucție a orașului, atunci aspectul străzilor devine mai îngrijit, cresc prețurile imobilelor, dar în același timp păturile sociale defavorizate sunt nevoite să părăsească aceste localități. Astăzi nu mai există familii rome în centrul Clujului și acest lucru ni se pare firesc, dată fiind reconstrucția orașului. Numai că aceste pături sociale se mută în alte regiuni, mai periferice din punct de vedere economic, devenind astfel o problemă socială pentru localitățile respective. Trebuie să admitem că aceasta este, într-o oarecare măsură, și problema noastră. Tensiunile și perspectiva unui conflict – chiar dacă pentru noi pare o problemă locală – nu sunt doar problema acestor comunități. Mi se pare nedrept ca aceste localități slabe, în regiuni pauperizate trebuie să se confrunte cu toate aceste probleme. După părerea mea, statul n-ar trebui să lase fără ajutor aceste comunități. Față de regiunile mai înstărite, acestea pur și simplu nu dispun de resurse prin care ar putea răspunde la problemele sociale care aparent sunt probleme etnice. Din cauza aceasta, mi se pare nedrept când noi din București sau Cluj îi numim pe secuii din Ciuc, rasiști. Chiar dacă ei sunt rasiști. E o nedreptate, pentru că răspunderea pentru situația creată nu este doar a lor, ci a mecanismelor sociale din ultimii 18 ani.

Tánczos Vilmos: – Există o doctrină liberală veche de câteva secole, în care mulți au crezut după căderea comunismului. Acest crez se poate rezuma astfel: toți oamenii sunt egali în fața legii, în societățile libere și democratice toate problemele se rezolvă de la sine și legitimitatea capitalismului bazat pe libera concurență nu poate fi pusă la îndoială. Putem vedea însă tot timpul că acest model nu funcționează. Adevărul ce stă la baza credinței liberale e pus la încercare atunci când vedem că în societățile liberale, codificate de legi atotputernice, indivizi și comunități ajung să trăiască în condiții inumane, devenind vulnerabili. Dezvoltarea economiei în spiritul liberal nu ajunge: trebuie puse în funcțiune programe sociale, modele comunitare, ca viața perdanților acestei lumi noi și frumoase să nu fie fără speranță. Dar să rămân la subiectul nostru de astăzi: situația unor comunități de rome din secuime nu poate fi rezolvată fără programe sociale. Întrebarea este: obligația cui este acest lucru? A consiliului local, a consiliului județean sau a guvernului?

Sipos Zoltán: – Trebuie să admitem că cea mai mare forță politică în Secuime este UDMR, deci ar fi responsabilitatea lor de a elabora o politică publică în acest sens. Pentru mine este inacceptabilă reacția președintelui UDMR, Marko Bela, care spunea că aceste acte de violență sînt de fapt niște cazuri penale izolate, care trebuie tratate ca și atare. Declarațiile lui Borboly Csaba, președintele consiliului județean Harghita au și ele scopul de a transfera responsabilitatea la altcineva, când afirmă că problema ține de competența prefectului.

Kiss Tamás: – Într-adevăr este așa. E nevoie de un plan de dezvoltare a regiunii secuiești, cu politici publice pentru comunitățile rome. Romii de aici vorbesc în mare parte limba maghiară și dacă politicile la nivel guvernamental „ocolesc” regiunea, atunci formularea unor politici specifice este sarcina elitei maghiare și a UDMR-ului. Din cauza specificului cultural, integrarea socială prin instituțiile maghiare ar avea un rol foarte important. Ar fi logic ca acei copii care vorbesc limba maghiară ca și limbă maternă să fie incluși în sistemul educațional maghiar. Prin aceasta, chiar și sistemul educațional ar deveni sustenabil (viabil). Dar pentru aceasta ar fi nevoie de o strategie pe termen mediu și lung. Și ar fi extrem de important ca în timp ce ne gândim la problemele comunității maghiare, să avem în vedere și problemele romilor care vorbesc limba maghiară și au o identitate maghiară. I Eu văd însă aici, o problemă mai mare, structurală: UDMR în ultimii 12 ani

participă la proiecte de mare anvergură – construcții de drumuri și săli de sport, renovarea de școli – încercând să favorizeze regiunile unde trăiesc maghiari. Dar în același timp nu s-a acordat prea multă atenție elaborării unor politici publice regionale. Problema este că dacă elitele din secuime nu își însușesc aceste probleme, nimeni nu le va rezolva.

Horváth István: – Aș avea un exemplu: la Universitatea Babeș-Bolyai acum câțiva ani au început să se aloce locuri pentru candidați romi, conform ideii de discriminare pozitivă. Cea mai mare parte a acestor locuri au fost alocate la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, aceasta având și linie de studiu în limba maghiară. De 8-9 ani un singur student rom, care a crescut în orfelinat, a profitat de această posibilitate. Aceasta, în pofida faptului că la linia de studiu în limba română locurile nu numai că se ocupau, dar de regulă câțiva romi intrau și la locuri „normale”, cu admitere. Aceasta înseamnă că în comunitățile de romi vorbitoare de limbă maghiară nu există nici măcar o idee legată de modul în care se poate realiza această mobilitate educațională. Este un exemplu concret pentru faptul că nu se profită nici de politicile publice deja existente. În alte locuri există organizații care ajută elevii, pentru că sunt sigur că nu a fost ideea conducătorului comunității rome din județul Bistrița-Năsăud ca 2-3 copii trebuie să dea în fiecare an la facultate. Prorectorul UBB, Magyari Tivadar povestește cum în fiecare an îl sună liderii romi și încearcă să facă lobby pentru o altă repartizare a locurilor. Desigur nu înțeleg sistemul, dar știu că există un asemenea proces și încearcă să-l influențeze. Instituțiile au o reprezentare poate puțin naivă în comunitate, dar oamenii văd că există o politică publică și că pot să o folosească.

Situația economică a romilor. Migrația

Haller István: – La Sânmartin, primul lucru a fost să aflu din ce trăiesc romii de acolo. Vara culeg ciuperci și coacăze și au nevoie de cai pentru că fac transport cu căruța. În lunile de iarnă însă nu prea au din ce trăi. Primăria nu le asigură nici ceea ce este obligatoriu prin lege, de exemplu lemne de foc. Muncesc cu ziua și sunt plătiți în natură, primesc cartofi – pe care îi vând la marginea drumului, pentru a obține bani.

Horváth István: – La Sâncrăieni romii trăiesc în mare parte din culesul fructelor de pădure. Zilierii sînt puțini pentru că în sat se poate găsi mână de lucru. Cumnatul meu a dat de lucru unui rom și tot satul era mirat de ce angajează un rom când poate găsi cu aceiași bani și zilieri maghiari.

Tánczos Vilmos: – Punctul meu de vedere este că o parte considerabilă din populația Ținutului Secuiesc devine tot mai săracă iar acest lucru nu este o caracteristică doar a unor comunități rome. În ultimii ani și în rândul maghiarilor există o foarte mare insecuritate existențială. Am auzit în Miercurea Ciuc, că totuși este mai bine la Cluj, pentru că acolo sunt totuși posibilități de angajare. Dacă astăzi în Miercurea Ciuc cineva este concediat, atunci situația existențială a familiei sale, devine disperată.

Kiss Tamás: – În ceea ce privește migrația, cea mai importantă diferență între cei din Secuime și alte părți ale țării este că pentru aceste comunități singurul canal de migrație este către Ungaria. Aceasta era un avantaj la început – când românii încă nu migrau în Europa de Vest –, dar acum constituie un dezavantaj extrem de mare. Pentru maghiarii din Secuime, aceste canale de migrație către Ungaria sunt foarte stabile. Pentru localnici este foarte ușor să obțină un loc de muncă în Ungaria, foarte des antreprenorii (de exemplu în domeniul construcțiilor) din sat sunt cei care organizează rețelele de migrație. Însă romii nu fac parte din aceste rețele. Nu există

rețele de migrație pentru romi. Ei sunt practic în aceeași situație ca și maghiarii din Secuime la începutul anilor '90: mulți își încep „cariera” de muncitor pe Piața Moszkva din Budapesta.¹

Modele locale de conviețuire. Ce s-a schimbat?

Sipos Zoltán: – Din relatări media un cititor oarecare poate înțelege că există o comunitate de 2000 de suflete care lucrează, respectă legea ș.a.m.d. și există 200 de persoane care fură de la primii. Or asta mi se pare înimaginabil, în Sâncrăieni locuitorii nu sunt atât de bogați încât să poată întreține pe termen lung 10 % din populație. E evident că a existat un model de conviețuire între cele două comunități, dar se pare că ceva s-a schimbat. Oare de ce?

Tánczos Vilmos: – În Secuime, după '89, romii comit în continuu furturi revoltătoare: la Tușnadu Nou producătorul a sădit primăvara cartofii, dar a așteptat în zadar să iasă din pământ, pentru că romii au furat imediat sămânța. În Cașinul Nou mi s-a povestit că nu se pot trimite la cumpărături copii mici: romii le fură banii. În această localitate se mai întâmplă ca pensiile să fie furate imediat de la bătrâni neajutorați. În alte sate din regiune Cașini există plângeri din cauză cailor unor romi: caii intră pe pășuni sau chiar ogoare, dar nimeni nu are curaj să spună ceva. Aceste lucruri nu existau în comunism. Oare ce s-a schimbat? Pe de o parte situația economică s-a schimbat: în anii '90 s-au desființat colectivele, deci nu se fură din proprietatea comună, ci gospodarii sunt afectați în mod personal. Pe de altă parte, în ultimele decenii numărul romilor care trăiesc în satele din secuime s-a înmulțit considerabil. Alt aspect este o criza morală: diferența între venituri este nejustificat de mare. Munca este devalorizată. Vechile modele de conviețuire care în trecut s-au dovedit a fi eficiente, au devenit anacronistice. Satele din Sîși întrețineau romii. Ei umblau prin sat vânzând preșuri făcute din papură, coșuri din nuiele, măhuri, fructe de pădure, și acceptau orice în schimb. Am auzit odată la Sâncrăieni cum o femeie roma cerea pomană în acest fel: „Dați-mi ceva că vă plătește Domnul, că noi suntem țigani voștri!” Bătrânii și astăzi dau câte o bucată de pâine, cartofi sau măcar niște mere dacă văd o femeie romă cu mulți copii. Știu desigur că prin pomană nu se rezolvă problema, dar consider o problemă de mentalitate faptul că în zilele noastre, în satele din Secuime a devenit foarte restrânsă acea pătură socială care e dispusă să ajute romii, conform acestor modele vechi de conviețuire. Cândva am auzit o discuție între două cumetre: una cerea seamă în numele lui Hristos de ce umblă la biserică dacă nu îi ajută pe acești oameni nevoiași? Răspunsul era crâncen, cel al lumii moderne: „Când îi văd pe ăștia închid poarta, nu vreau să aud de ei!” Trebuie acceptat deci că în lumea noastră alienată modelele vechi, patriarhale nu mai funcționează. Prin urmare este nevoie de alte modele. Rezolvarea practică a problemei nu poate fi una generală, pentru că situația comunității rome diferă de la sat la sat, sau chiar există diferențe și între diferite comunități care trăiesc într-un sat. Să privim regiunea Bazinul Ciucului de Jos putem vedea că în Plăieșii de Jos maghiarimea este îmbătrânită, iar hotarul este imens. De aceea maghiarii au nevoie de romi la muncile agricole. Situația din Sâncrăieni este total diferită: aici populația nu este îmbătrânită, oferta de forță de muncă este mai mare și orașul este mai aproape. În același timp există diferențe mari și între comunități de romi: între corturari și „țigani de vatră” – cei din urmă se integrează mai ușor. Problema este de regulă, cu corturarii. În Sâncrăieni populația roma este mai mare decât cele 200 de persoane despre care se vorbește în

¹ Un spațiu urban care în ultimii 20 ani a devenit loc pentru tranzacții de forță de muncă informală, de exemplu pentru recrutarea zilerilor.

presă. Nu erau toți afectați de incendieri: aceasta era limitată la o așezare a corturilor unde acum câțiva ani erau doar 3-4 colibe, dar care acum s-a mărit la 12-15 case. La marginile satului sunt și alte comunități de romi, care s-au integrat bine și muncesc. Nimeni nu s-a atins de ei. Trebuie menționat că sărăcia corturilor care trăiesc la Sâncrăieni și în alte câteva sate din regiunea Bazinul Ciucului de Jos, înimaginabilă în altă parte. Vizitatorul rămâne stupefiat când vede un copil suferind de foame.

Horváth István: – Să nu uităm, că mesajul protocolului de la Sânmartin este că aceasta nu mai este problema noastră. Să plece de aici, să fie problema altora. Localnicii au reușit să excludă complet o comunitate.

Haller István: – Eu nu aș idealiza relațiile între romi și maghiari de-a lungul istoriei. Odată, de exemplu, la Suseni mi s-a povestit cum au scăpat în anii '60 de comunitatea romă: romii lucrau alături de secui în cooperativă și maghiarii au avut ideea să lase câteva grinzii în curte. S-au gândit că dacă romii văd grinzile, poate le fură. Asta s-a și întâmplat. S-a adunat satul, au condamnat la moarte romii, au așintit asupra lor puștile de vânătoare și le-au zis: ori plecați din sat, ori vă împușcăm. Desigur, romii au ales să plece din sat. În general, în sate erau tolerate câteva familii de romi, ca să curețe latrina sau să repare oalele, dar relația era departe de a putea fi idealizată.

Tánczos Vilmos: – Ar trebui cercetat cu metode antropologice, etnografice care sunt modelele de integrare. Pentru că există asemenea modele. De exemplu, unchiul meu avea cumătru rom și el vorbea despre aceasta foarte deschis. Mentalitatea satului tolera acest lucru. Nu spun că mai demult nu erau probleme, dar comunitatea nu rezolva aceste situații cu incendieri.

Horváth István: – Când situația a devenit tensionată, primarul din Sâncrăieni a chemat trupele antiteroriste și le plimba acolo unde stăteau romii. Polițiștii comiteau tot felul de abuzuri, dar sentimentul sătenilor era că autoritățile au făcut ceva, au intervenit.

Haller István: – În '94 poliția a început să adune din când în când romii din cătune, i-au dus la sediu și îi băteau sau în cel mai bun caz trebuiau să facă curățenie în secția de poliție. Făceau razii din acestea ilegale, dar populația văzând că intervin autoritățile, nu mai simțea nevoia să incendieze casele romilor.

Posibilitatea acțiunilor individuale

Horváth István: – Întrebarea este de ce nu au făcut demersuri individuale sătenii? Oare cât ar fi costat un demers – denunț pentru violarea proprietății, plângere penală, contactul permanent cu autoritățile – în comparație cu opțiunea de a cumpăra cuiva 5 litri de pălincă?

Haller István: – Interesant, dacă mergem la tribunalul din județul Mureș, atunci putem vedea că 90 % dintre procese sunt chestiuni legate de terenuri, din județul Harghita: un gard a fost pus cu 20 de cm mai încoace, un moștenitor nu este mulțumit, etc. Se judecă timp de 7-8 ani pentru asemenea lucruri, dar nu sunt în stare să depună o plângere pentru violarea proprietății. Trebuie depusă doar o singură foaie de hârtie, restul e treaba procuraturii. În schimb, incendiază. Ar trebui să decidem dacă România este stat de drept sau ne întoarcem în Evul Mediu și fiecare își face singur dreptate.

Bakk-Dávid Tímea: – După câte știu, în Sânmartin s-au făcut multe denunțuri de-a lungul anilor și locuitorii s-au săturat de faptul că nu s-a rezolvat nimic: autoritățile nu au anchetat cazurile sau dacă da, romii erau amendați. Aceste amenzi nu

au fost plătite, pentru că respectivul n-a avut din ce să plătească, iar după 2 ani se prescriau.

Haller István: – Din păcate, în Secuime nu există organizații pentru drepturile omului care să ajute oamenii în contactul cu autoritățile. UDMR-ul a format o uniune pentru apărarea drepturilor foarte interesantă, care tocmai în aceste cazuri nu asigură apărarea drepturilor. Ar trebui să susțină oamenii cu consiliere juridică ca să poată apela chiar și la Strassbourg, dacă e nevoie. Romii și-au format aceste organizații, maghiarii nu. Eu inițiez din când în când, din oficiu, câte un dosar legat de cazuri de discriminare în comunitatea maghiară.

Nuca de cocos sau cum e să fii lider rom

Bakk-Dávid Tímea: – În Sânmartin am avut sentimentul că romii degeaba au un lider care este considerat partener de către maghiari, organizațiile romilor sau chiar de către primar, el nu are legitimitate, nu are influență în cadrul comunității. Cred că aceasta este o problemă majoră: din cauza aceasta conflictul nu se va rezolva nici dacă se va ajunge la o înțelegere.

Kiss Tamás: – Aceasta se întâmplă foarte des, când comunitatea nu este stratificată în așa fel încât să fie posibilă apariția unei elite, întreprinzători sau orice altă autoritate care ar putea organiza comunitatea.

Horváth István: – Afro-americanii îi numeau nuci de cocos: în exterior sunt negri, dar înăuntru sunt albi.

Kiss Tamás: – La baza puterii lor din cadrul comunității rome stă un mandat care însă provine din afara comunității. De exemplu, odată, în cadrul unei cercetări de teren, am întâlnit o „nucă de cocos” care era informatorul poliției. El ținea legătura cu primăria și tot prin el se colecta taxa radio-tv. Puterea lui provenea din faptul că prin el controla primăria munca obligatorie depusă în interesul comunității, deci puterea lui nu provenea din comunitate, ci dintr-o înțelegere dintre comunitate și societate.

Fosztó László: – Există o diferențiere în acest sens: lider extern și lider intern. În multe cazuri cei care țin legătura cu „albi” devin lideri externi din propria inițiativă și aceste persoane nu sunt neapărat cei mai apreciați lideri din cadrul comunității. Pentru că de ce și-ar asuma această responsabilitate cineva care e respectat în comunitate, care are relații bine conturate, familie și respect în comunitate? Ignacy-Marek Kaminski într-un studiu din Polonia descrie diferența între liderul intern și cel extern: cu cât un lider extern are mai mult succes, cu atât mai mult pierde posibilitatea de a fi un lider intern.

Haller István: – În momentul în care un lider rom nu dansează așa cum îi cântă autoritățile, acestea rup orice legătură cu el. Am avut o cunoștință, un lider rom, care trăiește la Tușnad și are în jurisdicție Plăieșii de Jos și mai multe sate. Când am fost la Mărtiniș, l-am sunat să vină cu mine. A venit cu mine la poliție și din acel moment polițiștii au refuzau să discute cu el. Din momentul în care nuca de cocos nu se comportă ca atare, autoritățile o ignoră. Din păcate, liderii romi sunt constrânși de autorități să devină nuci de cocos. De aceea există situații precum cea de la Mărtiniș, pentru că autoritățile mizează pe faptul că romii nu au nicio susținere, cu ei se poate face orice. Acum însă, la câteva zile de la incident a apărut în sat un funcționar public cu rang de secretar de stat și a declarat că șeful poliției trebuie să vină la fața locului, și a și venit din Miercurea Ciuc. Aceasta nu a fost pe placul polițiștilor de acolo.

De ce tocmai acolo și de ce tocmai acum?

Kiss Tamás: – Dacă vrem să știm unde sunt posibile asemenea conflicte, atunci pe lângă modelele de conviețuire între comunități trebuie să privim și procesele de migrație internă și segregare teritorială. Dacă comparăm Ungaria cu România, putem vedea că în Ungaria migrația internă (de la sat la sat, sate) era mult mai intensă. Oamenii se mutau dintr-o regiune în alta, din localități periferice spre localități cu infrastructură mai dezvoltată, într-un ritm inimaginabil pentru români. Și invers, păturile sociale care alunecau în jos, se mutau în sate rămase goale, în regiuni periferice. Acest fenomen a dus la situația de astăzi din Ungaria, unde există sate și microregiuni cu populație majoritar romă. Această tendință deocamdată nu se regăsește în Secuime sau în alte părți ale României – cu toate că regiunea cândva locuită de sași este o excepție. Apața este un exemplu foarte bun în sensul că, deși populația romă în timp a depășit 40, 50 și chiar 60 %, există aici o populație de altă etnie, care nu intenționează să plece. În Ungaria din asemenea regiuni, maghiarii și populația romă, cu o mobilitate mai ridicată, pleacă. Migrația internă și segregarea teritorială puternică din Ungaria nu se poate explica doar prin mobilitatea mai ridicată a populației. O altă cauză este că din anii '80, în Ungaria, exista o oarecare autonomie la nivel local: rezolvarea problemelor sociale și inițiativele de politică locală erau lăsate în parte la latitudinea conducerii locale. Localitățile mai puternice au încercat să „împingă” problemele lor sociale în afara hotarelor administrative. Nu trebuie să ne gândim la politici discriminatorii, mutări abuzive. De multe ori poate avea un asemenea efect și un program de reconstrucție a orașului efectuat cu cea mai bună intenție. Dintr-un studiu de caz din București reiese că romii au fost nevoiți să plece dintr-un cartier tocmai pentru că administrația locală a renovat locuințele care înainte erau în afara legii. De asemenea se poate vedea că Brașovul își rezolvă problemele sociale în detrimentul satelor înconjurătoare, iar comunitățile de romi de la Apața sau Săcele sunt tot mai mari. Este foarte posibil ca acest proces – prin care administrațiile locale mai puternice încearcă să-și rezolve problemele sociale în detrimentul administrațiilor mai slabe – să se accelereze. Piața și mecanismele pieței vor accentua procesul. De la Cluj la Târgu-Mureș și Miercurea Ciuc, romii sunt nevoiți să plece din centrele orașelor. Întrebarea e unde apar problemele, cum se poate localiza conflictul? Merită regândit cazul localităților Târlungeni sau Apața, localități care în opinia publică, în viziunea ONG-urilor române și din punctul de vedere al presei sunt pe harta conflictelor roma-maghiare. Nu încape îndoială, problemele din aceste localități au fost agravate de politica orașului Brașov (și/sau mecanismele pieței), în urma cărora comunității roma de acolo i s-au alăturat indivizi veniți din Brașov care nu erau integrați deloc în obiceiurile care stăteau la baza conviețuirii romilor și a celorlalte comunități locale. Când vorbim despre conflictele dintre maghiarii și romii din aceste localități, nu putem uita faptul că Brașovul și-a rezolvat problemele în detrimentul acestor comunități. În viitor se poate aștepta ca acest model de rezolvare a problemelor să câștige teren. Se poate ca în anumite părți ale Transilvaniei să apară microregiuni marginalizate, la fel ca și în Ungaria. Nu încape îndoială că aceste microregiuni marginalizate o să producă segregări etnice. După părerea mea, conflicte violente o să apară în acele localități în care încă nu se știe unde duce restructurarea teritorială și cea etnică. În localitățile unde există multe resurse nu o să vedem, sau o să vedem mai rar conflicte. Aceasta pentru că prin mecanismele pieței și resursele proprii acestea o să fie capabile să rezolve problemele în mod mai „elegant”, cumpărând sau construind locuințe sociale în afara granițelor administrative. La fel, în localitățile marginalizate – mai înainte a fost amintit Cașinul – nu trebuie să ne așteptăm la un conflict. Dacă rămânem lângă Brașov, atunci acesta este cazul din Zizin: în 1995 Zizinul era un sat unde locuiau maghiari și romani, cu o comunitate romă care trăia separat. Astăzi romii s-au mutat în sat, prețul imobilelor

se apropie de zero, populația ne-romă fuge de aici. Soarta Zizinului e pecetluită. În Târlungeni însă, încă se mai dispută raporturile de forță. Ne putem aștepta la un conflict în acele locuri unde nu există resurse pentru rezolvarea „elegantă” a problemei, însă comunitatea ne-romă (în unele cazuri sunt și romi în aceste comunități) nu s-a erodat în așa fel încât să nu încerce preluarea inițiativei, chiar și prin metode violente. Tipice, din acest punct de vedere, sunt satele din microregiunea Ciuc care mută comunitățile rome dintr-un hotar în altul. Fără o strategie regională, aceste comunități nu pot rezolva problema. Când comparăm România cu Ungaria, pentru mine popularitatea crescută a Jobbik¹ și sentimentele anti-rome au ca sursă o competiție între două clase sociale, pentru resurse bugetare. Există în Ungaria o clasă de mijloc în decădere, precum și o clasă inferioară predominant de romi (sau o clasă socială identificată cu romii) care trăiește în mare parte din ajutoare sociale. Aceste două clase se luptă pentru obținerea ajutoarelor sociale, aceasta este cheia sentimentului anti-rome. Clasa de mijloc în decădere crede că statul ar trebui să garanteze pentru ei sistemul de bunăstare și să îi protejeze de efectele negative ale economiei de piață. Dar statul îi ajută pe romi. De altfel, aceasta era motivația celor care au votat cu „nu” la referendumul despre acordarea cetățeniei maghiarilor de peste hotare. De aceea, unii spun că între cei care votează Jobbik și cei care au votat „nu” la referendum există o suprapunere. În România există însă o diferență enormă față de Ungaria: aici clasa de mijloc nu are pretenții în legătură cu ajutoarele sociale acordate de stat. În România cei care aparțin acestei categorii sociale știu că nu au ce să aștepte din partea statului, o bunăstare relativă poate fi atinsă doar prin propriile forțe. Pentru milioane de români ridicarea nivelului de trai înseamnă munca în străinătate, dar în același timp știu că în caz de boală sau accident se pot baza doar pe familie sau comunitatea mai restrânsă. Celor ce lucrează legal în România le e foarte clar că aici există doar pe hârtie sistem sanitar gratuit, pentru că medicamentele compensate se epuizează în prima săptămână a lunii. Însă în Ungaria, în ultimii 18 de ani, lucrurile au stat altfel și asta a dus la sentimentele anti-rome de astăzi.

¹ Formațiune politică de extremă dreaptă care a câștigat popularitate în ultimii ani. Cu ocazia alegerilor din 2009 Jobbik a obținut 3 mandate în Parlamentul European.

Conceptul kantian de libertate

■ TOM ROCKMORE

TKant has investigated the problem of freedom from a double perspective, moral and political. While Kant's view on moral freedom became rather peripheral in our time, his notion of political freedom keeps being fundamental. Having as subject the analysis of the latter through what is called "perpetual peace", this paper aims at arguing that, even if the Kantian problem of political freedom is still a central one, its Kantian solution is no longer attractive. Moreover, in my opinion, even the approach itself to this problem in Kant's terms seems not to be anymore a proper one in the context of our increasingly globalized world.

Keywords:

Kant, freedom, peace, federalism, morality

Kant a investigat problematica libertății dintr-o dublă perspectivă: morală și politică. Dacă viziunea sa asupra libertății morale a devenit astăzi mai degrabă marginală, noțiunea lui de libertate politică prezintă încă un interes fundamental. Avînd ca subiect de analiză chestiunea libertății politice prin intermediul „păcii eterne”, lucrarea de față își propune să argumenteze că, în ciuda locului central pe care problema libertății politice continuă să-l dețină, soluția kantiană nu mai este una atrăgătoare. Mai mult, în opinia mea, abordarea însăși a acestei probleme în termeni kantieni pare a fi inadecvată în contextul lumii tot mai globalizate în care trăim.

Voi începe prin cîteva comentarii asupra teoriei morale a lui Kant, pentru a reveni apoi asupra ideii de pace eternă ca element central al concepției kantiene despre libertatea politică. Voi sugera că teoria sa este în esență neclară: nu este limpede dacă filosoful german optează pentru o abordare federalistă sau pentru una non-federalistă – fiecare dintre ele prezentînd dificultăți – sau pentru un gen de combinație a celor două. Voi arăta în continuare cîteva dintre dificultățile abordării kantiene, cum ar fi ideea însăși a analizei transcendente și supoziția existenței unei soluții universale, independente de timp și spațiu. În ultimă instanță, o „soluție” care ignoră schimbările societale ale lumii noastre

tot mai globalizate, dimensiunea economică a lumii moderne, va fi constitui ea însăși o problemă.

Despre abordarea kantiană a moralității

Kant este un exemplu strălucit al filosofului dedicat analizei tuturor temelor filosofice pe un plan *a priori*, făcând deci abstracție fie de situația concretă, fie de schimbări ulterioare. Influența lui s-a menținut puternică de-a lungul timpului, dar gradul ei de atractivitate diferă în funcție de domeniu. Abordarea kantiană rămâne, probabil, încă actuală în epistemologie, care continuă să fie centrată în general pe teme kantiene, discutate în termenii distincțiilor și adesea ai vocabularului lui Kant. Acest lucru este mai puțin evident în privința chestiunilor moralității și a temelor asociate ei.

Kant era încredințat că a rezolvat pentru totdeauna problema a ceea ce individul *trebuie* să facă. Dar, constatăm cu surprindere că strategia *a priori* de abordare a moralității nu prezintă nici un interes pentru posteritatea kantiană. Pe urmele lui Kant, dezbaterea referitoare la ceea ce „trebuie” să facem s-a divizat într-un număr tot mai mare de demersuri disparate care reflectă deseori concepții diferite despre conținutul sferei moralității, viziuni distincte asupra relației moralității cu lumea în care trăim.

Schimbările sociale survenite de la Kant încoace nu au consolidat, ci dimpotrivă, au slăbit concepția sa absolutistă despre moralitate. Justificarea principiilor utilizate pentru explicația celor mai variate genuri de acțiune prezintă și astăzi interes. Dar, probabil că nimeni, cu excepția câtorva specialiști kantieni, nu mai are în vedere astăzi proiectul unei deducții transcendente. Ceea ce rămâne din moralitatea kantiană este o strategie al cărei rezultat, în afara câtorva excepții, pare a nu mai fi nici foarte interesant și nici acceptabil sau de acceptat potrivit standardelor și normelor existente.

La Kant, moralitatea este rezultatul aplicării teoriei sale epistemologice la domeniul practicii – o teorie bazată pe înțelegerea subiectului pur și simplu ca un principiu epistemologic, atrăgând după sine o analiză abstractă a posibilității cunoașterii. Intenționată a evita ceea ce Husserl avea să numească ulterior psihologism, această concepție despre subiect este cu totul străină ființei umane finite. În evoluția dezbaterei postkantiene, locul ei va fi luat de o concepție mai bogată despre subiect și tot mai apropiată de ființa umană finită, și care ocupă deja un loc central în cadrul empirismului britanic, de exemplu, la Hume. Fichte joacă un rol cheie în această evoluție.

Subiectul fichtean se dovedește a fi mai acceptabil, Fichte atrăgând atenția asupra unei înclinații naturale a subiectului spre realizarea progresivă a raționalității prin intermediul activității umane într-un context social. În viziunea sa, libertatea își are originea în efortul al unuia sau mai multor indivizi de a depăși îngrădirile asociate mediului lor în vederea propriei realizări în condiții sociale concrete. Fichte dă în acest fel un răspuns parțial înțelegerii kantiene mai complexe, dar probabil mai puțin satisfăcătoare, a libertății umane. Kant privește libertatea ca o precondiție a moralei în virtutea faptului că subiectul trebuie să fie liber să aleagă principiul diriguitor al acțiunii particulare. Libertatea politică este gândită, dimpotrivă, nu ca o precondiție, ci ca un rezultat ce urmează a fi obținut într-un context social. Kant își descrie teoria privitoare la libertatea politică în versiunea sa a păcii eterne.

Kant despre libertate prin intermediul păcii eterne

Acest secol, aflat încă la începuturile lui, lasă impresia unei etape pline de confruntări de toate felurile, asemenea secolului trecut. Vremurile în care a trăit Kant au fost foarte diferite de ale noastre. Mulți dintre contemporanii lui ca și

contemporani din țări vecine, inclusiv Rousseau, credeau în ceea ce acesta din urmă numea proiectul păcii eterne. Ideea lui Rousseau era o reacție la concepția lui Charles-Irénée Castel, cunoscut mai bine sub numele de Abatele de Saint-Pierre. În critica adusă lui Ludovic al XIV la începutul secolului al optisprezecelea, Saint-Pierre avansa o teorie a reformei constituționale a monarhiei. El și-a limitat proiectul inițial al păcii universale doar la Europa. Oponându-se lui Hobbes, care avea în vedere uniunea în interiorul unui stat în scopul protecției indivizilor, Saint-Pierre sugera uniunea între state. Alegând federația, și nu uniunea, el făcea o alegere între două posibilități care ulterior s-a dovedit a fi greu de realizat. Distincția între federație și uniune implică o opțiune în fața căreia Kant continuă să ezite. Această opțiune definește și astăzi problema modului în care țări suverane urmează să colaboreze în scopul realizării păcii.

Teoria kantiană a păcii eterne este cunoscută dintr-o serie de lucrări de maturitate, cum ar fi „Ideea unei istorii universale dintr-un punct de vedere cosmopolit” (1784), anterioară Revoluției, și mai apoi „Doctrina dreptului” (1790), „Pacea eternă: o schiță filosofică” (1793) și „Primele principii metafizice ale doctrinei dreptului” (1797). În „Ideea unei istorii universale dintr-un punct de vedere cosmopolit”, Kant sugerează că istoria umanității tinde către un scop ascuns, necunoscut indivizilor, dar care ține de însăși natura ei. Această natură conduce la realizarea efectivă a păcii eterne, iar dacă nu înfăptuiește în realitate acest țel, istoria poate fi privită în chip convenabil ca și cum l-ar fi înfăptuit.

Supoziția kantiană, făcând apel implicit la ideea de progress social, constă în ideea că ființele raționale se unesc într-o societate în care toate antagonismele sunt apoi depășite prin intermediul unei „constituții civile [sic] absolut drepte.”¹ Aceasta reclamă și relații între state ale căror „fricțiuni” sunt depășite prin ceea ce Kant, anticipând evoluțiile din secolul douăzeci, numește o ligă a națiunilor.²

Potrivit lui Kant, dacă putem îmbrățișa o formă rațională de politică pentru a ajunge la relații nu mai puțin raționale și între state, ne putem aștepta să realizăm planul secret al naturii prin intermediul păcii, „condiție universală cosmopolită”.³ Datorită caracterului *a priori* al analizei lui Kant, nu este surprinzător că noțiunea sa de ligă a națiunilor rămîne vagă. El continuă lupta cu această problemă în alte lucrări, de exemplu, în *Antropologia* sa (1798) unde, descriind societatea cosmopolită ca o idee regulativă, și nu constitutivă, sugerează că putem tinde spre ea, fără însă a o realiza pe deplin.⁴

Contractul (social) ca fundament al statului: „Teorie și Practică”

În ansamblul său, discuția lui Kant privind pacea eternă și multe dintre chestiunile principale dezvoltate de către el mai târziu sunt anticipate oarecum în analiza sa inițială sumară a problemei. În textele ce vor urma Kant rafinează alte aspecte ale analizei lui care semnalează articolul ulterior despre „Pacea eternă”. Ideea kantiană centrală referitoare la istorie este aceea că un stat drept, dar probabil, nu și fericirea, poate fi garantat printr-o constituție rațională civică și, prin

1 Vezi The Fifth Thesis in Immanuel Kant, „Idea for a Universal History From a Cosmopolitan Point of View”, in H. S. Reiss (ed.), *Kant: Political Writings*, translated by H. B. Nisbet, (New York: Cambridge University Press, 1991), 45-46.

2 Kant, «Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View», The Seventh Thesis, in Reiss, *Kant*, 47-49.

3 Kant, „The Eighth Thesis”, 50-51.

4 Vezi Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, translated by V. L. Dowdell, revised and edited by H. H. Rudnick, with an introduction by F. P. Van De Pitte, (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978), 249.

urmare, absolut dreaptă. Prin „constituție”, Kant înțelege o formă juridică a contractului social care, pentru Rousseau, întruchipează voința generală. Orice constituție este prin definiție un gen de contract. În „Teorie și practică”, Kant își concentrează atenția pe constituția civică dreaptă, termen utilizat de el pentru ceea ce de obicei numim „contract social” și rămas vag în explicația sa a istoriei. Această nouă discuție este importantă în trei privințe: mai întâi, așa cum sugerează titlul, pentru înțelegerea relației dintre teorie și practică sau, mai exact, a legăturii dintre abordarea kantiană *a priori* și experiență; apoi, pentru înțelegerea reacției inițiale a lui Kant față de Revoluția Franceză; în sfârșit, această discuție este relevantă pentru efortul său susținut de a înțelege condițiile păcii eterne.

În cele ce urmează mă voi concentra asupra ideii de contract.

Remarcile kantiene pe marginea ideii de contract (social) aduc în discuție o noțiune dezvoltată deja de către Grotius, Hobbes, Locke, Rousseau și alții. Concepția lui Kant asupra contractului pendulează între ideile lui Hobbes, pentru care starea conflictuală permanentă împiedică indivizii să se unească în societate în căutarea păcii; Locke, care vorbește de consimțământul explicit sau tacit al indivizilor de a intra în societate;¹ și Rousseau, care observă că în societate nu suntem liberi și, deci, nici pașnici. Această concepție este schițată de Kant în secțiunea a doua a eseului său „Teorie și practică”, în care îl critică în mod explicit pe Hobbes.

În *De Cive*, Hobbes oferă o formă timpurie, mai comprimată, a argumentării dezvoltate ulterior în *Leviathan*. Potrivit acesteia, legea naturală își are originea în doctrina biblică și rațiune, contractul social, în legea naturală, iar formele de guvernământ, ca și datoriile suveranului (sau monarhului) absolut și ale cetățeanului, în contractul social. Renunțând la terminologia timpurie a constituției civice drepte, Kant spune acum că societatea este creată prin intermediul unui contract și că, spre deosebire de alte contracte, o societate (*pactum sociale*) se bazează pe o constituție (*constitution civilis*). Contractele sociale unesc indivizii întru realizarea unor scopuri pe care ei le au efectiv în comun și care sunt diferite de un țel pe care ei trebuie să și-l asume. Cel din urmă nu se regăsește decât într-o societate care este concomitent o stare civilă (*a civil state*) sau *commonwealth*. O astfel de stare ilustrează acele relații între indivizi compatibile cu scopul cel mai înalt sau cu dreptul fiecăruia de a beneficia de ceea ce i se datorează și de a fi protejat, prin lege, împotriva agresiunii celorlalți.

Starea civilă, spre deosebire de starea juridică, se întemeiază pe trei principii. Primul enunță că, întrucât scopul este rațiunea, și nu fericirea, nimeni nu poate obliga pe altcineva să fie fericit. Al doilea spune că toți indivizii au drepturi legale egale și inalienabile care nu pot fi pierdute decât ca urmare a unui comportament infracțional. Cel de-al treilea principiu enunță că orice privilegiu ereditar este exclus. Legea fundamentală își are sursa în *voința poporului* [*Volkswillen*], expresie utilizată de Kant pentru traducerea *voinței generale* (*volonté générale*) a lui Rousseau, și pe care el o nuanțează, observând că este puțin probabil ca un popor întreg să atingă unanimitatea. În acest caz, un contract nu trebuie să existe și nu poate exista în realitate deoarece, în terminologia kantiană, el nu este decât o idee a rațiunii care ghidează legislatorul, care trebuie să acționeze ca și cum fiecare cetățean ar fi consimțit la lege.

De vreme ce orice lege este prin natura ei rațională, susține Kant, cu un ochi spre Revoluția Franceză, atunci, o dată încheiat, un contract nu poate fi abrogat, de exemplu, pentru a urmări fericirea pe o cale diferită, întrucât rezultatul ar fi pur și simplu anarhia. Singurul caz legitim posibil este acela în care voința generală ar fi existat în mod efectiv, ceea ce este contrafactual. Kant este în dez-

1 Second Treatise, in John Locke, *Two Treatises of Government*, trans. by Peter Laslett, (New York: Cambridge University Press, 1963), 392-393.

acord cu Hobbes, pentru care suveranul nu are obligații contractuale față de popor. Spre deosebire de Hobbes, Kant susține că, exceptând constrângerea, indivizii au drepturi inalienabile în raport cu șeful statului, cum ar fi dreptul de a face public dezacordul lor atunci când suveranul comite o greșală.

Diferența dintre cei doi filosofi este una importantă. La Hobbes, apariția societății din starea naturală se întemeiază pe dorința practică de protecție împotriva violenței. Kant, dimpotrivă, insistă asupra unei rațiuni *a priori* ca sursă a principiilor de asociere înzestrate cu forță coercitivă asupra tuturor indivizilor. În locul simplei forțe, care nu este constrângătoare, el plasează rațiunea, care este necesară și, prin urmare, întotdeauna constrângătoare. Motivul diferenței de opinii este limpede. La Kant, alternativa forței anulează legalitatea constituției. Pentru el, constituția statului este un contract care, dacă este rațional, garantează cel puțin pacea, care este distinctă de fericire. Contractul este fundamentul statului și, prin extensie, al relațiilor dintre state. Un interes particular prezintă aici observația kantiană potrivit căreia un stat rațional trebuie, prin definiție, să întruchipeze voința generală, implicând deci unanimitatea în rândul cetățenilor. Dar, cum acest lucru este imposibil, orice stat trebuie să depindă de o majoritate, ceea ce înseamnă că nici un stat nu poate fi vreodată rațional. Este o concluzie care contrazice, de fapt, propria supoziție a lui Kant potrivit căreia statul trebuie să întruchipeze rațiunea. Astfel, pe baza fundamentelor kantiene, teoria statului rațional nu reușește să treacă testul practicii, cercetată "în mod formal" de către Kant însuși în acest text.

Doctrina kantiană a dreptului și tema păcii

În „Doctrina dreptului” (1970), care precede „Pacea eternă”, Kant oferă o analiză sistematică interesantă în sine și relevantă totodată pentru teme dezvoltate ulterior. El arată în mod clar că ideea de „drept” se întemeiază pe două presupozitii: a acțiunea liber în conformitate cu o lege universală și a acțiunea într-un mod compatibil cu libertatea celorlalți.¹ Consecința, respectiv, că moralitatea reclamă o federație internațională, decurge din acest principiu inițial. Altfel spus, moralitatea personală a indivizilor conduce în cele din urmă la un drept internațional universal, obligatoriu pentru toate statele presupuse a se fi asociat în mod liber într-o federație.

Tratatul kantian este extrem de interesant și adesea foarte detaliat. El abordează, în trecere, varii subiecte, între care faimoasa definiție kantiană a căsătoriei ca implicând dreptul exclusiv al fiecăruia dintre parteneri de a utiliza organele sexuale ale celuilalt (§27), ce sunt banii? (§ 31) sau ce este o carte? (§31). Tema păcii eterne este abordată în trei locuri în acest text. În §53, unde Kant discută drepturile națiunilor, distingând dreptul de a declara război, drepturi în timpul războiului și drepturi după război. În privința celor din urmă, Kant notează că scopul dreptului este să ne facă să uităm de război cu ajutorul unei „constituții comune care instituie pacea eternă.”²

Acest pasaj arată că, în concepția kantiană, războiul urmărește să clădească pacea eternă, și nu pur și simplu pacea sau amendarea unui presupus rău. Mai interesant este însă efortul lui Kant de a lega pacea de o „constituție comună”, document vizând, în principiu, toate părțile care, o dată ce au abandonat starea de natură, se încadrează statului. Ideea este dezvoltată în §61: „Pacea eternă și un

1 Vezi «Doctrine of Right», *Universal Principle of Right*, H.S. Reiss (ed), Immanuel Kant: *Political Writings*, trad. H.S. Nisbet, (Cambridge University Press, 1971), 133-134.

2 Doctrine, § 53, 164-165.

congres permanent al națiunilor". Aici, Kant utilizează termenul „stat” în diverse feluri și aplică și distincția dintre starea naturală și națiune la relația dintre state. Așa cum pacea este absentă în starea naturală, tot la fel realizarea sau aproximarea păcii eterne reclamă o „uniune de state” sau „un congres permanent al națiunilor”. În analiza sa, Kant adoptă ca model preferat Statele Unite în virtutea faptului că, spre deosebire de relațiile pasagere dintre statele europene, uniunea americană nu poate fi dizolvată. Diversele state europene par a fi un singur stat federal, observă Kant, dar aceasta maschează de fapt o realitate în care drepturile sau suveranitatea națiunilor individuale au dispărut. În opinia lui, dreptul internațional (sau cosmopolit) al națiunilor nu poate fi instituit decât printr-o procedură civilă, opusă deci războiului. Cum va arăta ulterior în „Pacea eternă”, dreptul internațional este similar moralității și, de aceea, o dată ce optăm pentru el, creînd astfel dreptul cosmopolit (*jus cosmopoliticum*), a da înapoi ar însemna a merge împotriva rațiunii.

Un model de acest fel este prost ales din două motive. În primul rând, așa cum avea să se dovedească ulterior, forma de federație reprezentată de Statele Unite poate fi dizolvată. Războiul Civil american, purtat cu succes tocmai pentru ca acest lucru să nu se întâmple, putea lua în mod nefericit o altă cotitură. Oricum, modelul american nu a supraviețuit, iar aceasta nu din motivul că nu a putut fi dizolvat pe căi raționale, ci pentru că forța a prevalat asupra forței. Apoi, poate mai important, modelul american încalcă în fapt condiția kantiană, precizată în „Pacea eternă” și care enunță că diferitele părți ale federației își conservă suveranitatea, deci și autonomia, în cadrul unei entități mai largi. Într-un sistem federal ca cel existent în SUA, statele au anumite drepturi pe care și le pot reclama în fața guvernului federal, fără a-și păstra însă întreaga suveranitate. Așadar, pe baza criteriului suveranității, Statele Unite nu reprezintă o federație, ci mai degrabă o organizare „supra-statală”.

În concluzie, Kant ia în considerare problema dacă modelul păcii eterne este o posibilitate reală. Iar răspunsul său este următorul: avem cel puțin datoria a realiza pacea, atâta timp cât nu se poate dovedi că ea este imposibilă. Întrucât dintr-o perspectivă morală nu trebuie să existe război, datoria noastră este să acționăm ca și cum pacea eternă ar fi realizabilă. Concepția lui Kant este clară, dacă nu în privința posibilității păcii eterne, cel puțin cu referire la ideea că pacea este dictată de către rațiune ca scop a ceea ce el numește știința dreptului sau politică în general. Kant încheie prin a arăta că ideea poate fi realizată într-o serie de etape „care se apropie constant de binele politic suprem – pacea eternă.”¹

Gradualismul kantian este, evident, problematic. Ca bine politic suprem, pacea eternă este ceva pe care o putem într-adevăr aproxima, dar pe care nu o vom putea atinge niciodată. În realitate, nici o formă de pace pe care am putea-o realiza nu va reuși să atingă țelul final, iar aceasta pare a fi rezultatul nefericit al experienței umane. Susținând că pacea eternă ca scop al proceselor politice nu poate fi realizată decât la sfârșitul unui proces infinit, Kant admite, de fapt, că ea nu poate fi realizată cu adevărat niciodată sau, altfel spus, că ea este imposibilă. Prin urmare, argumentul kantian în favoarea păcii stă mai degrabă împotriva ei, decât s-o susțină.

Conceptele kantiene de federație, stat mondial și „Pacea eternă”

Așa cum se știe, Kant este un practicant desăvârșit al abordării sistematice în filosofie. În ciuda acestui fapt, textul în care el discută în detaliu despre „pacea eternă” este foarte nesistematic, dificil de interpretat și lipsit de coerență. Incoe-

¹ Doctrines, 175.

rența nu poate fi atribuită doar neatenției, ci incapacității filosofului de a alege între alternative concurente, într-un cuvânt, incapacității lui de a se decide. O federație este alcătuită din state naționale independente care își conservă suveranitatea, în vreme ce o guvernare mondială presupune un stat mondial al cărui membrii renunță, cel puțin parțial, dacă nu chiar complet, la suveranitate. În esul său, Kant argumentează cu tărie, dar incoerent, atât în favoarea unei federații de state, cât și a statului mondial – alternative incompatibile care conduc la dificultăți în deslușirea și evaluarea poziției sale.¹

Acest eseu complex, cel mai detaliat efort kantian de a rezolva problema păcii, este divizat în articole preliminare și articole definitive, fiind însoțit și de două suplimente și două anexe. Articolele preliminare din prima secțiune conțin comentarii pe marginea a ceea ce Kant numește stat independent și, deci, liber și suveran. Este descris apoi principiul non-intervenției, care enunță că nici un stat nu trebuie să se amestece în problemele privitoare la constituția sau la guvernarea unui alt stat. Aceste chestiuni presupun atașamentul kantian față de ideea de stat național suveran, așa cum exista la acea vreme, atașament care va fi argumentat în cea de-a doua secțiune, unde sunt reluate „Articolele definitive ale păcii eterne dintre state”. O astfel de pace presupune existența unor state naționale suverane. Iar Kant atrage imediat atenția că, atâta timp cât este permanent amenințată de războaie, această stare de pace trebuie „instituită în mod oficial”² sau garantată într-un fel oarecare.

Primul dar și o parte substanțială din „Articolele Definitive” sunt dedicate explicării soluției federative a problemei garantării păcii. În cel dintâi dintre aceste articole, intitulat „Constituția civilă a oricărui stat trebuie să fie republicană”, Kant definește republica în termenii a trei principii: libertatea tuturor cetățenilor, legislație unică și egalitate juridică. O republică este prin definiție un stat suveran; iar Kant, a cărui teorie republicană se întemeiază pe o constituție derivată din așa-numitul contract original, remarcă nevoia de a cerceta dacă această constituție poate conduce la pace durabilă.

În remarcile din cel de-al doilea „Articol Definitiv”, intitulat „Dreptul națiunilor trebuie întemeiat pe o federație de state libere”, Kant dezvoltă ideea sa a federației de state libere ca singură modalitate de a garanta pacea eternă. El argumentează că națiunile, care pot fi judecate asemenea indivizilor, trebuie să urmărească protecția prin participarea la o federație de popoare. O federație este alcătuită din state separate, fiind distinctă de un stat internațional. Modelul acestuia din urmă, în care statele sunt unite și structurate în termeni de inferior și superior, contrazice supoziția originală kantiană.³ Spre deosebire de un tratat de pace obișnuit, care pune capăt unui război particular, o federație pacifistă, întemeiată pe un larg acord al națiunilor, urmărește să pună capăt tuturor războaielor. Justificând această explicație, Kant spune că federalismul, în viziunea sa, se va extinde la toate statele, conducând astfel la o pace durabilă. Argumentul lui pare

1 Potrivit lui Pauline Kleingeld, interpretarea standard a poziției lui Kant privitoare la relațiile internaționale este că el apără o ligă voluntară de state, respingând idealul unei federații mondiale care este mai riscant, nerealist și incoerent din punct de vedere conceptual. Ea susține că această interpretare constituie premisa disputei dintre Rawls și Habermas în jurul chestiunii dacă sau nu Kant apără o asociație voluntară de state. Kleingeld susține o a treia interpretare, respectiv, că ceea ce apără Kant este un punct de vedere care combină ideea unei ligi voluntare cu aceea a unei federații mondiale cu puteri coercitive. Vezi Pauline Kleingeld, „Approaching Perpetual Peace: Kant's Defence of a League of States and His Ideal of a World Federation,” *European Journal of Philosophy* vol. 12, no. 3, 304–325.

2 „Perpetual Peace: A Philosophical Sketch”, în Kant: *Political Writings*, p. 98.

3 Kant, «Perpetual Peace: A Philosophical Sketch», în H.S. Reiss (ed), Immanuel Kant: *Political Writings*, trad. H.S. Nisbet, (Cambridge University Press, 1971), 98.

a avea două fațete: o federație se va extinde inevitabil pentru a include toate statele; și, întrucât este apărută de dreptul internațional obligatoriu pentru toate națiunile, federația va preveni permanent războiul. Dar, cum n-a existat niciodată o federație care să prevină permanent războiul și, cum nu avem motive să credem că ea va exista vreodată, acest argument pare problematic.

Al doilea argument kantian în favoarea unei federații ca element necesar capabil să genereze pacea constă în ideea că dreptul internațional nu poate fi interpretat ca un drept de a intra în război. Implicația este că războiul nu este și nu poate fi o soluție rațională. Și totuși, există divergențe evidente asupra acestei chestiuni. Un exemplu îl constituie cea de-a doua fază a războiului din Kosovo, între 24 martie și 10 iunie 1999, în care națiunile NATO au susținut că intervenția lor armată a fost justificată de epurarea etnică practică de Iugoslavia în Kosovo.

Un al treilea argument, din „Cel dintîi supliment: despre garanția păcii eterne”, aduce în discuție ideea dreptului internațional care, spune Kant, „presupune existența separată a mai multor state independente învecinate”.¹ Argumentul este relevant pentru respingerea posibilității dreptului internațional ca fiind incompatibil cu guvernarea mondială sau statul global.

Până acum Kant a argumentat în favoarea unei federații de state naționale, care nu este același lucru cu un stat internațional. Acum, el își schimbă brusc strategia, pentru ca în partea finală a Celui De-al Doilea Articol Definitiv și de-a lungul celui De-al Treilea Articol să susțină că numai un stat internațional poate garanta pacea eternă. Singura cale prin care statele pot ieși din starea conflictuală este, după Kant, statul internațional, care se va extinde pentru a cuprinde toate țările. El notează însă cu prudență că, întrucât țările nu îmbrățișează această idee, ea nu poate fi realizată. Prin urmare, tot ceea ce putem face este să ridicăm un zid împotriva violenței prin intermediul unei federații. Dar, presupunând că este realizabilă, nici federația nu reprezintă pentru Kant o garanție suficientă a păcii durabile – cel mult, ea poate preveni războiul.

Cel De-al Treilea Articol Definitiv al Păcii Eterne este dedicat „în mod oficial” demonstrării faptului că „Dreptul cosmopolit trebuie limitat la condițiile ospitalității universale.”² Cît privește țelului păcii eterne, acest articol este important pentru inferența nedemonstrată făcută de Kant, după o analiză a ospitalității universale, de la ospitalitate la drepturi universale, deci, la guvernarea mondială sau statul mondial. Argumentul este următorul: existența ospitalității în toate colțurile globului pune în evidență o comunitate umană universală ca sursă a așa-numitelor drepturi universale ale omenirii. În acest context, Kant susține că ideea de drept cosmopolit „nu este una fantastică și exagerată ci, mai degrabă, adaugă el, „o completare necesară la un cod nescris al dreptului politic și internațional, care devine astfel un drept universal al omenirii.”³

Acest argument pare a avea o dublă deficiență. Deși ar trebui să existe, poate, un astfel de cod, el nu a existat vreodată și nici nu există în prezent. Așadar, nu se poate conchide că în acest fel facem progrese spre pacea eternă. Într-adevăr, dacă, așa cum susține Kant, aceasta este o cerință necesară, atunci trebuie să admitem că, întrucât ea nu a fost întrunită până acum, pacea reală nu este deocamdată nici măcar o posibilitate practică. În plus, acest argument este în dezacord cu contraargumentul că, prin definiție, dreptul internațional (cosmopolit) este compatibil doar cu o federație și, deci, incompatibil cu o guvernare mondială sau stat mondial.

În cele două suplimente (apendice), Kant discută relația dintre moralitate,

1 Kant, *Perpetual*, 113.

2 Kant, *Perpetual*, 105-108.

3 Kant, *Perpetual*, 108.

care este practică, și politică, a cărei esență este teoretică. Pentru el, pacea eternă este garantată de natura însăși, adică de acțiunile unei Providențe necunoscute.¹ Această inferență este lipsită de orice dovadă. Interpretând Providența ca moralitate, Kant susține că moralitatea și politica nu sunt și nu pot fi în conflict. El afirmă apoi că nimeni nu poate fi obligat să facă ceea ce nu poate face. Prima afirmație pare improbabilă. Căci, cum toate formele de politică se bazează întotdeauna pe moralitate de un gen sau altul, chiar dacă nu necesarmente pe genul de moralitate pe care se întâmplă să-l îmbrățișăm, există întotdeauna o tensiune între formele politicii și formele moralității. Afirmția din urmă este o versiune a unei teze timpurii susținute de Kant în „Groundwork”, respectiv, că *trebuie* impli- că *poate*. Dar, nu rezultă că, dacă trebuie să fie pace eternă, ea trebuie să apară sau că va și apărea.

Argumentul final avansat de Kant în favoarea păcii eterne se bazează pe conceptul său de drept internațional, presupus, la rândul lui, de ideea kantiană de ligă a națiunilor. În concepția kantiană, o ligă a națiunilor unește statele cu ajutorul dreptului internațional, căruia statele i se supun de bună voie și care le protejează în cazul agresiunii oricărui stat împotriva altuia. De aici, sugestia lui Kant privitoare la datoria noastră de a crea dreptul public ca relație juridică între state. Existența acestui drept, continuă el, va demonstra că ne putem apropia treptat de scopul păcii eterne. Supoziția kantiană referitoare la eficiența dreptului internațional nu justifică totuși concluzia că acesta va fi suficient sau că va contribui în mod substanțial la menținerea păcii între state. O astfel de concluzie ar putea urma doar în condițiile în care ar exista o supunere riguroasă în toate situațiile, ceea ce până acum nu s-a întâmplat în istoria umană. În practică, statele puternice fac ceea ce vor, iar statele slabe fac ceea ce trebuie.

Pacea perpetuă este plănuită să dureze veșnic. În viziunea kantiană, viața pe pământ merită trăită dacă și numai dacă este posibil să facem progrese spre țelul final al existenței raționale. Vorbind de datoria de a crea un stat bazat pe dreptul public, Kant spune că procesul construcției lui continuă la nesfârșit, fără ca scopul final să poată fi vreodată atins – concluzie care corespunde rezultatelor experienței. Seria impresionantă de organizații internaționale create după cel de-al Doilea Război Mondial, incluzând aici Organizația Națiunilor Unite și Curtea Internațională de Justiție, reprezintă într-adevăr un progres. Dar experiența a arătat că aceste organizații sunt insuficiente pentru a garanta pacea mondială sau chiar pacea. Și nu există nici un motiv să credem că, în ciuda eforturilor consistente ale multor oameni binevoitori, asemenea organizații vor conduce, pe termen scurt sau chiar pe termen lung, la realizarea unuia sau altuia dintre aceste scopuri. Și, cum un proces de durată infinită nu poate fi niciodată încheiat, visul kantian al păcii universale pare a se derula dincolo de tărîmul realității.

Kant despre modelele federalist și supra-naționalist

Dificultățile interpretării poziției lui Kant sunt probabil insurmontabile. S-a susținut de către diverși observatori că el apără concomitent conceptele de federație, de stat supranațional și ambele. Interpretarea este, în principiu, fără sfârșit. Cele două modele, federal și supranațional ale abordării kantiene a păcii sunt diferite, incompatibile și asociate unor dificultăți semnificative, care par a nu fi fost soluționate în practică niciodată. O țară ca Franța funcționează pe baza unui model centralizat, supranațional, în care diferitele regiuni și interesele lor firești sunt dominate, ba chiar „inundate” de interese naționale dominante. Statele

¹ Kant, *Perpetual*, 107-108.

Unite sunt o țară clădită pe un model federal în care guvernul central tinde să eclipseze drepturile statelor. Această dificultate, deja evidentă în vremea ratificării Constituției Statelor Unite, nu a fost decât aparent soluționată prin ideea că puterea ultimă nu rezidă nici în guvernul federal, și nici în state, ci în popor, cum sugera James Wilson.¹ Ea conduce la apeluri periodice la întărirea drepturilor statelor în descentralizarea și diminuarea puterilor atribuite guvernului federal. Alte interpretări ale poziției kantiene sunt, de asemenea posibile, cum ar fi aceea potrivit căreia concepția sa îmbină apărarea federalizării voluntare cu puterile coercitive.²

Pare rezonabil să comparăm analiza kantiană *a priori* a păcii veșnice cu experiența istorică. Nu toate formele de federație sunt la fel de utile, dar, pentru Kant, liga națiunilor este nu doar o cale, ci singura cale de a evita conflictul fratricid între state. El are în minte o federație în care fiecare stat membru își păstrează suveranitatea și respinge acea formă a ei care presupune limitarea sau abandonarea suveranității. Experiența istorică sugerează că federațiile în care statele membre își reduc suveranitatea sunt susceptibile de a fi mai reușite – potrivit unui set întreg de criterii – decât acelea în care suveranitatea este conservată într-o formă neschimbată.

Îndiscutabil, țări precum Elveția sau Statele Unite, ale căror părți constitutive și-au abandonat sau cel puțin și-au restrâns suveranitatea, au avut mai mare succes în calmarea tensiunilor decât țări ca Belgia și Canada, în care tensiunile continuă să supureze. Sau, cazuri în mod evident eșuate cum ar fi Iugoslavia sau Uniunea Sovietică care au sfârșit în dezintegrare.

Organizații internaționale de felul Ligii Națiunilor sau Organizației Națiunilor Unite, create în mod special pentru edificarea unor condiții pașnice ale vieții umane, pot fi înțelese în termenii ideii kantiene a promovării păcii universale prin intermediul unei federații de state independente care-și conservă suveranitatea. Sub influența lui Kant a stat, probabil, apelul lui Woodrow Wilson la crearea unei ligi a națiunilor, din faimosul său discurs din Congres (8 ianuarie 1918) la sfârșitul primului război mondial.³ Chemarea lui Wilson la o „asociere generală a națiunilor” avea să devină ulterior Liga Națiunilor. Proiectată să promoveze cooperarea internațională în vederea păcii și securității, această Ligă s-a dovedit însă incapabilă să prevină agresiunea militară care a condus la cel de-al doilea război mondial. Încetîndu-și activitatea pe durata războiului, ea s-a dizolvat în 1946 și a fost înlocuită cu Organizația Națiunilor Unite, care nu reprezintă altceva decât un nou efort în „soluționarea” aceleiași probleme: prevenirea unui război viitor printr-un sistem de securitate colectiv.

În final, aș dori să semnalez două dificultăți ale abordării kantiene a libertății morale și politice într-o epocă a globalizării economice. Prima se referă la dificultatea tratării problemelor reale dintr-o perspectivă transcendențială. O astfel de perspectivă presupune că nu există decât o singură „soluție” posibilă identificabilă în mod corect – supoziție pur și simplu falsă pe plan moral și politic, unde există concepții incompatibile despre binele uman. Întrucît opiniile noastre despre modul în care trebuie să ne comportăm și să organizăm contextul nostru social depind de supoziții precedente privitoare la natura ființei umane și a vieții bune, nu văd nici o perspectivă a finalizării dezbaterilor, a încheierii lor printr-o singură soluție „rațională”. A doua problemă vizează relația dintre contextul so-

1 Referitor la importanța lui Wilson, vezi Akhil Reed Amar, *America's Constitution : A Biography*, (New York : Random House, 2006).

2 Pauline Kleingold, «Approaching Perpetual Peace: Kant's Defense of a League of States and His Ideal of a World Federation», in *European Journal of Philosophy*, 2004, vol. 12, no. 3, 304-325.

3 Vezi James Lee Ray, *Democracy and International Conflict*, (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1995), 3.

cial și concepția despre libertate. Este o gravă greșeală să credem că putem anticipa toate aspectele relevante ale libertății umane printr-o analiză *a priori*.

Fiind esențialmente socială, libertatea nu poate fi înțeleasă decât în termenii contextului social în care apare. Acest context s-a schimbat enorm de la Kant încoace. Will Kymlicka sugera că avem nevoie de o abordare globală a eticii. Ideea că pe măsura globalizării economice, etica trebuie să fie și ea globalizată¹, presupune ca de la sine înțeleasă globalizarea economică și, deci, extinderea capitalismului liberal. Kant a fost contemporanul ascensiunii Revoluției Industriale. De atunci, lumea modernă a fost tot mai mult dominată de capitalism cu aspectele lui bune și rele, dar care nu poate fi neglijat.

Așadar, o dificultate în plus a explicației kantiene a libertății constă în incapacitatea ei de a anticipa nevoia reală de a înțelege libertatea în lumina realității globalizării economice, care constituie astăzi forma dominantă a problemei lui Rousseau. Conchid prin a observa că, pentru Kant, ca și pentru noi, în viitorul previzibil libertatea trebuie înțeleasă în relație cu globalizarea economică.

Traducere realizată de Cecilia Tohăneanu

¹ Vezi Will Kymlicka, "The Globalization of Ethics," in William M. Sullivan and Will Kymlicka (eds), *The Globalization of Ethics : Religious and Secular Perspectives*, (New York : Cambridge University Press, 2007), 1-16.

Reinventarea lui Mișa

Adrian Cioroianu, *Geopolitica Matrioșkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială*

Editura Curtea Veche, București, 2009, 387 p.

Adrian Cioroianu este profesor universitar doctor la Facultatea de Istorie al Universității din București. Din punct de vedere profesional face parte din categoria selectă a istoricilor contemporani care analizează comunismul și postcomunismul. Ultima carte publicată pe această temă este: *Istorie, eroi, cultură politică. Reflecții despre cavalerii memoriei și partizanii uitării*, Editura Scrisul Românesc, 2008.

Volumul de față intitulat *Geopolitica Matrioșkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială* se focalizează pe ultimii ani ai existenței URSS și tranziția de la leadership-ul sovietic al lui Mihail Gorbaciov la cel rusesc al lui Boris Elțin pe fondul crizei morale cu care se confruntă Rusia în anii ,90. În același timp sunt analizate încercările liderilor de la Kremlin de a face față provocărilor istorice apărute în imediata lor vecinătate odată cu prăbușirea „zidului Berlinului”. Conflictetele dintre Armenia și Azerbaidjan (Nagorno-Karabah), din Georgia (Osetia de sud și Abhazia) ca și din Republica Moldova (Transnistria) demonstrează că după 1991 Rusia a fost mai prezentă decât se crede în evoluțiile politice sau sociale ale vecinilor ei. Tangențial au fost atinse și unele aspecte ale relațiilor dintre Rusia și alți vecini ai săi precum Ucraina, România sau Țările Baltice. (p.18) Decăderea Rusiei la începutul anilor ,90 de la rangul de superputere mondială la nivelul de putere regională a fost contracarată prin toate mijloacele de la Kremlin. Există, din acest punct de

vedere, o autentică moștenire lăsată de Boris Elțin, iar binomul Putin& Medvedev nu face decât să ducă mai departe ambiția unei revanșe față de vestul mult hulit timp de mai mult de opt decenii.

Teza fundamentală a acestei cărți este că binomul Putin& Medvedev dorește recrearea unei atmosfere tipice unui “Război Rece” dar care să nu se fundamenteze pe o motivație ideologică după tradiția secolului trecut. Această politică reprezintă , în opinia strategilor ruși, modalitatea ce-a mai rapidă de obținere a unor câștiguri în planul sferelor de influență geopolitică și economică.(p.135) Problematika pusă de o astfel de politică este dată de dependența economiei ruse de investițiile de capital străine și de singurul debușeu în livrarea gazului și deci încasarea valutei care este occidentul. Șantajul energetic la care a apelat Rusia pentru a readuce în propria sferă de influență foste țări componente ale defunctei URSS și-a dovedit eficiența în timp însă este o metodă riscantă în raport cu UE. În primul rând stabilitatea de care a dat dovadă Rusia, odată cu venirea lui Putin la putere, se dovedește a fi datorată mai degrabă creșterii prețului la petrol și gaze la nivel mondial, mai ales după al doilea război din Golf împotriva Irakului și mai puțin datorată performanțelor economice interne. Căderea prețului pe piețele internaționale la petrol și gaze a afectat direct bugetul Rusiei. Este adevărat că gazul rus este vital pentru multe țări din UE (vezi Italia și Germania) însă este o partidă cu două fațete.

Așa cum este important ca, gazul rusesc să vină în UE este vital ca valuta să intre în visteria Gazpromului și deci a Rusiei. În acest moment nu există o altă piață de desfacere. Cartea energiei este importantă însă poate să aducă deservicii în plan geopolitic pe termen lung Rusiei. Brzezinski a arătat că Moskova a crezut că este de la sine înțeles că va moșteni de jure și de facto o zonă de influență în aria fostei Uniuni Sovietice.(p.326) Intrarea țărilor baltice în NATO și ulterior în UE a fost respinsă vehement de Rusia însă nu a avut mijloacele prin care să se opună. Din acest motiv politica de apropiere a Ucrainei și a Georgiei de UE și NATO a creat o adevărată isterie la Kremlin. Același Brzezinski scria că " Nici o restaurație imperială fie că s-ar sprijini pe CSI sau pe alt proiect euroasiatic, nu este posibil (ptr. Rusia) fără Ucraina". (p.236) Rusia fără Ucraina nu ar fi decât o putere regională.(p.327) Din acest motiv șantajul economic impus acestor țări este mult mai dur tocmai pentru a împiedica o apropiere de NATO și UE. Dependența geostrategică a Rusiei de Ucraina a provocat și va provoca tensiuni la nivel bilateral urmate de consecințe la nivel european. Blocarea livrărilor de gaze pentru Europa din această iarnă (n.a. 2008-2009) pe motivul că Ucraina nu și-a plătit facturile a creat o stare de nemulțumire la nivelul cancelariilor europene. În realitate întrebarea pe care și-o pun analiștii este următoarea: Rusia va accepta să se integreze economic cu țările din U.E sau va continua să ducă o politică bazată pe confruntare?

Lucrarea profesorului Adrian Cio-roianu nu a dat răspunsul la această întrebare însă prin informațiile prezentate și analiza fină a acestora permite cititorului interesat să aibă o imagine pertinentă asupra unui spațiu geopolitic care după anii '90 a părut că a căzut în uitare. Modalitatea prin care este abordată tema cărții ne demonstrează că autorul nu se cramponează în sfera strictă a istoriei evenimentiale și preia conceptele analizei de tip geopolitic. Evoluția spațiului sovietic, transformările care au avut loc atât în URSS cât și în fostul lagăr

al țărilor din estul Europei nu pot fi înțelese fără o abordare conceptuală în care Rusia ca subiect al geopoliticii mondiale să nu fie analizată. Subiectul acestei cărți nu se rezumă însă numai la nivelul relațiilor internaționale.

Textul acestei cărți se citește cu mare ușurință și de aceea este disponibil marelui public. În timp, când multe pasiuni se estompează, când amănuntele se uită, când vociferările dispar, această carte va fi una dintre sursele importante pentru generațiile care vor dori să înțeleagă ce s-a întâmplat cu imperiul sovietic la cumpăna de veacuri XX-XXI.

Ioana Cristea Drăgulin

Nimic personal, doar afaceri!

Francis Fukuyama, *Virtuțile sociale și crearea prosperității*

Editura Antet, Prahova, 1995

Care este perspectiva optimă pentru a reda esența acțiunii umane în societate? Lentila potrivită care ne poate indica miezul comportamentului uman se consituie și într-un ghid util pentru acțiune. În evul mediu era teologia. Legitimătatea acțiunii politice se producea în scopul mântuirii supușilor regali pentru care viața pământească nu era decât anticamera veșniciei. Odată cu sociologiei și pozitivității sociologia este știința descifrării și igienizării comunității. Pentru psihiatrii scolului XX miza o constiuită lectura atentă a impulsurilor umane care produc războaie și plămădesc violența. Sfârșitul Războiului Rece, pare să spună sociologul Francis Fukuyama aduce supremația economicului. Zoon politikon există în măsura în care este și un agent economic. Dinamica socială este citită în cheie economică. Departele de mai fi doar un compendiu de date reci neinteresate de pulsunile iraționale [în măsura în care a fost vreodată] economia ultimilor decenii, spune Fukuyama la o fugă piezișă printre diferitele sale texte a devenit noul limbaj. Noul lexicon. Economistii au preluat în analiza lor elemente din filozofie, psihologie, studiile strategice șamd. Primul meu contact cu un asemenea salt teoretic a fost când am citit despre experiența și sfaturile unui tânăr antreprenor ce dorea să pună pe picioare o discotecă. „Când începi o afacere te construiești pe tine” - afirmație cu iz existențialist care împinge granițele finanțelor în reflecția cu privire la modul cum ne găsim un sens în viață. Orice întreprindere este

o un plonjeu nu numai în universul financiar ci și într-un noian de experiențe care îți vor modela personalitatea. Iar economia, spre deosebire de politică sau război are mult mai mari șanse să fie un joc de sumă nenulă. Unul în care participanții riscă mult mai puțin să își piardă viața și, fie ei învingători sau învinși într-o afacere singulară contribuie la progresul comun. Economia pare să fie spațiul unei re-construcții permanente a socialului; un paradis cu limite inerente dar în care totul este reciclabil. Așa este formulată cel puțin teza optimist din Sfârșitul istoriei. Istoria [dacă prin istorie înțelegm politică și război] este înlocuită de un mediu mult mai permeabil în care distanțele dintre oameni pot fi mult mai repede și meritocratic ajustate [și reajustate]. Temperat de critici, scrierile viitoare ale lui Fukuyama vor încerca să studieze raportul dintre politic și economic via tradițiile culturale. Optimiștilor necondiționați ai supremației pieței li se răspunde prin exemplificarea atâtor eșecuri datorate unui asemenea universalism economic. Raționalitatea omului economic nu există în realitate. Ea este ceva circumstanțial. Fiecare are o raționalitate tributară culturii în care trăiește.

De aceea miza secolului XXI va însemna modul cum construim instituții adaptate specificului local care să asigure respectarea drepturilor omului, a libertății și prosperității [Fukuyama, 2003]. Înainte de a ne ocupa de instituții trebuie deci să ne ocupăm de societate și în special de societatea civilă. Societate ci-

vilă definită drept: „o mixtură de instituții intermediare, societăți de afaceri,.. cluburi, syndicate.. care ajută oamenii să se integreze în propria lor cultură și îi înzestrează cu acele întreprinderi care le permit să trăiască în societate și prin intermediul cărora valorile și cunoștințele acelei societăți sunt transmise peste generații”.

De la considerațiile generale textul înglobează o serie de cazuri specifice mai multor țări/culturi: franceză, chineză, coreeană, japoneză etc. Aflăm astfel că firmele chinezești sunt afaceri de familie strict legate de linia biologică. Cum familia este foarte unită și nu manifestă încredere față de străini, afacerea este sortită stagnării și în cele din urmă declinului odată ce generațiile succesive nu mai sunt interesate de disciplina strămoșilor și doresc o viață de huzur. Cum familia nu dorește să încredințeze managementul firmei străinilor, energia creatoare nu se poate reîmprospăta și decadența este legată de capriciile biologiei.

Cultura familială japoneză în schimb este mai permisivă. Familiile japoneze nu sunt atât de stricte și contactul cu străinii este astfel mai accentuat. Rezultă de aici că, transpusă în etica afacerilor, durata companiilor familiale japoneze nu este dependentă de capriciile felului în care natura selectează aptitudinile urmașilor. Dacă aceștia nu doresc să preia firma părinților succesiunea poate reveni unor experți străini, neînrușiți. Asemănător cu situația din China, dar nu atât de intens, familia franceză manifestă o coeziune puternică invers proporțională cu neîncrederea manifestată de străini. Neîncrederea se traduce printr-o slabă disponibilitate de asociere și adaptare. O explicație rezidă și în caracterul statal al societății franceze; caracter care a înăbușit inițiativa privată și a creat un respect exagerat poate pentru scara ierarhică.

Fixați de perspective weberiană asupra birocrăției vedem capitalismul doar ca pe un spațiu al alienării, în care legăturile dintre oameni sunt rupe pentru a fi recompose la un nivel mecanic.

Legăturile familiale și căutarea prosperității, vedem, nu sunt neapărat incompatibile. La urma urmei ceea ce numim trafic de influență, nepotism, este efectul pervers al nevoii omului de a reinstitui familiaritatea. În cine poți avea încredere decât în familie?! Dar dacă rapacitatea de clan distruge meritocrația atunci ceea ce numim *alienare*- adică decuplarea competenței de loialitatea biologică ar putea fi singura soluție. Așadar ruptura legăturilor oneroase determinate biologic de pe piața muncii și recompunerea lor într-un spațiu familial mai mare: acela al întregii societăți. La urma urmei nu poți locui toată viața cu părinții.

Silviu Petre

Despre globalizare

Autor: George Soros, editura Polirom

Anul apariției: 2002
Număr pagini: 176
ISBN: 973-681-098-4

Acest volum este postat pe site-ul Polirom la secțiunea „Biblioteca online” de unde poate fi downloadat în format pdf.

Cuvânt înainte al autorului pentru ediția în limba română.

Prefață de Daniel Dăianu.

Traducere de Silviu Lupescu.

Deosebit de actuală, lucrarea promovează idealul „societății deschise” ca o contrapondere la expansiunea continuă a piețelor, ținând cont mai ales de schimbările produse în economia mondială în anii '90 și la începutul deceniului actual, precum și de neașteptata coalizare a fundamentalistilor de piață de extremă dreapta cu activiștii antiglobalizare de extremă stânga, menite să distrugă instituțiile internaționale. Este nevoie, susține Soros, de un alt tip de coalizie, care să consolideze

și să reformeze instituțiile financiare și comerciale internaționale, nu să le distrugă.

O secțiune specială, cu statut de avertisment și îndemn la acțiune, este rezervată analizei rolului pe care ar trebui să-l joace Statele Unite ale Americii într-o cooperare internațională activă, mai ales după evenimentele de la 11 septembrie 2001.

Transformări globale. Politică, economie și cultură

Autor: David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, editura Polirom

Anul apariției: 2004
Număr pagini: 576
ISBN: 973-681-181-6

Traduceri de Ramona-Elena Lupașcu, Adriana Straub, Mihaela Bordea, Alina-Maria Turcu

„Opera fundamentală asupra globalizării.” (James N. Rosenau)

Cartea este cel mai sistematic raport cu privire la evoluția procesului de globalizare. Autorii clarifică noțiunea de „globalizare” și plasează dezvoltările contemporane într-un context istoric. Oferă descrieri detaliate ale modului în care faza actuală a globalizării transformă societățile moderne la nivel politic, economic, cultural și comunicațional, în aria migrației, a problemelor de mediu, de legislație și militare.

Volumul este util nu numai profesorilor și studenților, ci și diplomaților, managerilor – tuturor celor interesați de transformările profunde ale societății de astăzi.

Cuprins:

Surse de controverse în dezbaterile asupra globalizării • Statul teritorial și politica globală • Expansiunea violenței organizate • Comerț global, piețe globale • Puterea corporatistă și rețelele globale de producție • Oameni în mișcare • Globalizare, cultura și destinul națiunilor • Pe drumul către catastrofă: globalizarea și mediul înconjurător

Index de Autori

Anca Alexandru – licență în științe politice în cadrul Facultății de Științe Politice, Universitatea din București, master în specializarea *Politică Europeană și Românească* obținut la F.S.P.

Valeriu Antonovici – Drd. în cadrul Școlii Doctorale în Științe Politice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative. Beneficiar al proiectului „Burse doctorale în sprijinul cercetării: Competitivitate, calitate, cooperare în Spațiul European al Învățământului Superior”, proiect cofinanțat de Uniunea Europeană prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

Emanuel Copilaș – Preparator la Universitatea de Vest din Timișoara, doctorand în Relații Internaționale și Studii Europene în cadrul Universității Babeș Bolyai, Cluj-Napoca.

Bogdan Dima – Doctorand Facultatea de Drept, Universitatea din București, Managing partner *DDHM Strategic Consulting Group*.

Cosmin Dima – Licențiat în științe administrative, Facultatea de Management - Administrație Publică, Academia de Studii Economice, Masterat în Politică Europeană și Românească, Facultatea de Științe Politice - Universitatea București, Managing Partner – *DDHM Strategic Consulting Group*.

Sabin Drăgulin – licență în științe politice în cadrul Facultății de Științe Politice, licență în istorie în cadrul Facultății de Istorie, ambele din Universitatea București, doctor în istorie, Lector universitar doctor la Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității Creștine Dimitrie Cantemir.

Bogdan Ghenea – licențiat, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, masterat Politică Europeană și Românească, Facultatea de Științe Politice.

Raluca Mariana Negulescu – Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București.

Dan Pavel – Predă științe politice la Facultatea de Științe Politice, Universitatea București. A înființat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe-Politice, Administrație Publică și Jurnalism, împreună cu Emil Boc și Vasile Pușcaș. Fost redactor-șef adjunct și fondator al publicațiilor 22, *Sfera Politicii*, *Polis*. Membru al Uniunii Scriitorilor din România. În prezent, coordonează firma de consultanță politică, *DDHM Strategic Consulting*.

Ileana Mădălina Racheru – Master Relații Internaționale, anul II, Facultatea de Științe Politice.

Tom Rockmore – Profesor de filosofie la Universitatea Duquesne și distinguished professor la McNulty College, Tom Rockmore este preocupat de filosofia modernă - cu accent special pe câteva teme și figuri preferate ale idealismului german (Kant, Fichte, Hegel, Marx) - și de filosofia continentală recentă (Heidegger, Habermas, Lukacs). Cărțile lui, multe dintre ele traduse în câteva limbi, inclusiv în română, explorează, între altele, epistemologia idealismului german (*On Hegel's Epistemology and Contemporary Philosophy*, *Hegel's Circular Epistemology* sau **Before and After Hegel: A Historical Introduction**, apărută și în versiunea română în traducerea Ceciliei Tohăneanu) și relația dintre filosofie și politică (*Heidegger and French Philosophy*, *On Heidegger's Nazism and Philosophy* și altele).

Zoltán Sipos – ziarist, redactor Transindex.

Andrei Stan – Absolvent Master Politică Europeană și Românească, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București.

Titlul articolului

Prenumele Numele Autorului
Funcția și Instituția de apartenență
Adresa de e-mail.

ABSTRACT:

Toate articolele trebuie însoțite de un abstract care rezumă tematica articolului, evidențiind contribuția autorului. Abstractul nu trebuie să fie mai lung de 140 de semne. Abstractul trebuie redactat în limba engleză. Articolele trebuie trimise în format Microsoft Word (.doc) sau Rich Text Format (.rtf). Lungimea dezirabilă a unui articol este de 10.000-18.000 de semne. Pentru a vedea câte semne are articolul dumneavoastră, puteți folosi opțiunea word count din orice pagină pe care o deschideți în programul Microsoft Word. La sfârșitul abstractului trebuie să menționați titlul articolului în limba engleză.

KEYWORDS:

Drept *Keywords* trebuie să indicați, în limba engleză, cu italice, un număr de 5-7 termeni principali din articolul dumneavoastră. De exemplu în foma: *abstract, author name, title of the paper, references, submission*.

ARTICOLUL:

Articolul trebuie redactat folosindu-se alienate de felul acelor care se folosesc în acest document. Ele trebuie redactate cu fonturi *Times New Roman*, de preferință, de mărimea 12 pt., la doua rânduri, pentru textul articolului, *Times New Roman*, mărimea 10, la un rând, pentru *footnotes*. În cadrul articolului se respectă normele ortografice în vigoare stabilite de Academia Română. Atunci când este nevoie, diferitele note sau referințe se realizează prin utilizarea opțiunii *footnotes* din programul *Microsoft Word*. De fiecare dată când orice referință bibliografică este menționată prima dată, trebuie să dați informația bibliografică integral. Traducătorul trebuie întotdeauna menționat în prima citare. Vezi următoarele exemple de citare:

Pentru cărți

Se indică prenumele și numele autorului, titlul cărții integral (titlu și subtitlu) scris cu italice, urmat de paranteză, în interiorul căreia se dau localitatea apariției cărții, urmată de două puncte, editura la care a apărut cartea, anul, iar după închiderea parantezei se indică pagina sau paginile din care se citează. Dacă sînt mai mulți autori sau editori, se dau toate numele. Notele de subsol corespunzătoare arată astfel:

1 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatam, New Jersey: Chatam House Publishers, 1987), 23.

2 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 272-27.

3 Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 74.

Pentru capitole din cărți

4 Edward G. Carmine, Robert Huckfeldt, „Comportamentul politic – o perspectivă de ansamblu”, în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coordonatori), *Manual de știință politică*, traducere colectivă (Iași: Polirom, 2005), 206.

Pentru referințe la o notă de subsol

5 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), 164, n.1.

Pentru articole

Se respectă aceleași norme, menționîndu-se prenumele și numele autorului, titlul articolului în caractere drepte, între ghilimele, urmat de numele revistei/publicației în italice, numărul publicației, anul apariției (în paranteză), urmat de două puncte, pagina sau paginile citate.

6 Adrian Cioroianu, „Și totuși, Europa unită există – deși nu toți europenii votează”, *Sfera Politicii* 136 (2009): 9.

Pentru articole din ziare

7 Daniel Dăianu, „Schimbarea modelului”, *Jurnalul național*, 29 iulie 2009.

Pentru texte nepublicate

8 Ion Popescu, „Coaliții din perioada postcomunistă. Cercetare comparată – România, Ungaria, Bulgaria” (lucrare de licență, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, 2009).

Pentru documente sau texte de pe Internet

9 Francis Fukuyama, „The Neoconservative Moment”, *The National Interest* 12 (2003), <http://www.thetharmaproject.com>, accesat 12.09.2009.

Pentru documente din arhive

Dacă se folosesc surse primare din arhive, trebuie să dați sursa în concordanță cu sistemul relevant de catalogare și locația arhive. Dacă referințele sînt la documente guvernamentale, ale partidelor politice, ale unor fundații, societăți, think-tanks sau alte organizații ale societății civile, atunci sursele vor fi identificate pe cît de complet este posibil.

10 ASRI, fond D, dosar 9897, f. 93.

11 Documentul poartă mențiunea „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic”, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264/1972, vol. VI, f. I-II.

12 Petre Roman, „Viziune politică asupra strategiei de dezvoltare a României în întîmpinarea secolului XXI. Pentru o bună guvernare a țării – calea social-democrată” („Caiet politic” distribuit participanților la Congresul extraordinar al Partidului Democrat, 16 martie 2001, fără alte mențiuni).

Atenție!

În citatele următoare din cărți sau articole deja citate, nu se mai dau prenumele și numele autorului, ci doar numele, nici titlul integral, cu referințe, ci doar titlul prescurtat, urmat de pagină, nu se vor folosi *op.cit.*, p. 23, sau *loc. cit.*, nici *ibid.* ori *ibidem*. De exemplu:

13 Sartori, *Teoria*, 29.

14 Cioroianu, „Și totuși”, 8.

15 Tismăneanu, „Dynastic”, 35-38, esp 36.

Atenție!

Trimiterile bibliografice se fac întotdeauna folosind limba originală a referinței, nu prin traducerea titlurilor de cărți sau articole. Titlurile unor cărți sau articole din limbi străine care nu folosesc alfabetul latin se dau prin transliterare fonetică a titlului din limba respectivă.

Cînd se citează cuvinte străine ori numele unor autori străini sau ale unor personaje politice străine, se păstrează ortografia din limba originală, cu respectarea normelor ortografice din limba respectivă.

SUMMARY

Editorial

- The crisis of the executive power, the crisis of democracy3
Dan Pavel

Institutional crisis - the executive power

- Romanian post-communist semi-presidential political system 14
Bogdan Dima
Reflections on the Romanian semi-presidential political system.....29
Raluca Mariana Negulescu
President vs. Prime Minister 37
Andrei Stan
Intraexecutive Conflict in Romanian Semipresidential Regime.....44
Cosmin Dima
Conflicts and political convergence in the Italian society
over the second half of the 20th century55
Sabin Drăgulin

The E.U. institutional crisis

- The Treaty establishing a Constitution for Europe and the Treaty of Lisbon.....69
Anca Alexandru
The British government and the Reformation Treaty78
Bogdan Ghenea

20 years since the breakdown of communism

- The appropriation of God and the mechanism of historical inevitability (II)82
Emanuel Copilaș
University Square – memorial place?.....94
Valeriu Antonovici
Romanian foreign affairs issues: the bilateral relations between
Romania and Georgia (2004-2009)..... 100
Ileana Mădălina Racheru

Question Mark: Gisèle Sapiro 106

Camelia Runceanu

Archive

- Sfera Politicii's Archives - Round table talks - Economy and morality:
factors influencing the ethnic conflicts (I).....110
Zoltán Sipos

Essay

- The Kantian concept of perpetual peace.....119
Tom Rockmore

Reviews

- Reinventing Mișa 130
Ioana Cristea Drăgulin
Adrian Cioroianu, *Geopolitica Matrioșkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială*
Nothing personal, just business!.....132
Silviu Petre
Francis Fukuyama, *Virtuțile sociale și crearea prosperității*

Signals 134

Index of authors135

Crize instituționale

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.

Răspunderea pentru textele scrise aparține autorilor.

Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.

Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform
legilor în vigoare.

